ZVON

3/4 • 2019

NAJSTAREJŠA SLOVENSKA REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBO

UVODNI ESEJ • Ivan Janez Štuhec: **Zgodovinske poneverbe brez primere**

POEZIJA IN PROZA • Manca Košir • Dragan Jovanović Danilov • Boris Leonidovič Pasternak • Mateja Gomboc

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE • **Knjige od Fare**

POGOVOR • Jožko Kert

PORTRET • **Duhovnik Janez Sumper (1827–1888) – koroški čebelar**

IN MEMORIAM • **Hieronim Zveglič** • Lojzka Bratuž

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE • **Na sejem ali semenj v Sloveniji, na bazar pa v Turčiji (in še kam)**

SLOVENSKI PREGOVORI, REKI IN REKLA • **O, joj, joj, Polénta i fažój!**

MUZIKOLOGIJA • **Kralj valčka in operete**

ESEJ • Ignacij Voje • Andrej Rahten, Rajmund Lampreht • Robert Jernejčič • Karl Hren • Peter Kovačič Peršin • Horst Ogris • Edvard Kovač • Mojca Ferle • Marko Frelih

PREDBRANJE • **Romarski pozdrav** • **Don Camillo in Peppone 7** • **Številka 66229** • **Hana** • **Poslušni sin**

UVODNI ESEJ

3 Ivan Janez Štuhec: **Zgodovinske poneverbe brez primere**

POEZIJA

7 Manca Košir: **Bog mi je posodil očala**
10 Dragan Jovanović Danilov: **Babice**
14 Boris Leonidovič Pasternak: **Svet božji**

PROZA

17 Mateja Gomboc: **Elliah**

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE

23 Matija Remše: **Knjige od Fare**

POGOVOR

29 Jožko Kert: **Kultura in umetnost ne smeta biti privilegij mest**

PORTRET

38 Hanzi Filipič: **Duhovnik Janez Sumper (1827–1888) – koroški čebelar**

IN MEMORIAM

40 Jože Faganel: **Hieronim Zveglič (1931–2019)**
44 Erika Jazbar: **Lojzka Bratuž (1934–2019)**

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE

47 Janez Bogataj: **Na sejem ali semenj v Sloveniji, na bazar pa v Turčiji (in še kam)**

SLOVENSKI PREGOVORI, REKI IN REKLA

49 Renato Podbersič st.: **O, joj, joj, Polénta i fažój!**

MUZIKOLOGIJA

55 Primož Kuret: **Kralj valčka in operete**

ESEJ

59 Ignacij Voje: **Zlata doba dubrovniške diplomacije**
61 Andrej Rahten, Rajmund Lampreht: **»Živila slovanska uzajemnost! Živila Avstrija!«**
65 Robert Jernejčič: **Dajte nam Slovenijo**
69 Karl Hren: **Petstoletnica Celovca**
74 Peter Kovačič Peršin: **Personalizem na Slovenskem / 2. del**
78 Horst Ogris: **O pesniku in slikarju Gustavu Janušu**
83 Edvard Kovač: **Iskanje svetlobe v katedrali Notre Dame v Parizu**
87 Mojca Ferle: **Klekljanje nas povezuje in ne pozna meja**
91 Marko Frelih: **Spomin na misijon ob Belem Nilu**

PREDBRANJE

96 Milan Škrabec: **Romarski pozdrav**
100 Giovannino Guareschi: **Don Camillo in Peppone 7**
104 Jože Celin: **Številka 66229**
108 Alena Mornštajnová: **Hana**
112 Laurent Seksik: **Poslušni sin**

KNJIŽNE OCENE

116 Andrej Arko / **Tonko Maroevič: Štiriročno**
117 Edvard Kovač / **Lučka Jenčič: Medena sled**
118 Božo Rustja / **Gregor Čušin: Zgodbe iz velike knjige in malega predala**
119 Edvard Kovač / **Dragan Jovanović Danilov: Plavam, ko me gledaš; Spomini peska**
121 Neva Zaghet / **Brune Balloch: Lučice na oknah**

JUBILEJ

122 Hanzi Filipič: **Valentin Inzko – sedemdesetletnik**
124 Mateja Gomboc: **Jelka Reichman**

KULTURNI ODMEVI

125 Ifigenija Simonović: **Krhkost in krutost lepote**
126 Ifigenija Simonović: **Brezčasno zorenje spomina**

ZVON | Najstarejša slovenska revija
za literaturo, kulturo in družbo

2019, številka 3/4, letnik XXII

UREDNICA
dr. Cvetka Rezar

ODGOVORNA UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠKI ODBOR
Andrej Arko
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
dr. Renato Podbersič ml.
Matija Remše

OBLIKOVANJE
Lidija Murenc

LEKTORIRANJE
dr. Cvetka Rezar

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in
Celjska Mohorjeva družba d. o. o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Jože Planinšek CM
in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Nazorjeva ul. 1, 1000 Ljubljana
T 01 244 36 70
zvon@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simon@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
T 03 426 48 00

TISK
Dravski tisk

NAKLADA
600 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Izid te revije je sofinancirala Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
Rezka Arnuš, *Gledam s srcem*, 2007,
akril na platnu, 70 cm x 50 cm

ISSN 1408-645X

Tadeja Petrovčič Jerina,
urednica pri Celjski Mohorjevi družbi

Tokratna pomlad je bila najhladnejša v samostojni Sloveniji. Na nebu, prepredenem z oblaki, je bila sinjina redko in željno pričakovano razkošje. Zanimivo je, da ljudje pogosto začnemo nekaj ceniti šele, ko nam umanjka ali ko mine. Vse dobro in lepo, kar nas obdaja, pa sprejemamo z otroško samoumevnostjo. Zdi se, da je hvaležnost tisti ključni preskok, ki zmore oboje povezati v ustvarjalno silo za naprej. V prid temu govorijo številni prispevki v tokratnem *Zvonu*, ki je v tej poletni izdaji še posebej uglašen na temo iskanja in najdevanja svetlobe: v pomembnih zgodovinskih prelomnicah, ki so zaznamovale našo domovino. V ljudeh, odprtih za vse pozitivno in delujočih na etični pogon, ki so in ki še vedno skrbijo za ohranjanje naše narodne samoniklosti in tudi iz te izhajajoče odprtosti za kulturo dialoga. V pogledih, ki segajo onkraj slepote in nam razodevajo neminljivo svetlobo preteklih dni. V ljubezni, ki sega onkraj besed.

Zvon bo morda koga pospremil na morje. Kakor svetilniki, po katerih bo ravnal svojo pot po širnih morskih prostranstvih, ga bodo luči, posejane med vrsticami, vodile stran od čeri vseenosti, črnogledosti in brezupa. Skozi včasih razburkane vode napornih kljubovanj ga bodo spremljale do bistrih voda pristne lepote. Primeri iz (nekoliko) oddaljenih časov ali krajev človeku pomagajo prepoznavati lastne izzive, pomagajo mu pri izbiri pravih načinov za spoprijemanje z njimi. In če besede mičejo, zgledi vlečejo. Enega teh se bomo spominjali tudi v poletnem času. »Najprej smo ob njegovem dejanju osupnili. Za nas je bilo kakor neizmerna eksplozija luči sredi temne noči taborišča,« se dejanja Maksimiljana Kolbeja spominja njegov sotrpin George Bielecki. Zakaj se ne bi tudi v tem poletnem času spominjali, da na svet – kljub vsemu in ne glede na vse – prihaja »resnična luč, ki razsvetljuje vsakega človeka«, da »med nami stoji on, ki ga ne poznamo«, da so ljudje, ki so ga »videli in pričujejo«. Zakaj se ne bi oklenili »neomajne izpovedi upanja«?

Mrzle pomladi in poletja niso nekaj, na kar bi se človek rad navadil. Je pa včasih dobrodejno, da se zave, da ne odloča o vsem. Upoštevati in spoštovati mora nekaj, kar ga presega. Nekoga, ki mu v svojem usmiljenju – kljub vsemu in v vsem – naklonjeno stoji ob strani.

Dr. Ivan Janez Štuhec

Zgodovinske poneverbe brez primere

Ob stoletnici osvoboditve Prekmurja in tridesetletnici osvoboditve Slovenije

Letos in prihodnje leto bomo praznovali tridesetletnice vseh najpomembnejših dogodkov, ki so tlakovali pot samostojni slovenski državi, s tem pa k samostojnemu upravljanju z vsem, kar predstavlja domovino neke skupnosti, ki živi na bolj ali manj točno opredeljenem ozemlju. Naj na začetku jasno povemo, da v času od naselitve Slovanov na teh prostorih v 6. stoletju in vse do konca 20. stoletja Slovenci nismo imeli lastne državne tvorbe, s katero bi lahko tako suvereno upravljali, kakor upravljamo s svojo državo zadnjih trideset let. Za to bi vse tisto, kar je oviralo nastanek samostojne slovenske države, moralo biti v javnosti in kulturi zavrnjeno in zavrženo. Vse tisto, kar pa je k temu prispevalo in odločalo na poti samostojnosti in suverenosti slovenskega ljudstva, kakor je to opredelila Majniška deklaracija 1989, pa bi moralo predstavljati našo skrinjo zaveze, naše svetišče državotvornosti in samobitnosti.

Na žalost pa smo priče retrogradnim procesom, ki nas vračajo v čas pred osamosvojitvijo, v čas revolucionarne kulture, miselnosti, delovanja in razslojevanja. Nekdanji mariborski pomožni škof dr. Jožef Smej se je leta 1997 v zborniku, posvečenem dr. Matiji Slaviču, ključni osebnosti, ki je prispevala k priključitvi Prekmurja k matični domovini, vprašal: »Ali je v Soboti, Ljutomeru in Gornji Radgoni imenovana katera ulica po dr. Matiju Slaviču?«

In mi se lahko danes vprašamo, ali je v vseh večjih slovenskih mestih kar koli poimenovano po dr. Jožetu Pučniku, Rudiju Šeligi, Tonetu Pavčku, Francetu Tomšiču, nedavno umrlem Andreju Capudru in Alojzu Rebuli in vseh, ki jim bodo sledili. Odgovor je: ne. Še vedno pa imamo množico poimenovanih ulic po raznih tako imenovanih herojih, ki za slovensko stvar nikoli in nikdar niso nič naredili in nič žrtvovali. Ta simbolika nam pove vse, o našem značaju in naši kolektivni zavesti.

Slovenska mesta in kraje si predstavljam tako, da je v njihovem središču vedno simbolni spomin na Karantanijo, kneza Pribina in Koclja, brata Cirila in Metoda, srednjeveške grofe in plemiče, brižinske spomenike, samostane, škofije in župnije, na začetke slovenske pismenosti s Trubarjem na čelu in v nadaljevanju s katoliško obnovo, barokom ter vsemi krajevno ali nacionalno pomembnimi osebnostmi,

ki so pripravljali kulturne temelje za začetek oblikovanja nacionalne zavesti sredi 19. stoletja. Od tam naprej pa se krog širi na vse tiste, ki so s slovensko besedo, znanostjo, kulturo in vzgojo ter izobrazbo prispevali k zgodovinskim letom, mesecem in uram, ko smo dobili svojo državo.

Če bi sledili tej logiki naše slovenske samobitnosti, bi danes sredi Murske Sobote moral stati spomenik dr. Matiji Slaviču, ne pa spomenik zmage, ki ga spletna stran Občine Murska Sobota tako predstavlja:

> Spomenik zmage je bil zgrajen po načrtih ruskega arhitekta Arončika iz belega cararskega marmorja v čast in slavo zmagovalcev 2. svetovne vojne: sovjetskih vojakov in jugoslovanskih partizanov. Svečano so ga odkrili ob prisotnosti predstavnikov zavezniških sil 12. avgusta 1945. Zasnovan je kot grobnica, ki simbolizira obzidje Kremlja, pred katero stoji častna straža, nad njo pa se dviga mogočni obelisk z Leninovo podobo na bronasti medalji. Tu naj bi bili pokopani sovjetski vojaki, ki so padli v Pomurju, vendar so bili njihovi ostanki preneseni v skupne grobove na soboškem pokopališču. Avtorja plastik dveh vojakov sta brata Zdenko in Boris Kalin. Topova na obeh stranskih ploščadih sta del takratne vojne opreme. Ob zlomu komunizma, ko je padlo mnogo podobnih spomenikov, se je ta ohranil kot svojevrsten simbol Murske Sobote in njene zgodovine, obenem pa ohranja spomin na žrtve, ki jih je terjala vojna.

A ker je bil dr. Matija Slavič katoliški duhovnik in profesor Svetega pisma na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani ter tudi njen rektor, ker je bil za revolucionarje sovjetskega tipa razredni sovražnik, nekdo, ki je zagovarjal in širil vero, ki je po Marxu opij za ljudstvo, bo preteklo še nešteto kubikov reke Mure, preden bodo Sobočani sredi svojega mesta podrli simbol ruske boljševiške revolucije in postavili na to mesto simbol demokratičnih, miroljubnih, argumentiranih pogajanj v Parizu po prvi svetovni vojni, ko nam je po zaslugi dr. Slaviča, in ne jugoslovanske delegacije, ki ji ni bilo veliko mar za Prekmurje, uspelo iztrgati najbolj vzhodni del slovenskega življa izpod madžarske in takrat boljševiške hegemonije.

Lahko si predstavljamo, kaj so predstavniki velikih sil vedeli o neki pedi zemlje, stisnjeni med Avstrijo in Madžarsko. Japonskemu predstavniku se Prekmurje niti v sanjah ni moglo prikazati. Še včerajšnji sovražniki Italijani in Avstrijci so družno pripisovali vse, kar je vzhodno od Mure, Madžarom. Še huje, prekmurski rojak Aleksander Mikola je skupaj z Janosom Melichom dokazoval, kako Slavičevi pogledi na Prekmurje ne ustrezajo zgodovinskim, kulturnim in jezikovnim dejstvom.

Sporni promadžarski avtor dr. Tibor Zsiga je leta 1996 izdal knjigo *Od Prekmurja do Trianona*, ki sta jo kritično ocenila med drugim Vilko

Novak in Jožef Smej. V tej knjigi nedvoumno pove, da je bil Slavič odločilna osebnost, kar zadeva priključitve Prekmurja k Sloveniji, posebej na pariški mirovni konferenci. Slavičeva zasluga je, da je mirovno konferenco prepričal o resnici na strani Slovencev. To je bil odločilen korak (str. 154). To, kar Slaviču priznajo poraženci na mirovni konferenci, mu ne prizna lasten narod.

V eni od zadnjih uradnih zgodovin Slovencev, ki je izšla leta 1979 pri Cankarjevi založbi, je Prekmurju posvečenih borih 28 vrstic. Ime Slavič zaman iščete v tem stolpiču ali v imenskem kazalu. Lahko pa berete:

> Ko je 22. 3. 1919 svet ljudskih komisarjev Madžarsko oklical za sovjetsko republiko, so v Ljubljani zaklicali mirovni konferenci v Parizu: »Rdeča nevarnost ni izmišljena! Ne odbijajte sigurnih zaveznikov Slovencev, Hrvatov in Srbov zato, da si ohranite nesigurne! Pri nas so dane garancije za mir in zvestobo!« Jugoslovanska delegacija je imela kljub temu že februarja 1919 pripravljen predlog za mejo … To je mirovna konferenca upoštevala in je že 26. 5. 1919 soglašala s tem, da dobi Jugoslavija Prekmurje, ki pa mora biti prej osvobojeno »boljševiške nevarnosti«. Tako je Jugoslavija v sklopu atantnih intervencionalističnih sil na Madžarskem v začetku avgusta 1919 začela zasedati Prekmurje. Ni pa svet četverice dovolil zasesti Porabja« (str. 619).

Avtor tega dela zgodovine je Metod Mikuž, ki je svojega nekdanjega profesorja na Teološki fakulteti gladko zamolčal. In da je parodija še večja, so komunisti sredi Murske Sobote po drugi svetovni vojni postavili spomenik tisti armadi, ki je Madžarsko in z njo Prekmurje, vsaj za kratek čas, že imela pod boljševiško oblastjo po prvi svetovni vojni. Sovjetski komunistični imperij bi tako že od leta 1919 naprej segal vse do reke Mure. Kar ni uspelo takrat, je uspelo po drugi svetovni vojni. In očitno uspeva še danes, sto let po tem, ko je zadnji predsednik slovenskih komunistov glavni organizator obletnice, pred katero bi se boljševiki in komunisti ali morali skriti v mišjo luknjo ali pa pred narodom zmoliti kesanje za vse laži, prevare in zamolčanja zgodovinskih dejstev.

Dokler bodo Sobočani sredi svojega mesta gledali in tolerirali spomenik rdeči armadi, tako dolgo bo Prekmurje in z njim Slovenija živelo v popolni duhovni kontaminaciji, zgodovinski laži in zamolčanosti, v duhovni kontaminaciji boljševistično-komunističnega pogleda na svet, ki v svoji postkomunistični, tranzicijsko libertarni verziji prepričuje narod, kako zgodovina ni pomembna, zato da jo lahko naprej neovirano potvarjajo. To počnejo z zgodovino izpred stotih in izpred tridesetih let.

Ko danes premišljujem o prekmurskem človeku, mi prihaja na misel Cankarjeva črtica *O domovina, ti si kakor zdravje*. Cankarjev

Gjuro bi lahko bil prekmurski Pišta, ki je v teh zadnjih sto letih že štirikrat odšel po svetu. Najprej v začetku 20. stoletja, za tem takoj po drugi svetovni vojni, tretjič v šestdesetih letih prejšnjega stoletja in četrtič v zadnjih dvajsetih letih. Tako kot Gjuro tudi Pišta, ko se vrača v svojo pokrajino ob Muri, začuti, da

> komaj se je dotaknila noga rodne zemlje, je vzkipelo v njem in zaigralo, kakor mlado življenje /.../. Pozdravljeno, ti polje neizmerno, blagodišče ... pozdravljena, ponosna šuma, do neba pojoča ... in od src pozdravljen, moj rodni kraj, ki se beliš na zelenem brdu! /.../. Blagoslovljena, zahvaljena, majka domovina ..., ti rodnica, usmiljena preporodnica!

A komaj Gjuro/Pišta sreča svojega prvega soseda, ga ta ne pozna več in za njim drugi in tretji tudi ne. Vsi ga pošiljajo tja, kjer je izgubil mladost in moč. Ubogemu Gjuri/Pišti se je zdelo, da nosi kamen na hrbtu.

> Pobral je s poti grudo prsti in jo je pobožal z dlanjo, kakor lice otroku. »Zemljica, majka!« Solza je padla na grudo /.../. Dolgo je počival Gjuro [Pišta], in ko je vzdignil glavo, so stali sosedje pred njim. »Tako je, Gjuro [Pišta]: ne bomo ti kratili gorke slame, tudi kruha ne; in tudi ti ne bomo očitali, Gjuro [Pišta], da ne žanješ, kjer si sejal ... Pozdravljen nam!« Gjuro [Pišta] je vstal. »Ljudje božji, bratje, domovino sem imel in zdravje; ko sem oboje izgubil, so izpregledale moje oči in so videle, da sem imel zdravje in domovino ... Pokažite mi, bratje, kje je jama, zame izkopana!« Truden je bil in je legel v hlev na gorko slamo in je zaspal in se ni več predramil ...

Da, žal se je mnogim Prekmurcem tako zgodilo, ko so umrli daleč od svoje zemljice ali pa se vrnili domov in doma srečali tujce po miselnosti in šegi.

Ob dvajsetletnici osvoboditve Prekmurja je bil tabor v Črenšovcih, na katerem je bilo navzočih 20.000 ljudi. Govorila sta dr. Korošec in dr. Natlačen. Slavič pa je povedal samo to:

> Veselim se, da vidim v tolikem številu srečne in zadovoljne Prekmurce, zbrane ob 20-letnici osvoboditve. To mi je dokaz, da se Ivanocziji in Kuharji niso zaman trudili s svojim delom za sedanjo mejo in so opravili za narod koristno delo. Tedaj so nam v Parizu ugovarjali, da meja ne bo strategično dobra in pravilna, mi pa smo vedeli, da je ljubezen in zvestoba ljudstva najboljše poroštvo za trdnost meja. Naše prekmurske meje varujejo vaša zvesta srca (*Zbornik*, Matija Slavič, str. 36).

Naj prekmurska zvesta srca premagajo Pištovo bolečino in smrt!

Manca Košir

Bog mi je posodil očala

Dejanu Križaju

Odprem oči v novem letu in zrak zasije v drugačni Luči.
Po stanovanju se gibam,
kot bi imela telo iz svile in noge mehkobne snovi.
Sobo, v kateri delam jogo, vidim povsem spremenjeno.
Oči objemajo vsak predmet, kot bi ga videle prvič.
Ljubeče oči, čudeče oči otroka, ki se je zbudil v prvi dan novega leta.
Oči, ki poznajo smrt,
in se učijo do njenega prihoda gledati Ljubezen.
Potem odprem prvo knjigo letos in vame skoči stavek:
»Božja slava je človeško bitje, ki polno biva.« (Irenej, 2. stoletje)

Soba se raztegne, stene se razmaknejo, čas izgine
in svinčnik prinese papir z Neba. Glas: »Zapiši!
A pred tem snemi očala, ki ti jih je posodil Bog.«

Vem. Dovolj je okusiti, kako je gledati z njimi.
Povsem dovolj.

Čipke
Evi Petrič

Klekljajo čipke roke nevidne skozi čas,
tečejo vzorci Enega v njihove prste zgarane.

Tečejo brez začetka in konca v oblike različne.
Tako nežne in krhke, kot so žile naših teles,
kot je koža po ljubljenju
in so oči pred smrtjo.

Čipke, ta dih večnosti!

V njih je božje oko in je človeško srce,
razpršeno v niti, ki nas vežejo, prepletajo, združujejo.

Za vedno.

Ko je vse

Jasni S.

Z očmi srca si hotela gledati;
ga je bolečina oslepela in si gledala z očmi.

Ta pogled ni svet;
v njem ni Luči doma, božanskega ne vidi.

A zaupati očem drugačnim
in hoditi v svojo smer, včasih ni mogoče.

In telo takrat zajoče.

In duša onemi, pokliče smrt,
in sprejme vse, kar prej ni.

Tako svoboda skozi pore potne kože vstopa z vseh strani,
oči zapre, da pogleda ni.

Ker zdaj je VSE.

Dragan Jovanović Danilov

Prevedla in opombo napisala Mateja Komel Snoj

Babice

Živel sem v velikem ženskem plemenu.
Babico sem imel najraje,
ker ni nikoli brala Danteja; babica je
samo delala gibanico, in to ji je
bilo dovolj. Ni vedela, da so uslužbenci
državne varnosti tudi v njeni gibanici.
Ni Boga, če ni molitve,
ni kristalnega kozarca brez šampanjca, babice pa
ni brez nečk, v katerih nas je vse zamesila
skupaj z *Lučjo mikrokozmosa*,
ljudskimi pregovori in materinim mlekom.
Če ne bi bilo babic, ne bi bilo očetov, Ciganov
in pesnikov, niti zlatih Beatlesov,
niti Franceta Prešerna, niti belih rož.
Babice rojevajo kralje.
Babice so maratonke, ki tečejo skoz stepe
zgodovine: ker babice samo delajo, delajo, delajo,
ne da bi čakale na subvencije Evropske unije.
Babice so demiurgi naših kuhinj in shramb,
šivilje ob sklerotičnih singericah.
Babice imajo srca anarhistov –
če bi svojčas vzele zakon v svoje
roke, bi z oblasti gotovo vrgle
Stalina, Franca in Pinocheta.
Babice te objemajo v medenem prostem času,
toda ne z rokami, ker se z rokami ne da ničesar objeti.
Ko smo budni, smo iztisnjeni iz zgodovine –
zato v vsakem zapredku spi po ena
emancipirana svilena starka.
To je za Srbe in Slovence velika sreča: kajti naše
babice, to so naše gore in naši gorski venci.
Babice so pomembnejše tudi od sedmih čudes sveta.
Babice, razpete nad nami kot šotori, so
nesmrtne. Nad babicami je samo še Bog.

Pesem za mojega očeta in postrv

Bil sem deček, star kakih sedem let,
ko sem prvič zagledal velikansko postrv, ki jo
je ulovil moj oče, ko je muharil v nekem hitrem
gorskem potoku, ki vselej govori z drugačnim glasom.
In ko sem se ji približal z roko, misleč, da je že
premagana, je ta niti malo preprosta zver začela divje
trzati in se premikati, kot da je kratkost življenja
ne zadeva – samo malo je manjkalo, pa bi me
urezala z ostro plavutjo. Po nekaj minutah, ko je
bila že brezvoljna in skoraj mrtva, ker ji škrge
v vročini lenega popoldneva niso več dovajale
kisika, sem lahko opazoval njeno elegantno
telo: pegice živih vlažnih barv, izbuljene oči,
razmeroma majhne luske. Še vedno je sopla
v svojem gosposkem obupu in ni dovolila, da bi jo zapustil
dih življenja. Tedaj sem v gobcu, presenetljivo,
opazil še dva velika trnka, ki sta, skoraj vrasla v meso,
pričala, da se je najmanj dvakrat izmaknila smrti.
Se spominjaš, oče moj, kako sem te prosil, da jo izpusti,
in ti si to storil, ko si jo videl tako otrplo
in kako se smili sama sebi, kot da v njenih
očeh ni več prostora za še en sončni zahod.
Zakaj se mi vselej znova vrača v zavest prizor
s to postrvjo, na smrt preplašeno, oče, kralj nad kralji?
Morda zato, ker me je tudi tvoj obraz, ko si po tretji
možganski kapi hropel v mestni bolnišnici,
spomnil na namrgoden obraz postrvi, ki se je (tako kot
tvoje srce po toliko gibanja) nazadnje umirila na trnku,
boleče zasajenem v čeljust, potem pa nenadoma oživela,
tako kot ti v mojem srcu in teh besedah brez dna.

Naši otroci

Naši otroci so nesramni.
Naši otroci so podivjali
in lahko storijo, kar se jim zahoče.
Naši otroci nas že zdavnaj
ne jemljejo več resno.
Naši otroci ne prenesejo prerokov.
Naši otroci so izvrstno socializirani –
mi imamo mogoče enega ali dva prijatelja,
naši omreženi otroci pa jih imajo na tisoče.
Našim otrokom ni znano, da se je kovčke
nekoč nosilo v roki.
Naši otroci hodijo v telovadnice in se hranijo samo
s proteini – našimi jetri.
Naši otroci so naša nerazumnost, ki nas opravičuje.
Naši mladoletni otroci so zelo zaskrbljeni
za prihodnost svojih staršev.
Naši otroci mislijo, da starši niso ljudje.
Za naše otroke sta oče in mama samo besedi.
Naši otroci živijo v podzemlju in s svojo
divjostjo upravljajo s svetom.
Toda naši otroci nimajo slabe vesti.
Besede naših otrok imajo težo
in mi jih ponižno poslušamo,
skriti za zavesami.
Moč, ki jo imajo nad nami
naši nesmrtni otroci, je strašna.
Vse, kar počnejo naši otroci, je vredno občudovanja.
Naši otroci so nastali v zakonih, v katere smo
prileteli na slepo, in prav zato smo nesrečni
starši svojih srečnih otrok.

Narejeni smo iz tako krhke
snovi, da smo svoje otroke pravi čas prepričali,
da so izkušenejši od nas.
Nemočni smo pred ocenjevalskim sodiščem
svojih nedotakljivih otrok, mi, ki se ne moremo
tako zlahka rešiti lastništva nad svojimi otroki.
Nismo več tisto, kar nikoli sploh nismo bili.
Zaman smo upali, da svoje otroke hranimo
za vzvišena dela.
Za svoje otroke smo samo lažne samoumevnosti.
Taki so naši otroci, drugačnih ne moremo imeti.
Pa vendar so naši otroci stebri tega hrama.
Naši otroci so naša natančna telesa, naša mala odrešenja.
Naši otroci pravzaprav niti niso naši otroci,
temveč otroci hrepenenja življenja po samem sebi.
Naši otroci so tu, med nami, nezaposleni
in *u besparici*, po srbsko rečeno.
Samo da naših otrok ne bi postalo sram zaradi naše ljubezni.
Naši nemočni otroci so usoda, ki nas bo
potolažila, preden se bomo znašli v krstah.
Ko bodo naši otroci rodili svoje sinove in hčerke,
bodo znova napisali prav to pesem kot Pierre Menard
Don Kihota.
Šele takrat nas bodo naši otroci razumeli in nas
ne bodo več klicali na odgovornost.

Dragan Jovanović Danilov (1960) spada med najbolj znane sodobne srbske pesnike. Njegove osrednje pesniške zbirke so *Euharistija*, *Enigme noći*, *Pentagram srca*, *Kuća Bahove muzike*, *Živi pergament*, *Pantokr(e)ator*, *Koncert za nikog*, *Homer predgrađa*, *Gnezdo nad ponorom*, *Kad nevine duše odlaze*, *Simetrija vrtloga*, *Govoriti s vodopadima*. Kot pisatelj se je predstavil z romani *Almanah peščanih dina*, *Ikonostas na kraju sveta*, *Otac ledenih brda* in *Talasi beogradskog mora* ter z avtopoetičnimi eseji v zbirki *Srce okeana*. Je reden gost domačih in mednarodnih pesniških festivalov ter dobitnik tako rekoč vseh srbskih in dveh mednarodnih literarnih nagrad. Njegove pesniške zbirke so prevedene v številne evropske jezike, tudi v slovenščino (*Plavam, ko me gledaš*).

Boris Leonidovič Pasternak

Prevedel Marjan Strojan

Svet božji

Tanke kot las so sence večera
po dolgem tonile za debli dreves;
poštarka naša mi vestno kot zmeraj
zavoj je izročila na poti skoz les.
Po mačjih sledeh in lisičjih,
po lisičjih in mačjih sledeh
domov sem napótil se s pismi,
pošiljki predal se prevzet.
Gore in jezera, zemske ožine,
dežele, celine, mnenja ljudi,
otrok in odraslih, starcev, mladine,
pogledi, pohvale, novice in vesti.

O, cenjeno moško pisanje!
Po vrsti razbral brez izjem
sem vso bistroumnost in znanje
za suhimi dejstvi ocen.
In ženske strani dragocene!
Tudi jaz iz oblaka, z neba
sem padel sèm dol in na veke
zapišem se vam iz srca.
In vi, znamk zbiralci, za bežen
trenutek, ko tu bi bili,
kakšen zaklad vseobsežen
bi v žalosti moji našlí!

(1959)

Vse od zore tridesetega aprila

Vse od zore tridesetega aprila
predan je otrokom ta pomladni dan –
a ona, s čim bi ogrlico nosila,
šele pomerja in se ureja zanj.

Kot jagode zmečkane pod muslinom
vse mesto vznika skozi bel povoj;
po ulicah pritlikavcev skupine
somrak bulvarjev vlači za seboj.

Večerni svet sta – zgolj večer in cvetje,
a ta večer se kot posebnež zdi:
iz mnogih takih majsko mladoletje
nekoč se v skupni praznik razcveti.

A dolgo bo to dan priprav – predpraznik
za čiščenje in preizkušanje idej,
kot nekdaj ob brezah binkoštnih in raznih
slávjih panatenskih davno prej.

Še bodo v tlak teptali moker pesek,
les, raševino v osvetljen prizor
še trpali na oder čez nadstrešek,
na zbirni punkt vodili igralski zbor.

Boris L. Pasternak napoveduje, da se bo 30. april, dan Svete Trojice in od 17. stoletja dan požarne obrambe – ki pa so ga sovjeti spremenili v pionirski delavski praznik – zlil s tradicionalnim dnevom pomladi in bo spet kot nekoč praznik prvega cvetja, obnove narave in stvarstva.

Še v troje kdaj čez trg gredo mornarji,
smeje ogibajo se zelenic,
pod noč odpiše mesec trotoarje
kot mrtvo mesto, kot pepel ognjišč.

A z vsakim letom lepše, bolj razkošno
napet zametek vrtnice vzbrsti
z vse bolj očitnim zdravjem in poroštvom
iskrenosti, odkritosti, časti.

In vsa vzcvetela mnogolistnost cvétov
bo s prvomajskim popjem vsakokrat
z vonjavami izročil, dni, šeg, poetov
v primestjih vstala iz polj, gozdov, livad,

dokler ne plane in kot vsenavzoči
stolistnic vlažnih duh ne sporoči
zrelosti vsem, saj vonju nemogoče
se je ne izdati, ko spregovori.

(1931)

Boris Leonidovič Pasternak se je rodil 1890 v Moskvi v znani judovski umetniški družini. Starša sta bila privržence duhovnega gibanja Leva Tolstoja. Pod vplivom skladatelja Aleksandra Skrjabina je sprva študiral kompozicijo, nato pa filozofijo (v Marburgu) in književnost na moskovski univerzi. Leta 1921 je družina pobegnila v Nemčijo, pesnik pa je ostal in aktivno sodeloval v avantgardnem umetniškem vrenju. Pridružil se je skupini Centrifuga, a se kmalu oddaljil od futurizma in zasnoval izvirno poetiko in svoj slog. Odmeve teh let je popisal v zgodnji avtobiografiji (*Prepustnica*, 1931) in deloma v svojem edinem romanu *Doktor Živago*. V letu čistk 1937 je odklonil podpis v podporo smrtni kazni in se znašel na spisku za odstrel. Rešilo ga je naključje. Čeprav je Pasternakova druga zbirka *Moja sestra, življenje* (1917/1922) veljala za eno najvplivnejših knjig tako imenovanega srebrnega obdobja ruske književnosti, pesnik ni mogel upati na nove objave. Preživljal se je s še danes cenjenimi prevodi Goetheja, Schillerja, Shakespeara, Calderona in drugih. Roman mu je leta 1958 prinesel Nobelovo nagrado, a mu zaradi izdaje v tujini nakopal mržnjo Moskve. Boris Pasternak je umrl 30. maja 1960.

Mateja Gomboc

Elliah

V trgovino je stopila iz stanovanja. Za sabo je zaprla vrata, v poltemi bolj zaslutila kot videla ključavnico, a ključ je našel pravo pot, da je zaklenila vrata za seboj in se s šopom ključev v rokah obrnila proti policam v trgovini. Lahko bi prižgala luč, stikalo je takoj ob vratih, a zakaj, saj ni noč, za aluminijasto roleto, ki jo bo zdaj zdaj dvignila, se je ulica že kopala v jutranji svetlobi.

Do potankosti je poznala pot. Dva koraka od vrat naravnost, nato mimo pulta, pet korakov, pri tretjem ploščica, ki je odstopila, zazveni kot razglašen klavir. Na koncu pulta se je oprla nanj, ne zaradi počitka, temveč za kompas. Od tod so še trije koraki. Pretipala je šop, največji ključ je pravi. Z levico se je naslonila na kljuko, ga z desnico porinila v ključavnico in odklenila. Tako, zdaj še tretji ključ. Nagniti se je treba čisto navzdol, skoraj do tal. Počasi se je sklonila in zraven polglasno zastokala. V modernejših trgovinah imajo rolete na gumb. Ali pa celo na daljinca. Ona pa ima še vedno te težke kovinske, že štirideset let, če ne še več. Z njimi bom umrla, je zavzdihnila, porinila ključ v ključavnico in ga dvakrat obrnila. Spodaj se je naredila špranja in zarisala po tleh rumen pramen svetlobe. Zravnala se je, zaječala, vzela v kotu kovinsko palico in z njo potegnila roleto navzgor.

Letos je oktober res lep, je pokimala, ko se je zazrla po Corsu, žadasto toplem od sonca in odpadlega listja. Dva človeka sta hitela mimo, skupina šolarjev je šla v drugo smer. Zmasirala si je križ, drugo roko dvignila nad prsi. Tako čudno jo tišči tu notri. Še četrt ure ima časa do odprtja trgovine. Včeraj zvečer so prinesli nove bluze. Vzela jih je že iz embalaže, zdaj jih mora še prinesti iz skladišča v trgovino. Trgovina je bila zdaj polna jutranjega sonca. Še naglo preverjanje – police so čiste, obleke na obešalnikih. Vse, kot mora biti.

V skladišču je prižgala luč, saj ni nobenega okna. Pogled na bluze, ki so ležale skupaj z obešalniki na mizi, jo je vznejevoljil. Kako nemarno je vse skupaj! Toda včeraj je bila preveč utrujena, da bi pospravila in uredila. Celofanasta embalaža vsepovsod. Najprej odnese to v smeti, potem naprej.

Vrečke je porinila eno v drugo, tako da je nastal velik sveženj. Koliko smeti, še zadušili se bomo v njih, je zamrmrala predse in na drugi strani skladišča odklenila vrata, ki držijo na dvorišče zadaj, kjer so smetnjaki.

Oči ji je zaslepilo jutranje sonce, v katerem se je kopalo dvorišče. S prosto roko si je zastrla oči in sestopila po dveh stopničkah na dvorišče.

Korak se ji je zaustavil. Izza zabojnika so štrlele noge. Tanke črne noge, v opankah. Človek. Očitno je ležal na boku, nogi sta skrčeni ležali ena na drugi. Bil je za zabojnikom za embalažo.

Kaj, če je mrtev? Katero številko že mora poklicati? Naj gre raje nazaj, v skladišče, nato v trgovino, kjer je na pultu pustila telefon? Poklicati je treba policijo.

Kaj pa, če je mrtev? Ali pa … ranjen? Potem morajo priti sem najprej reševalci.

Kaj pa, če jo čaka in ji bo kaj storil?

Zadnjo misel je najprej zavrnila. Tale, ki tu leži, spi ali pa je mrtev. Če pa ji bo kaj storil, bo pač prej umrla. Saj na kaj drugega ne čaka več, samo še na skorajšnjo smrt, odhod v večnost, po zasluženo plačilo, v božje naročje, kot pravijo.

Naredila je prvi korak, nato drugega. Počasi se je približevala, skoraj brezšumno. Toda pokrov zabojnika je treba privzdigniti. Z obema rokama. Postavila se je na stran, kakšen meter od nog, spustila zavoj embalaže na tla, se zravnala, zajela polna pljuča. In dvignila pokrov. Se sklonila, pobrala sveženj in ga naglo odvrgla. In zaprla pokrov. In budno opazovala noge.

Ob škripanju so se zganile. Živ je, jo je prešinilo.

Zdaj je imela proste roke. Kot bi ji to bilo v olajšanje, a vseeno jo je togo vezalo v hrbet. Naredila je dva koraka naprej, mimo zabojnika, k umazanim nogam v opankah.

Na kartonasti lepenki, v kateri so bile sinoči bluze in jo je prazno položila ob zabojnik, je ležal fant, skoraj še otrok. Bil je še vedno na boku, toda zdaj buden. Slonel je na komolcu in jo gledal s široko razprtimi očmi.

Če bi se prej vrnila v trgovino in poklicala policijo, bi bili zdaj morda že tu. Čez minuto, dve, bi ga odpeljali in fanta ne bi bilo več.

Dvignil se je v sedeč položaj in jo nepremično gledal z velikimi, svetlimi očmi sredi temnega obraza. In ona njega. Verjetno dolgo. Nato je pomignila z glavo proti vratom skladišča, ki so ostajala odprta.

Fant se je dvignil na noge. Zelo neroden je bil, očitno ga je pri premikanju nekaj bolelo, obraz se mu je nakremžil in obstal v krču. Oblečen je bil v prevelike obleke, ki so mu pri vstajanju padle ob sloko telo. Sklonil se je še enkrat in izza zabojnika vzel polivinilasto vrečo. Počasi se je dvignil na noge, s polglasnim stokom, kot maloprej ona pri roleti.

Spontano je naredila korak nazaj, ko se ji je približeval. Bil je spotegnjen mladenič, otroškega obraza, a dolgih, koščenih udov. Trdi črni kodri so mu kot čelada prekrivali glavo. Oči niso bile več tako preplašene, v njih je bilo zdaj razbrati radovednost. Koraki niso bili pogumni, prej obotavljajoči. Zaustavil se je meter pred njo. Sklenil je roki, kot prvoobhajanec v molitvi, si ju položil pred usta in jo motril. Oči so mu potemnele. Strah in radovednost je zdaj nadomestilo nekakšno rotenje.

Stala je pred njim in bila negotova. Kaj naj z njim?

»Kdo pa si ti? Kaj bi rad?« je izjecljala, najprej v slovenščini, nato v italijanščini. Drugih jezikov ni znala. Fant ji je odgovoril z zibanjem sklenjenih dlani pred usti in globoko sklonjeno glavo. Ko se je spet dvignil in jo pogledal, se ji je opravičujoče nasmehnil.

»I'm so hungry ...« je rekel, s presenetljivo visokim, mutirajočim glasom. Ni razumela in očitno je videl to v njenih očeh. Zato je s kazalcem pokazal na svoja usta: »Hungry ...«

Pokimala je in mu pomignila, naj gre za njo. Seveda, lačen je. Moj Bog, še sedem minut, pa bo morala odpreti trgovino.

Šla sta v skladišče in zaklenila je vrata za sabo. Pokazala mu je stol ob mizi, založeni z bluzami, in šla ven. Zaklenila je tudi ta vrata. Hitro v stanovanje, nekaj kruha še ima od včeraj, pršuta in sira tudi. In vodo mu bo prinesla. Uredil se bo lahko v malem stranišču ob skladišču. Hitro, hitro, odpreti mora trgovino. Da ne bo kaj naredil narobe ... Kaj pa lahko, saj je zaklenjen. Kaj pa, če je nevaren? Ah, ne, saj je še otrok.

Ni mogla hiteti, starost naredi svoje, tako jo čudno stiska okoli srca. Ko se je vrnila v skladišče, jo je pogled na mladega skrivača zabolel. Sedel je na stolu, ki mu ga je pokazala, in bil sklonjen nad dvignjeni hlačnici. Obe koleni sta bili odrgnjeni do živega mesa. Skeleči gnojni rani.

»O, moj Bog, ubogi otrok! Kje si pa to staknil?«

Ne karanje ne ljubeznivost, kar je bilo zdaj mogoče razbrati v njenem glasu, podobnem materi, ki se ji otrok vrne z igrišča krvavih kolen, zdaj nista bila na mestu. A sočutje, ki jo je obšlo, ni potrebovalo besed. Kakšni rani! Zato je stokal. Kaj so počeli z njim?

Čez nekaj minut mora odpreti trgovino. Na mizi je razpostavila kruh, sir in pršut, pokazala proti stranišču, češ »tam je voda, tam se lahko urediš«, pokazala na kolena, »tukaj počakaj« in še enkrat šla v stanovanje.

Tokrat ni zaklenila za sabo.

Vrnila se je s škatlo s prvo pomočjo, tisto s pretečenim rokom, iz prejšnjega avta. In z žganjem, prinesel ji ga je pranečak iz Bazovice. »S temle si razkuži,« mu je pokazala na steklenico, »potem pa gazo čez, imaš tu notri,« je odprla škatlo. Pogledala ga je. Velike oči niso nič razumele. Zavzdihnila je. Še tri minute. Vzela je kosem vate in jo namočila v žganju. »Stisni zobe, zdaj bo zapeklo,« je rekla preplašenim očem in pritisnila na prvo koleno. Za hip je trznil in obstal. Neverjetno, je pomislila, vsak drug bi zdaj norel od bolečine. Prijel je in pridržal, ko mu je pomignila. Še en kosem vate na drugo koleno, tokrat samo zadržan dih. In hvaležen, topel pogled. Pripravila je še dve gazi, ju pričvrstila s povojem in si na koncu zadovoljno ogledala prevezi, kontrastni na črnih nogah.

Pogledala je na uro, minuta čez. Bluz ni utegnila pospraviti.

»Tu bodi, najej se,« mu je pomignila proti mizi, »in tam je stranišče. I servizi. Vece. Toilettes.« Kot da bi bila francoska beseda razumljivejša od slovenščine. Ali morda bolj higienična.

Kolebala je, vendar je vseeno zaklenila vrata za seboj.

Čeprav je bila pozna, še deset minut po odprtju trgovine ni bilo nikogar. Pozorno je prisluškovala zvokom iz skladišča. Nič. Samo enkrat je zašumela voda v stranišču. Tudi ko so prišle stranke in izbirale, so ji misli uhajale k njemu. Tišina vse dopoldne. Kaj neki počne? Da ne bo naredil kaj narobe? Ji lahko škodi? In kaj naj naredi z njim? Težke misli so bile to, kot bi ji jemale zrak in ji ne pustile dihati. Podrgniti si je morala po prsnem košu in globoko zadihati, da jo je nehalo tiščati. Pogledala bi k njemu, a si ni upala. Kaj, če bi ga kdo videl? Je to kaznivo? Kaj naj sploh naredi z njim?

Končno je odbilo poldne in pol ure pozneje je zaklenila vrata trgovine. Tri ure počitka. Stopila je k vratom skladišča in jih odklenila.

Fant je skočil pokonci, ko je vstopila. V rokah je imel knjigo. Kruha, sira in pršuta ni bilo več, o hrani niti sledu. Miza je bila pospravljena. Tudi bluz ni bilo več na mizi. Visele so na obešalnikih, ena zraven druge, na drogu ob steni. »Ti si to storil,« je hvaležno ugotovila in se zavedla, da so njene besede nepotrebne.

Stopila je k njemu: »Kako ti je sploh ime?« Aja, saj ne razume. Stegnila je roko: »Jaz sem Mirela. Mirela.« Prijel jo je za roko. Pogledala je nenavaden spreplet prstov. Dolgi, tanki črni prsti okoli njenih starikavih, skrivenčenih. Še nikoli se ni rokovala z nikomer druge rase.

»Elliah, I'm Elliah,« ji je odgovoril, tokrat z nižjim glasom kot prej, že skoraj moškim.

»Greva gor, na kosilo,« mu je pomignila. Knjigo je odložil na mizo in uslužno šel za njo. Iz skladišča skozi zatemnjeno trgovino, po stopnicah v stanovanje nad trgovino. V kuhinji je kot običajno vzela lonec, natočila vanj vode in ga hotela pristaviti, a stegnil je roke in poprijel ter ga položil na štedilnik. Omako je imela že pripravljeno, solato tudi že očiščeno, še od zjutraj. Malo več njokov bo treba, pa bo. Najbolje, da kar cel paket.

Njoki s paradižnikovo omako in solata. Jedel je s slastjo, vendar zelo uglajeno, kot kak aristokrat. Z nožem je celo rezal njoke na pol, čeprav ne bi bilo potrebno. Pokimal ji je v pohvalo. Na koncu je na mizo dala še kruh, da je pomazal po krožniku. Saj res, fantje v taki starosti največ pojedo, jo je zaskrbelo. Dodala je na mizo še sir. Nerodno mu je bilo, je videla. Narezala je nekaj koščkov in sama pojedla dva, da mu je pokazala, kako nujno je pojesti še malo sira. Tudi sir je pojedel.

Ko je vstala, da pospravi, je skočil skoraj prej kot ona. Kot bi bil na preži, kako biti čim bolj uslužen. Pomignila mu je z roko, češ »sedi, jaz bom«, krožnike preprosto splaknila in jih pospravila v pomivalni stroj, lonca, v katerih je kuhala njoke in omako, prav tako.

Nato je na mizo prinesla atlas.

»Pokaži mi, od kod si,« je preprosto rekla, odprla atlas in polistala do Afrike. Zazrl se je v svojo celino in brez dolgega iskanja pokazal na Sudan. Pogledala je pobliže. Mesto Radom, v pokrajini Darfur. »My home.«

My home. Moj dom. Grenka nostalgija, ki je zavibrirala za dolgim tankim kazalcem in v mladeničevem glasu, jo je zabolela v grlu in se ji razpotegnila čez prsi, da je morala dvakrat zadihati.

Sesedla se je na stol nasproti njemu in se zazrla vanj. »In kaj naj zdaj s tabo?«

Ni mogel razumeti besed, a jih kljub temu je. Skomignil je z rameni in jo vdano gledal. In ona njega.

Zavzdihnila je: »Ah, veš, kaj? Malce greva počivat po kosilu. Potem pa bova že videla.«

Pokazala mu je na kavč, sama pa je zavila v svojo sobo. »Bom razmislila,« je zamrmrala predse.

Vendar ni. Dremež ji je legel na oči in skoraj celo uro je spala. Kot bi ne imela nobenih skrbi. Kot bi ne imela tujca v hiši, s katerim ni vedela, kam.

Tako čudno utrujena sem, je pomislila, kot v opravičilo. Počasi je vstala, da se ji ni zavrtelo pred očmi. Dvakrat, trikrat je globoko zadihala, da je pognala srce v pravi ritem.

Fant je ležal na kavču in spal. Skoraj po vsej dolžini se je stegnil in spokojno dihal. Eno roko si je podstavil pod glavo, z drugo si je objemal ramo. Otrok, je pomislila. Prehitro odrasel otrok.

Dolgo ga je gledala. Nič ni vedela o njih. V spominu je preletela posnetke na televiziji, ki jih je običajno preslišala. Od vsepovsod prihajajo v Evropo. S čolni, peš, eni bežijo, drugi hočejo samó boljše življenje. Pomagajo jim tihotapci, sumljivi lovci na denar, vse naredijo, da jih olupijo vsega, nato pa jih pustijo, kjer koli. Mnogi na poti umrejo. Elliah ni umrl. K sreči.

Še bežni pogled na spečega otroka, nato se je podala v trgovino. Odpreti je bilo treba, ura je to zahtevala.

Dan je bil živahen, tudi popoldne so stranke odpirale vrata in zahtevale svoje. Misel ji ni več uhajala drugam, stregla je italijanskim in slovenskim gospem.

Nenadoma, okoli pol petih je bilo, so se vrata iz stanovanja odprla, čisto počasi in skrivoma, kot senca se je Elliah odkradel v skladišče. Ga je kdo videl? Ošinila je stranke. Vse so se zavzete sprehajale med obešenimi oblačili, osredotočene na modele, barve in prave številke. Kdo ve, kako je že izučen skrivaštva, jo je obšlo.

Nekajkrat je morala v skladišče. Vedno je sedel ob mizi in bral. In vsakič je uslužno skočil na noge. Enkrat, ne, celo dvakrat ji je prišel prav, saj je, prekla, dosegel najvišjo polico s šali, drugič ji je podal dol puloverje. Elliah namesto lestve, se je nasmehnila.

Ko je potegnila aluminijasto roleto do tal in zaklenila trgovino, je odprla vrata skladišča na stežaj. Bila je utrujena. Celo popoldne na nogah. Pa tole zbadanje v prsih. In kaj naj zdaj s tem fantom? Glej ga, kako jo gleda. Kot kakšna srna. Ali kaj že imajo oni? Aja, gazele. Da, kot gazela je. Ujeta. Ali pa ranjena.

Nocoj bo ostal pri njej, jutri pa bomo videli.

»Mi boš pomagal prenesti te bluze,« mu je preprosto rekla. Razumel je in jih znosil iz skladišča v trgovino. »Tako, to bi morala narediti že zjutraj, pa … Saj je zdaj še bolje.«

Medtem ko je Elliah še zlagal, je iz blagajne vzela dnevni izkupiček in ga pospravila v žep. »Pridi, greva, bova videla, kaj imam za pod zob,« mu je pomignila. Pogasila sta luči in za sabo zaklenila vrata.

Spet jo je zaskrbelo. Taki fantje pojedo pol vola. Ona pa ima komaj kaj, le kakšen jogurt ali sir. Kaj pa naj ima starka?

Zatekla se je k znani rešitvi. Zavrtela je številko prodajalne, ki je stala zraven njene, in trgovskemu pomočniku naštela, kaj želi iz trgovine. Ko je nehala z naročilom in ugasnila telefon, si je oddahnila. Še malo, in hrana bo tu. Tedaj pa je zagledala Elliaha. Žalost, ne, razočaranje je ležalo v njegovih očeh. Odkimala je. Ne, nisem klicala, da te prijavim. Da te nahranim, sem klicala.

Pozvonilo je pri vratih. Dario je bil danes bliskovito hiter. Širokih ust se ji je nasmejal: »Čer, šjora Mirela,« in mimo nje nesel škatlo v kuhinjo. Izmenjala sta si še račun in plačilo pa nekaj prijaznih besed o tem podaljšanem poletju in o zdravju.

Zaklenila je vrata za njim in zaklicala v dnevno sobo: »Lahko prideš, zrak je čist!«

Nocoj sta jedla piščančje zrezke in solato. Ona enega, fant tri, čeprav se je obotavljal. »Poglej se, kakšen si, saj se boš prelomil,« je godrnjala in mu nalagala na krožnik. Po večerji je skočil in znosil z mize. »Priden fant,« ga je potrepljala po roki. »Iz tebe bo še kaj.«

Kaj zdaj? Seveda, oprati mora s sebe tisto nesnago, kdo ve, koliko časa je bil na poti. Šla je v spalnico. Na tretji polici zadaj je še hranila moževe stvari. Tiste nove, ki jih je imel pripravljene za k zdravniku. Vzela je spodnje perilo in pižamo ter odnesla v kopalnico. Nič mu ni razlagala, samo vrata mu je pokazala. »Pa na rane pazi,« mu je še priporočila.

Dolgo ga ni bilo ven. Tudi še potem, ko je voda nehala teči. Medtem je denar pospravila iz žepa v sef, skrit v omari. Ko je nazadnje prišel, ni mogla zadržati smeha. Roke in noge so štrlele iz pižame, okoli riti pa so mu hlače široko opletale. Toda zresnila se je. Fant je imel pordele oči.

Grenko jo je obšlo. »Ne boj se, nič slabega ne bom naredila. In nočem, da ti kdo škodi. Pomagala ti bom,« ga je prijela za roko. Povesil je glavo.

Oskrbela sta še rani na kolenih. Bolje je bilo videti od dopoldan, a rani sta bili še vedno živi. Grizel si je spodnjo ustnico, ko mu je razkuževala z alkoholom, in si vidno oddahnil, ko je bilo vsega konec.

»V dnevni sobi boš spal.« Prinesla je rjuhi, odejo in blazino ter mu pokazala, kje naj si pripravi ležišče.

Večer je bil miren. Elliah je najprej z njo gledal kviz. Tu in tam je ponovil kakšno besedo, kot bi si jo hotel zapomniti. Ko se je začel film, se je umaknil in legel. Najprej je tipkal v svoj telefon. Nato je prijel knjigo v roke. Zdaj je že vedela, kaj bere. Harper Lee, *To kill a mockingbird*. Ni razumela. A fant očitno je.

Zavedela se je, da je zakinkala. Stresla je z glavo. Elliah se ji je široko nasmehnil, da so se beli zobje kar zasvetili v polmraku, videl jo je, morda je bila dolgo tako.

»Spat grem. Jutri … jutri bova pa že še videla,« se je počasi dvignila. »Lahko noč.«

»Lakonodž,« je ponovil za njo.

Jutri. Nič ne ve, kako bo jutri z njim. Ona mora oddati nova naročila. Pa tako je utrujena. Morda ga bo naučila in ji bo pomagal. Brihten je videti. Ah, bo že. Nocoj ne more razmišljati o tem, bo jutri.

* * *

Ko sem odprl oči, je bil že dan. Okno v dnevni sobi ni bilo zastrto, prostor je bil ves razsvetljen z jutranjim soncem. Dobro sem spal, le kolena so me skelela, ko sem se ponoči kdaj obrnil.

Prisluhnil sem. Gospa očitno še ni vstala. Ali pa sem jo preslišal in je že v trgovini? Če je sonce že tako visoko, ura ni zgodnja. Preveril sem na mobiju. Petnajst do osmih. Pozno je. Skočil sem pokonci in se naglo oblekel. Ne bi mi bilo prijetno, če bi me zasačila ravno pri preoblačenju. Če grem na hitro v kopalnico, je najbrž ne bom motil.

Tudi ko sem vse opravil, je bilo v hiši še vedno vse tiho. Šla je v trgovino, najbrž. Pokljukam vrata, zaklenjena. Izza njih, iz trgovine, nobenega šuma. Očitno je še ni tam. Poravnam svoje ležišče. Kako je dobra, ta gospa. Lahko bi naletel na … Ne upam si pomisliti.

V želodcu mi je krulilo. A sam si nisem upal vzeti zajtrka. Pogledal sem v kuhinjo. Tam je bilo vse tako kot včeraj zvečer. Če bi nama jaz kaj pripravil? Vesela bi bila, se mi zdi. A vseeno … Da bi kar stikal po omarah?

Toda zakaj je ni? Kaj pa, če je kaj narobe? Stara je … Če potrebuje mojo pomoč?

Stopil sem do spalnice in naslonil uho na vrata. Slišati je bilo glasno dihanje. Smrčanje? Hropenje? Če je še spala, je bila pozna. Morda bi jo moral zbuditi. Pa jo smem? Kaj pa, če ne more dihati? Če je z njo kaj narobe?

Roko mi je kar samo zaneslo, potrkal sem. Nič. Še enkrat, močneje. Nato sem odprl vrata.

Ležala je na postelji, na hrbtu. Glasno je dihala, hropla je, kot bi ji grlo nekaj stiskalo. Okrog glave so bili ostanki hrane, očitno je bruhala. Oči so se ji zavijale navzgor. Moja gospa.

Stekel sem v dnevno sobo po mobi. Emergency call. 112. Samo, da jo rešijo. Da ne umre.

Tudi mene bodo odpeljali.

Matija Remše

Knjige od Fare

Prevaljska prehodna leta 1919 do 1927

Ta prispevek ob spominu na selitev Mohorjeve iz Celovca na Prevalje pred stotimi leti, sredi 1919, predstavlja, kar je prišlo knjig in z njimi vsebin na slovenske domove v času gostovanja, ko je uprava dobila svoje prostore v šolskem poslopju na Fari, tiskarno pa je naselila v Hencklovih barakah. Asociacija med »fant od fare« (pošten, dober, zanesljiv, zaupanja vreden) in »knjiga od fare« morda ni preveč nasilna, saj ima glede na zgodovino in razvoj društva za izdajanje dobrih knjig, glede na njegove začetnike pa tudi ohranjevalce, vodnike in oskrbnike, neposredno povezavo s slovenskim narodno večinoma prifarnim življenjem, vsaj v tistem času, in ima torej *fundamentum in re*, temelji v stvari sami. V primeru naslova uprave na Prevaljah pa kar neposredno in dobesedno. Tako smem upravičeno zapisati še zato, ker so udje, mohorjani skoraj stoletje in pol dvigovali knjige na svojem župnijskem uradu in tam tudi podaljševali članstvo, kar je, žal, nekako prešlo šele proti koncu prejšnjega stoletja.

Najprej sem se zazrl v pregled izdaj vseh treh Mohorjevih na straneh 130, 131 in 132 knjige *Družba sv. Mohorja*, ki so jo leta 1996 izdale skupaj. Tam so ob nekaj ilustracijah knjige navedene z avtorjem in naslovom pod letnicami izida. Kot temeljni vir pa sem vzel v roke *Mohorsko bibliografijo* Janka Modra iz leta 1957, ki je vsestransko uporabno orodje za spoznavanje mohorskega izročila. Listanje vzame seveda malo več časa v brskanju za podatki kot sodobno klikanje po ikonah na ekranu. Pa nam, ki smo iz stare šole, še kar gre od rok. Prevaljsko obdobje obravnava na straneh od 60 do 64. Prva knjiga, natisnjena že leta 1919 na Prevaljah, je *Koledar*

Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1920

družbe sv. Mohorja za leto 1920 in ima zaporedno številko 0555, kar pomeni, da je petsto petinpetdeseta knjiga v vrsti mohorskih izdaj. V naslednjih letih so na Prevaljah izšle še »zaporedne številke« od 0558 do 0643. Zadnji dve izdaji iz leta 1927 pa sta natisnjeni že v Celju.

Skupaj, če sem prav štel, je torej s Prevalj romalo v svet 90 enot. V povprečju bi to zneslo okrog deset na leto. Pa ni čisto tako. Leta 1919, kot rečeno, le koledar, leta 1920 pet knjig, leta 1921 deset, leta 1922 samo šest. V naslednjih letih pa je število naslovov skokovito naraslo. Vmes je namreč na prošnjo odbora v septembru 1922 prijel za uredniško krmilo F. S. Finžgar s krepko roko in širokim razgledom. Za popolno sliko bi lahko v okviru, ki je določen tejle rubriki *Zvona*, enostavno reproducirali strani iz Modrove knjige. Ne bi bilo brez čara in bralec bi si ob pozornem pregledu sam izluščil mikavne podrobnosti. Imel bi na voljo seznam vsega izdanega v tistih letih. Pa to bi bilo uredniško preveč enostavno in za mnoge dolgočasno ali pač prezahtevno. Naj mi bo torej dovoljeno, da potegnem par niti, izpostavim kak poudarek in opozorim na kak »ocvirek«. Pri tem se bom odpovedal svoji prvi želji, da bi se osredotočil predvsem na prevode in iz literarne zgodovine znana imena, ki jih najdemo v postavljenem založniškem izseku.

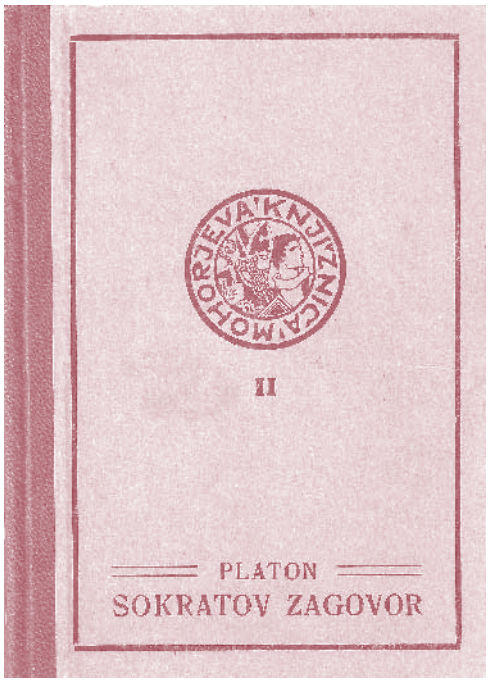
Prva ugotovitev ob tem pregledu je, da Mohorjeva kljub selitvi, spremenjenim političnim okoliščinam in novemu uredniku ostaja zvesta svoji temeljni zasnovi: redni zbirki z izdelanim profilom, koledarjem, večernicami, praktičnim priročnikom in še čim dodanim. Kot trajna novost in dodana vrednost programa sta vpeljani družinska revija *Mladika* in zbirka Mohorjeva knjižnica. Niso pa imeli nepotrebnih pomislekov: ponatiskovali so, dokler je bila tržna žeja, vse prodajne uspešnice, ne glede na njihovo častitljivost, po drugi strani pa je bilo moč brez predsodkov o domačem avtorstvu v zbirko Slovenske večernice dve leti zapored uvrstiti tudi prevodno delo (Jules Verne: *Mihail Strogov – Carski sel*, 1. del, SV 76 leta 1923 in naslednje leto kot SV 77 2. del te povesti iz časov carske Rusije in njenih spopadov z okoliškimi ljudstvi, ki v Vernovem stilu upošteva dognanja znanosti in doseže presenetljiv obrat iz okrutne oslepitve razkrinkanega tajnega sla Mihaila Strogova z žarečo sabljo tik pred očmi v njegovo »spregledanje« ob koncu zgodbe – oči mu je rešil jok). Navajanje tega zgleda ni kaj dosti pomagalo okrog šestdeset let pozneje, ko sta dva avtorja zamudila s svojimi napovedanimi večernicami in smo v zadnjem trenutku uvrstili v zbirko Andresovo *Nespametnico*. Izšla je kot bralna knjiga, brez večerniške številke. Ali samo zato, ker je bil pač avtor Nemec po rodu? Pa saj tudi v letu 1920 ne najdemo večerniške knjige. Nič novega pod soncem! Če le pozorno pogledamo, se nam utegne iz včeraj in danes izluščiti še kak neogibno podoben jutri?! Sicer pa najdemo med večerničarji v tem času dr. Frana Detelo z zgodovinsko povestjo *Takšni so* in dramo *Begunka*, dr. Ivana Preglja z orisom mladosti *Petra Pavla Glavarja*, Frana Jakliča s povestjo o ižanski revoluciji 1848 *Peklena svoboda* pa spet Frana Detelo s knjigo *Vest in zakon* in F. S. Finžgarja s *Strici*.

Od praktičnih knjig naj omenim *Kako si ohranimo ljubo zdravje* dr. Hermana Vedenika (1920), *Domači živinozdravnik* Franja Dularja (tretja, predelana izdaja, 1921), *Umni čebelar* Frana Lakmayerja (II. izdaja, 1922), *Domači zdravnik po Kneippu* (šesti popravljeni in pomnoženi natis, 1924), *Travništvo II* (Jakob Turk). K naravoznanstvu moramo prišteti knjigo *Čuda in tajne življenja* (splošno življenjeslovje ali biologija v obrisih), ki jo je spisal dr. Anton Brecelj, v mojih zapisih za *Zvon* pred leti že omenjen.

V skrbi za jezikovno, besedno kulturo in mednacionalno jasnost je izšlo kar nekaj knjig. *Slovenisches Sprach und Übungsbuch* Jakoba Sketa in Štefana Podboja pa *Slovensko-nemški in nemško-slovenski slovarček* istih avtorjev leta 1920. *Deutsch-slovenisches Hand-Wörtersbuch von Anton Bartel* (predelana in razširjena izdaja Janežičevega *Nemško-slovenskega priročnega slovarja*) leta 1921. Istega leta tudi *Slovenska slovnica za srednje šole* dr. Antona Breznika v drugi in predelani izdaji. Tretja izdaja te slovnice je izšla leta 1924. Sem spada še *Obrtna, trgovinska, tvorniška in železniška terminologija* (nemško slovenski del), ki jo je zbral Henrik Podkrajšek leta 1926, pa *Seznam nekaterih v slovenskem in srbo-hrvatskem jeziku različnih izrazov*, kot priloga h knjigi Leonida Pitamica *Država* (Znanstvena knjižnica 1, leta 1927). Ta, namreč *Država*, je iz prevaljskega obdobja in tudi sicer ena najtehtnejših in najzahtevnejših, najtežjih mohorskih knjig, ki ohranja svojo temeljno sporočilnost in vrednost še v današnje čase, čeprav je iz razumljivih polstoletnih zgodovinsko političnih okoliščin še zdaj skoraj zamolčana in premalo znana, razen v strokovno ideološko neodvisnih krogih.

Nekje vmes po številu zastopanosti so bolj ali manj nevsiljive duhovno vzgojne knjige. *Mladim srcem* Ksaverja Meška iz leta 1922, *Življenje svetnikov* Janeza Evangelista Zoreta prav tako leta 1922 (in naprej v več delih). Dr. K. Ozvalda *Za vsak dan* iz 1923, *Pasijonski molitvenik* Viktorja Kopatina istega leta, *Križana usmiljenost* (življenje sv. Elizabete, 3. izdaja). K njim bi lahko uvrstili še nekatere knjige iz na novo nastale Mohorjeve knjižnice, pa jih bomo našteli tam. Tudi ponatisa obeh zvezkov Aljaževe *Slovenske pesmarice* leta 1923 spadata sem.

V letu 1923 naletimo na četrti letnik *Mladike*, družinskega lista s podobami, ki je prej izhajal v Gorici in ga je urejal France Bevk. Tu je naveden v souredništvu s Finžgarjem, v naslednjem letniku pa že ne več. Šlo je za mesečnik, ki v tem in vsakem naslednjih letnikov obsega 12 številk z mnogimi prilogami. Zaslužil bi si posebno obravnavo, podobno kot že deset letnikov naslednice, *Nove Mladike*, ki jo je sprožil Viktor Smolej leta 1970 in je zamrla leta 1980.

Platon, *Sokratov zagovor*, Družba sv. Mohorja, 1923

Za širitev založniškega programa v letu 1923 in v naslednjih letih je zaslužen novi urednik F. S. Finžgar. Večina dodatnih knjig k vsakoletni redni zbirki je izšla v Mohorjevi knjižnici (MK), ki se je na Prevaljah začela in zrasla na 20 naslovov. Bila je Finžgarjev otrok in kar se da široko zasnovana. Zasluži si, da naštejemo vseh dvajset njeni prevaljskih hčera. Leta 1923 sta izšla dva zvezka. MK 1 je kmečka žaloigra v treh dejanjih *Užitkarji* in jo je napisal Alojzij Remec. MK 2 je Sovretov prevod Platonovega *Sokratovega zagovora* z uvodom in opombami. V MK 3, *Storije. I.*, je

koroške narodne pripovedke in pravljice zbral in uredil France Kotnik. MK 4 prinaša *Križev pot*, roman češkega duhovnika. Avtor je Jindrich Simon Baar, prevedel pa ga je Vojteh Hybašek leta 1925. MK 5 je roman iz časov ruskega carja Ivana groznega *Knez Serebrjani*, ki ga je spisal ruski grof Aleksej K. Tolstoj. Povest o zadnji sežgani čarovnici *Zadnja na grmadi* je prispeval Fran Jaklič za MK 6. MK 7 je Antona Vadnjala *Otoški postržek*. MK 8 je knjiga frančiškanskega patra dr. Angelika Tominca *Sonce in sence* s podnaslovom *Zagovori krščanske vere*. Frančišek Pengov in A. Ratajc sta v MK 9 podala *Poljudno kemijo*. Ivan Pregelj je napisal povest iz Istre z naslovom *Božji mejniki*, ki je tudi še leta 1925 izšla kot MK 10, prav tako kot komedija v treh dejanjih z naslovom *Učiteljica* italijanskega avtorja Daria Niccodemia in jo je za MK 11 poslovenil Ivan Gruden.

V letu 1926 so izšle tri knjige te zbirke. MK 12 je prevod Jacka Londona pustolovske zlatokopske zgodbe z Aljaske z naslovom *Krištof Dimač*. Iz angleščine jo je prevedel France Magajna. Spominjam se, kako nas je razredničarka v 7. razredu osnovne šole, slovenistka Vida Kocutar, ki smo ji pomagali v šolski knjižnici, nekaj časa skušala prepričati, da gre za Dumasa in ne Dimača, dokler ji nismo pokazali knjige. V MK 13 je o sv. Frančišku Asiškem pisala Marija Kmetova. Zdelo se mi je malo presladko, da bi lahko bral kot verodostojno pričevanje – razumel sem pač kot njen odnos do svetnikovega sporočila, s katerim se pa nisem mogel povsem uskladiti. *Božična pesem v prozi* angleškega družbenega realista Charlesa Dickensa ni najznačilnejše njegovo delo, ne more pa iz svojega socialnega sočutja in v tem je njena vrednost. Kot MK 14 je izšla v prevodu Josipa Vidmarja (najbrž je bilo to prvič in zadnjič, da je poznejši ostri kritik vsega krščanskega sodeloval s farško založbo – pa resnica in lepota ubežita vsaki ideološki diferenciaciji, kolikor bi bil Vidmar že tedaj njen zagovornik).

Anton Bonaventura Jeglič, *V boj za srečno in veselo krščansko življenje!*, Družba sv. Mohorja na Prevaljah, 1921

Naslednjih šest knjig te vulkanske knjižnice novega mohorskega urednika pade v leto 1927. MK 15 je prispeval Matija Malešič pod naslovom *Kruh. Povest Slovenske Krajine*. MK 16 prinaša prvi del *Slovenske umetnosti: Slikarstvo* Viktorja Steske. MK 17 je prevod skandinavske avtorice Selme Lagerloef *Kristusove legende* v prevodu Marije Kmetove. V mladosti sem se srečal z njenim delom *Čudovito popotovanje Nilsa Holgerssona*, dečka, ki ga gosi vzamejo s seboj na svojo selitveno pot in spozna dotlej neznane kraje in dežele. F. Pengov je za MK 18 priredil po italijanskem izvirniku L. Bertellija knjigo za mlade in stare *Jurček-Kozamurček, mravski car*. Jožef Ovca je psevdonim Izidorja Cankarja, ki se je tudi znašel med sodelavci Mohorjeve s prevodom pripovedi *Moj*

mali Hlaček, ki jo je napisal Andre Lichtenberger in je izšla kot MK 19. MK 20 pa prinaša delo Avgusta Pirjevca *Slovenski možje* obogateno z lesorezi Miha Maleša.

Da pa ne bom le našteval, čisto vsega tako ali tako nisem, ostajam zvest zamisli teh prispevkov in navajam nekaj malega iz prvega poglavja knjige *Država* dr. L. Pitamica z naslovom Bistvo države, iz prvega podpoglavja Pojem države:

> O državi kot posebni vrsti človeških družb so razmišljali največji misleci vseh časov; vendar ni iz tega večtisočletnega duševnega napora dozorelo enotno in nesporno pojmovanje države; skoraj ni mogoče pregledati vseh državnih teorij, ne samo teh, ki so bile zastopane v preteklih časih, temveč niti ne teh, ki se kažejo v sodobni književnosti. Važen razlog za to različno pojmovanje je, da se je s spremembami v razmerju med državo in drugimi človeškimi združitvami spreminjala država sama, in radi tega tudi njen pojem. Vendar se more iz velikega števila sicer različnih definicij izluščiti kot stalno jedro skoro neosporjena trditev, da *je država neka pravna združitev ali pravna organizacija ljudi*. Zato naj služi to naziranje za prvotno določitev predmeta naših razmotrivanj. /.../. Državna organizacija se sicer razlikuje od drugih organizacij *često* po vsebini svojih predpisov, *vedno* pa po tem, da ima prisilna sredstva na razpolago. Ako izgine ta moment iz pravnih pravil, se izbriše tudi razlika med njimi in drugimi pravili. Prav radi tega ni pri zgodovinskih primerih stroga razmejitev med državami in drugimi družbami točno izvedljiva. Čim bolj sme kaka družba po svojih predpisih uporabljati fizično prisilna sredstva in čim bolj to tudi res dela, tem bolj se približuje pojmu države; /.../. Čim bolje je država urejena, čim bolj soglaša vsebina pravnih pravil z razpoloženjem prebivalstva, tem manj bo treba siliti ljudi k zakonitemu ravnanju. Vendar moremo govoriti o državi šele tedaj, ko prisilna izvršba ni samo določena, temveč se v primeru potrebe tudi izvaja. Razmerje sile do prava je lepo izraženo v napisu nad južnimi vrati pariške justične palače: »*Gladius legis custos*«. Meč se ne istoveti z zakonom, temveč se označuje le kot njegov varuh. S tem rekom pa je izražena tudi misel, da se ne sme sila rabiti v nasprotju s pravnimi pravili. Rabiti se sme torej samo v okviru prava; tako se razlikuje pravna sila od nepravnega nasilja. /.../. Res je, da se ne bo nikoli mogla v vseh primerih doseči popolna skladnost med pravnimi pravili in njih dejansko izvršitvijo. Če se pa primeri neizvršitve množijo, tako da se pravna pravila v velikem obsegu ne uveljavljajo in se tudi s silo ne izvajajo, je pozitivni značaj vsega pravnega sistema omajan. Hotena nepokornost do vrhovnih pravnih pravil države je zoper njo naperjena revolucija; ni pa, če ni izraz anarhistične miselnosti, revolucija zoper idejo prava ali države sploh; zakaj revolucionarna pravila postanejo sama pravna pravila, kadar je njih izvajanje zavarovano s prisilnimi sredstvi. Pozitivno pravo in država torej nista samo sistem idej, temveč morata biti tudi v takem razmerju do naravnega sveta vzrokov in učinkov, da se večina pravnih, zlasti pa vrhovnih organizatornih pravil, ki so predpostavka za ustvaritev in razvoj prava, res izvršuje in da je mogoče naprej računati s to izvršitvijo. Zato ne razumemo popolnoma značaja države, če ne vidimo v njej nič drugega kot samo idejni sistem pravnih norm.

Če odmislimo nekaj arhaičnosti v besednem izrazju, se bere in sliši, kakor da bi bilo pisano s sodobnimi konkretnimi razmerami pred očmi. To mi potrjuje slutnjo, da je kljub tektonskim premikom in čedalje hitrejšemu divjanju človeka in človeštva skozi čas v koreninah bivanja vendar marsikaj stalnega in nespremenljivega. Ne da bi v človekovem osebnem in družbenem življenju ostajalo enoumno enako, a je kljub vsemu samemu sebi zvesto vsaj okvirno in v ponavljajočem se odsevu. In čeprav je že stoletje dokaj prepadna razdalja v času, kaj šele tisočletje ali tri, je včasih dobro odvrniti oči od slepečega ekrana in se zazreti v potiskan papir, pa tam najti delčke svoje lastne zgodovine in umirjene zavesti – tako rekoč *sub specie aeternitatis*, pod vidikom večnosti.

Družbina hiša na Prevaljah, 1927; foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Osebje Mohorjeve na Prevaljah leta 1927; foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

POGOVOR

Jožko Kert

Kultura in umetnost ne smeta biti privilegij mest

Pogovarjal se je Jože Kopeinig

Foto: Marijan Smerke

Moral bi biti pesnik, da bi zložil zgovoren hvalospev Prevaljam, sredi tega kulturnega mesteca pa Mohorjevi družbi, društvu Mohorjan, in prižgati svetilnik, ki bi osvetlil zgodovinski in sedanji pomen tega mežiškega mesta, ki zasluži upravičen naziv »Slovenske Atene«.

Jožko Kert, inženir kemijske tehnologije, sicer pa ustanovitelj Kulturnega društva Mohorjan, je poleg mnogih drugih priznanj in odlikovanj v letu 2017 prejel iz rok mariborskega nadškofa metropolita msgr. Alojzija Cvikla medaljo blaženega škofa Antona Martina Slomška za šestdesetletno delo na področju cerkvene glasbe v domači župniji, lani (2018) pa je bil imenovan za častnega občana mesta Prevalje. V obrazložitvi je poudarjena »njegova predanost kulturi in zvestoba domačemu kraju in ljudem, za izjemen neutruden ustvarjalni in vsestranski prispevek k razvoju kulture in razcvetu zborovstva, koncertne, likovne, založniške in druge dejavnosti«. Že to odlikovanje prebuja radovednost, kaj vse in koliko različnih kulturnih dogodkov, koliko snovanja in koliko truda, predvsem pa koliko nesebičnosti, zagnanosti, predvsem pa ljubezni se skriva za temi naštetimi zaslugami.

G. Jožko Kert, kot ustanovitelj Kulturnega društva Mohorjan ste se prav zavestno odločili za ime Mohorjan. Zelo dobro poznate zgodovino in usodo Mohorjeve, ki se je s svojo tiskarno zaradi nemškonacionalnih pritiskov in nasprotovanj preselila iz Celovca na Prevalje in pri vas od leta 1919 do 1927 nadaljevala svoje založniško poslanstvo. Ta doba je močno zaznamovala Mohorjevo družbo in njeno nadaljnjo pot, hkrati pa je ta prisilna postojanka tudi bistveno oblikovala duhovno in kulturno podobo Prevalj za takrat in tudi za danes.

»Begunka iz Celovca«, kot rečemo Prevaljčani Mohorjevi, je prve dni julija 1919 s 64 vagoni, polnimi strojev, knjig, papirja in pribora z osebjem vred prišla na Prevalje, misleč, da se bo v Celovec spet lahko vrnila. Uprava družbe se je naselila v prostore nekdanje šole in mežnarije na Fari, tiskarna pa v drugo stavbo. Obe nosita spominsko obeležje. V spominskem parku na Prevaljah smo mohorjani postavili Mohorjevi tudi spominsko obeležje.

S svojim poslanstvom je Mohorjeva Prevalje umestila med kraje slovenske tiskane besede.

To so zunanja znamenja iz takratnega časa. Seveda pa so pomembnejši duhovni sadovi delovanja Mohorjeve na Prevaljah.

Koliko knjig je Mohorjeva izdala na Prevaljah in katere so bile pomembnejše?

V osmih letih delovanja je Mohorjeva izdala in natisnila devetdeset knjižnih naslovov v skupni nakladi blizu dva milijona knjig.

Med temi so pomembnejše: vsakoletni koledarji, Breznikova *Slovenska slovnica*, Meškova dela, Sketova *Miklova Zala*, knjižna dela Finžgarja, dr. Ehrlicha, A. M. Slomška, znamenito Pitamičevo delo *Država*, posebej pomembna je izdaja Sovretovega prevoda Platonovega dela *Sokratov zagovor*, kar je nakazovalo na novo izdajateljsko področje Mohorjeve, dr. Zoretovo *Življenje svetnikov*, Kotnikove *Koroške narodne pripovedke*, Aljaževa *Pesmarica*, med knjigami so tudi dela svetovnih avtorjev, razna zgodovinska in naravoslovna dela.

Slovenskim ustanovam se nikoli niso smejali zlati časi. Vedno in povsod se je morala slovenska beseda z vso notranjo življenjsko silo prebijati iz trdnih tal v klice rahle rasti in nato do razcveta in žlahtne lepote. Kaj vas je vodilo in navduševalo, da ste pred več kot dvajsetimi leti ustanovili društvo Mohorjan, ki tako plodno uresničuje poslanstvo Mohorjeve, a se hkrati odziva tudi na sodobne kulturne potrebe in možnosti? Kako so bili v to vpeti vaša življenjska pot in vaše mladostne sanje o petju, glasbi ter vključevanje v kulturna dogajanja?
Rodil sem se v medvojnem času (1943) v družini očeta trgovca in mame gospodinje kot drugi od treh otrok. Družina je močno občutila »lepoto« povojnih let v novi Jugoslaviji (očeta so zaprli, dom in vse nepremičnine ter zaloge blaga so zaplenili, po odkupu dela zaplenjenega premoženja so ga ponovno nacionalizirali), a otroci vsega tega nismo tako kruto občutili kot starši. Bili smo pa prikrajšani za tisto sproščeno vzdušje v družini, ki nam ga starši niso mogli nuditi. Osnovno šolo in takratno nižjo gimnazijo sem obiskoval na Prevaljah, sledila so gimnazijska leta na ravenski Sušnikovi gimnaziji in študij kemije v Ljubljani ter nato zaposlitev (40 let v Kemiji Železarne Ravne in v Ekoinženiringu Ravne). Zgradili smo si dom, imam družino – ženo Marto, hčere Mojco, Alenko in Meto, petero vnukov – Kajo, Leo, Niko, Žiga in Gala in tri pravnuke – Piko, Eli in Kaia.

Vse moje dosedanje življenje je bilo prepleteno s petjem in glasbo.

S petnajstimi leti sem že stal med pevci na domačem koru, med študijem pa sem pel v Akademskem pevskem zboru Tone Tomšič (ki ga je takrat vodil dirigent in skladatelj, danes akademik Lojze Lebič, ki mi je kot maturant devetletnemu pobiču prvi položil prste na klaviaturo, saj glasbene šole takrat še ni bilo. Vso mojo mladost je torej spremljala glasba in tako je ostalo vse do danes.

Po študiju v Ljubljani sem se vrnil na domači kor in bil pobudnik za ustanovitev Moškega pevskega zbora Vres, ki sem ga dvajset let zavzeto vodil (1971–1991). To so bila lepa pevska leta, ki so me vodila po številnih domačih odrih, še posebej med dragimi Korošci tu in onstran meje. To je bilo dvajset let moje zborovodske in glasbene rasti, lepih uspehov in zadovoljstva. To je bil čas, ko je pesem vabila ljudi v dvorane, jih navduševala, hkrati pa pevcem nudila veliko kulturnega in umetniškega užitka. Vresovci, mladi fantje in možje – tudi petdeset nas je bilo v zboru – smo bili v tistih letih eden boljših moških zborov v Sloveniji. Bogat repertoar pesmi, polne dvorane ljudi, gostovanja, stiki s skladatelji in mnogimi zbori pa pet srebrnih plaket s tekmovanj Naše pesmi – vse to mi še danes veliko pomeni.

Temu obdobju je sledila Mohorjanova doba (1997–2017). Zakaj Kulturno društvo Mohorjan? Ustanovitev društva je narekovala potreba po organiziranosti obstoječe kulturne dejavnosti v naši fari. Trije cerkveni zbori – odrasli cerkveni zbor (tega vodim sam), mladinski zbor (vodil ga je Marjan Berložnik) in otroški zbor (Helena Buhvald) – in koncertna dejavnost, s katero smo začeli, ko smo ob stoletnici sedanje farne cerkve dobili nove orgle (1991), vse to je narekovalo ustanovitev društva v skladu z Zakonom o društvih. Kako naj poimenujemo društvo? Bilo mi je jasno – po Mohorjevi. Ta je imela sedež na Fari, poslanstvo in vsebina njenega delovanja sta nam bila kažipot, njene vrednote so bile tudi temelj našemu delu.

Čeprav je bilo osnovno poslanstvo Mohorjeve knjiga, smo mohorjani od vsega začetka začrtali širše kulturno poslanstvo:

ob rednem delu vseh treh cerkvenih zborov bomo izdajali tudi knjige, prirejali koncerte, likovne razstave in slikarske kolonije, izobraževalne programe, romanja; vnesli smo nove programske vsebine – Sušnikove dneve, Zborovski festival ljudske pesmi, začeli s podeljevanjem Slovenske pevske značke (po vzoru Bralne značke, ki je vzniknila na Prevaljah), bili smo pobudniki za spominski park zaslužnih mož itd. Društvo Mohorjan naj bi bilo tudi nadaljevanje nekoč na Fari delujočega Katoliško prosvetnega društva (1921–1941). Pri tem nas je vodila tudi misel, da kultura in umetnost ne smeta biti privilegij le mest in njihovih prebivalcev, temveč ju je treba nuditi vsem ljudem. »Lepota bo rešila svet« – ta Dostojevskega misel, ki jo zadnje čase vse pogosteje slišimo in beremo v medijih, se je razrasla tudi v nas. Tej misli smo želeli slediti v prepričanju, da zapisano res drži. Dr. Franc Sušnik, ustanovitelj ravenske gimnazije in študijske knjižnice, je o knjigi zapisal: »Knjiga je posoda duha, žlahtna knjiga žlahtnega duha, plehka in zla knjiga posoda plehkega in zlega.« In kot to velja za knjigo, velja to za vsa področja umetnosti in kulturnega ustvarjanja. Zato si mohorjani prizadevamo nuditi ljudem kakovostne prireditve.

Pri našem kulturnem snovanju so imeli pomembno vlogo družina, šola, še posebej Sušnikova gimnazija in takratni njeni profesorji ter številni kulturniki – društva, zbori, posvetni in cerkveni, gledališčniki, pihalni orkester, zborovodje Ivan Lebič, Pankracij Lampret, v šoli Mira Stresova, Adolf Černec. Vse to je pomembno delovalo tudi name. Prevalje imajo literate (dr. Franc Sušnik, Primož Suhodolčan, Vinko Ošlak, Rudi Mlinar, Matjaž Pikalo, pesnica Anja Golob, tudi Meško je nekaj let bival v Šentanelu nad Prevaljami, tukaj se je rodila dr. Ljuba Prenner, Milko Šparemblek – baletnik in koreograf svetovnega slovesa) in likovnike (Franjo Golob, prva žrtev okupatorja med umetniki na Slovenskem, kipar Andrej Grošelj, slikar Benjamin Kumprej, Leander Fužir in dolga vrsta ljubiteljskih slikarjev). Vse to je ustvarjalo kulturno podobo kraja. Danes deluje na Prevaljah okrog petnajst kulturnih društev.

In če temu kulturnemu okolju dodamo še bogato zgodovinsko in gospodarsko ozadje (skozi kraj je vodila rimska cesta v Jueno in dalje v Virunum, tukaj je od 1835 do 1899 delovala največja železarna v tedanji srednji Evropi, na Lešah pa so v tem času kopali kakovosten premog, leški premogovnik je bil največji slovenski premogovnik v tistem času) ter versko podobo kraja – prevaljska fara s petimi podružnicami je veljala za pomembno versko središče doline –, dobimo še popolnejšo podobo kraja. S Prevalj je izšlo veliko število akademskih glasbenikov in umetnikov vseh področij, odličnih inženirjev, znanstvenikov (več kot petdeset doktorjev znanosti).

Fara vam je bila že iz rane mladosti duhovni dom, v katerem ste tudi pozneje kot pevec, zborovodja in organist dajali čast Bogu, ki vam je dal zlato grlo, navduševalno ljubezen do vsega lepega in potrpežljivo vztrajnost pri vseh neštetih kulturnih dogodkih, ki ste jih s svojimi somišljeniki in prijatelji snovali in z vrhunsko kakovostjo izvajali. Odraščati v takem okolju je svojevrsten dar. Fara s cerkvijo Marije na jezeru je naše bogastvo. Imel sem srečo, da smo v otroških letih imeli na Prevaljah za kaplana Frančka Jemca, ki nas je otroke

znal popeljati v pevski svet. Prepevali smo pri verouku, mašah, šmarnicah. V nas je živela pesem, ob kateri smo sprejemali Božjo besedo. In še danes mi je pesem temelj verskega življenja. Cerkveno leto se začenja z adventom in skrivnostno adventno pesmijo, sledi božični čas z bogastvom božičnih pesmi in nato glasbeno močno izpovedne postne pesmi, tem sledijo radostne velikonočne, pa spet mile majniške … Vero živim po besedilih in glasbi sakralnih pesmi skozi vse cerkveno leto.

Lani je minilo šestdeset let mojega delovanja na domačem koru, kjer sem začel kot pevec, nadaljeval kot zborovodja pa tudi kot organist, kadar je organistka odsotna. Domači kor ima bogato tradicijo. V notnem arhivu imamo preko petsto skladb, na programu imamo okoli 25 maš. Zbor je v svojem najboljšem času (še pred osmimi leti) štel približno 45 pevcev. Danes nas je polovico manj, kar je odsev razmer v naši družbi, ki so se v zadnjih dvajsetih letih močno spremenile.

Idejna razklanost naroda, zdrahe na državnem nivoju se odsevajo tudi na lokalni ravni, verska nestrpnost, celo sovraštvo do Cerkve, vse to močno vpliva na versko življenje v fari.

Glasbenemu življenju na domačem koru je treba dodati že skoraj tridesetletno koncertno dogajanje (od leta 1991). Mohorjani smo v tem obdobju z glasbenimi abonmaji priredili preko tristo koncertov, polovica teh je bila v farni cerkvi in v leških cerkvah, polovica v kulturnem domu. Ob njih smo doživeli veliko lepega. Na Prevalje so prihajali naši najboljši orkestri, najboljši zbori, solisti, solopevci, ob njih je rasla naša glasbena mladina, ki danes že smelo stopa po koncertnih odrih doma in na tujem. Na njihovih glasbenih poteh je zapisano tudi Mohorjanovo ime, saj smo jih na tej poti vseskozi spremljali in jim omogočali nastope pred domačim občinstvom.

Ob vsem tem gre tudi za »vzgojo« številnih akademsko izobraženih pevk in pevcev itd.

Bogato glasbeno življenje v kraju v preteklosti je zapustilo svojo sled. Ob zvokih starih prevaljskih orgel so namreč izšli v glasbeni svet mnogi akademski glasbeniki, saj so Prevalje tudi kraj s sedmero skladatelji: akademik Lojze Lebič – najpomembnejši med njimi, Luka Kramolc, France Lampret, dr. Metod Milač, duhovnik Ludvik Viternik, Lovro Horvat, Albin Krajnc; orglavci Lojze Lampret, dr. Marko Motnik, Renata Mirkac; glasbeni pedagogi Hedvika Vospernik in drugi, tudi zborovodje Jožic Ovnič, Marjan Berložnik, odlična dirigentka Helena Buhvald, ki je svoje mlade pevce-študente Koroškega Akademskega pevskega zbora Mohorjan popeljala v sam vrh slovenskega zborovstva, in podpisani. Vsi ti smo svojo zborovodsko pot začeli na domačem koru.

Glasbeno življenje na Prevaljah oziroma na Fari je nedvomno pomagalo tudi drugim mladim, da so stopili na glasbeno pot.

Pot jih je vodila na študij na domače in tuje glasbene akademije: sopranistka Mateja Potočnik (Celovec, Berlin), basbaritonist Klemen Gorenšek (Gradec), pianistka Urška Štrekelj (Ljubljana, Bern), trobentači Jure Gradišnik, Jani Lorber, Janez Štrekelj, violinistki Nina Grošelj in Lucija Koležnik, kontrabasist Uroš Lečnik (vsi Ljubljana) in drugi – vsi z akademsko glasbeno izobrazbo. Upravičeno rečemo: Prevalje so mesto glasbe.

Radi poudarjate, da so Prevalje mesto petja in glasbe, a tudi rodna zibelka slavnih skladateljev, katerih krstne izvedbe so še bolj širile pomembnost Prevalj.
Naš rojak, skladatelj akademik Lojze Lebič, profesor, glasbeni teoretik in mislec je nedvomno naše osrednje slovensko glasbeno ime, poznano in spoštovano tudi drugod. Kar nekaj njegovih del so krstno izvedli na Prevaljah pevci MoPZ Vres, Koroški APZ Mohorjan, razni instrumentalni in vokalni solisti. V Lebičevem glasbenem letu (ob njegovi osemdesetletnici rojstva) smo v glasbenem abonmaju na Prevaljah slišali kar 32 njegovih skladb. Lepo število Lebičevih del smo natisnili, nekatera so nastala tudi na našo pobudo. V teh dvajsetih Mohorjanovih letih smo sodelovali kar s sedemnajstimi slovenskimi skladatelji, mohorjani smo pobudniki za nastanek kar 61 glasbenih del – zborovskih, solističnih in instrumentalnih. Med njimi naj samo omenim obsežno kantato Tadeje Vulc *Razdvom*, na Sušnikovo in Ošlakovo besedilo, pa skladbe na Slomškova in Sušnikova besedila, priredbe ziljskih in ljudskih pesmi iz Mežiške doline ..., vsa ta dela smo tudi izdali.

Poleg nadvse bogatega pevskega in zborovskega programa pa se Mohorjan posveča tudi literaturi in spodbuja mlade k besednemu ustvarjanju v pesmih, romanih, raznih monografijah in še kaj več.
Omenil sem že našo založniško dejavnost. Do danes smo izdali šestinšestdeset knjižnih naslovov. Med njimi je enaindvajset glasbenih izdaj. Večinoma so to dela domačih avtorjev, domoznanska in literarna dela. Naj navedem nekaj avtorjev: Ožbe in Stanko Lodrant, Drago Plešivčnik, dr. Franc, dr. Janko in Tone Sušnik, ddr. Alojzij Kuhar, dr. Metod Milač, akad. Lojze Lebič, Franjo Golob, Marjan Kolar, Rudi Mlinar, akad. Igor Grabec, mag. Franc Verovnik, akad. dr. Kajetan Gantar ... Seveda so med njimi tudi dela mladih literatov Lucije Mirkac, Tevža Potočnika, Aleksandre Kocmut in drugih. Med knjigami so bila najbolje sprejeta dela z domačijsko tematiko (*Prevalje po starih sledeh* Dragomira in Draga Benka, Lodrantova *Meža še k'r teče*, *Uršlja gora* Sebastijan Oblaka, Paradiževa *Hiše pripovedujejo*, monografija slikarja Leandra Fužirja idr.).

Zgodovina nikoli ni preteklost in še kako vpliva na danes in jutri. Bolj kot spodobno je, da se hvaležno spominjamo vrlih žena in mož, ki so zaznamovali tudi sedanji čas in kulturno okolje. Kakšno vlogo ima pri tem vsakoletna prireditev Mohorjana, ki jo posvečate zaslužnemu ravnatelju ravenske gimnazije Sušniku?
Prevaljčan dr. Franc Sušnik (1898–1980) je osrednja kulturna osebnost naše koroške krajine. Njegova ravenska gimnazija, ki jo je ustanovil takoj po vojni, jeseni 1945, je mladim odprla okno v svet. »Brez Sušnika bi preko 7000 ravenskih maturantov ne bilo,« je zapisal akademik Lebič. Bil je odličen pedagog, literat, pokončen mož, ki je svoje delovanje gradil na krščanskih temeljih, ne glede na čas in razmere, v katerih je deloval. S svojo pokončno držo je bil dober zgled mnogim, ki so mu sledili. Ob stoletnici rojstva (1998) smo mu mohorjani v spominskem parku postavili doprsni kip, delo akademskega kiparja Stanka Kolenca, in začeli vsakoletne prireditve Sušnikovi dnevi (SD). Enaindvajset jih je že bilo. Z njimi prikazujemo dela domačih ustvarjalcev, umetnikov, kulturnikov, znanstvenikov. Prireditve potekajo

vedno v novembru (14. november je Sušnikov rojstni dan). In ker je bila zamejska Koroška Sušnikova velika ljubezen pa tudi velika bol, v programe SD redno vključujemo zamejske kulturne skupine in tamkajšnje umetnike. Še posebej velja omeniti sodelovanje s Krščansko kulturno zvezo v Celovcu in njihovimi ustvarjalci in s Sodaliteto v Tinjah in njihovim rektorjem gospodom Jožetom Kopeinigom. Dr. Janko Zerzer, dolgoletni predsednik KKZ in letošnji Tischlerjev nagrajenec, in Jože Kopeinig sta tudi mohorjanova častna člana. Dobro sodelujemo s celovško Gimnazijo za Slovence (njen ustanovitelj je bil dr. Jožko Tischler – Sušnikov sošolec in vseživljenjski prijatelj) in mnogimi društvi po Koroški. Na Prevaljah smo tako prisluhnili že petindvajsetim koroškim zborom. SD so tudi dnevi strokovnih posvetov: Življenje in delo dr. Franca Sušnika je bila tema prvega takega simpozija, prav tako A. M. Slomšek in glasbena vzgoja mladih, pa Koroška ljudska pesem in koroški skladatelji. O vseh teh posvetih smo izdali tudi zbornike predavanj. Plodno je tudi sodelovanje z našimi znanstvenimi ustanovami (SAZU, ZRC SAZU itd.; do zdaj smo sodelovali z enajstimi slovenskimi akademiki).

Sušnikovi dnevi imajo tudi posebno odliko v povezovanju med glasbeniki. S koncerti domačih izvajalcev (Vodopivčeve spevoigre *Kovačev študent*, Sattnerjevega oratorija *Assumptio*, Vulčeve kantate *Razdvom*, Ciganovega *Ustoličevanja karantanskega kneza*, Hrovatove vokalne suite *Je pa sobota večer*) smo povezovali naše in zamejske zbore, soliste, skladatelje, dirigente, instrumentaliste. Ti koncerti pri nas in preko meje so privabljali številno občinstvo v dvorane in nudili lepa glasbena doživetja.

Sušnikovi dnevi s svojo vsebino kažejo duhovno podobo Koroške tu in onstran meje, soustvarjajo enoten kulturni prostor in gradijo trdnejšo samopodobo koroškega človeka ter kažejo kakovostne dosežke domačih poustvarjalcev.

Kultura zajema celostno doživljanje, izražanje in umetniško ustvarjanje človeka, ki živi z budnim srcem in opazujočo dušo sredi vsakdana in sredi družbe. Prevalje so rodile tudi vrsto priznanih in nagrajenih slikarjev in kiparjev, ki so upodabljali Prevalje in njegovo okolje, a se posvečali tudi občečloveškim vprašanjem in iskali ali tudi našli odgovore na temeljno radovednost: »Človek, kdo si?« Ni čuda, da se je v takem umetniškem okolju kmalu začela razgibana galerijska dejavnost, ki je predstavljala lastne umetnike, a vabila tudi likovne ustvarjalce iz prekomejne sosedščine, največ iz avstrijske Južne Koroške.

Lepota in razgibanost Koroške krajine, raznolikost in barvitost koroških narečij od Mežiške doline do Zilje, bogata harmonska zvočnost ljudskih pesmi in njihova vsebinska pestrost, vse to se odseva v ljudskem in umetnostnem ustvarjanju, predvsem v glasbi, pa tudi v likovnem svetu.

Naš akademski slikar Franjo Golob (s svojimi lesorezi *N'mau* čriez *izaro*), akademski kipar Andrej Grošelj, akademski slikar Benjamin Kumprej, slikar Leander Fužir in drugi so v likovnih delih dali ljudem in krajini svojstveno prepoznavno likovno formo, tako značilno za ta svet med Uršljo, Peco in Strojno. Tukajšnji svet in njegov človek – rudar, železar, olcar, pa Prežihovi junaki – sta trajno

ovekovečena v njihovih delih. Mohorjanova likovna dejavnost – razstave (do zdaj smo jih priredili že nad 70) in tri slikarske kolonije so vsebinsko lepa in pomembna obogatitev naših programov. Posebej velja omeniti številne razstave likovnikov iz avstrijske Južne Koroške, ki jih vključujemo v naše delo. V teh letih je pri nas razstavljalo 18 slikarjev iz avstrijske Koroške. Rektor Sodalitete v Tinjah Jože Kopeinig nam pri tem veliko pomaga.

Kdor je prežet s kulturo, preseže vse meje, kjer išče in najde sorodne ljubitelje, če je treba tudi za sedmimi gorami. A vi ste že zelo zgodaj navezali stike s kulturniki in različnimi slovenskimi ustanovami na avstrijskem Koroškem in celo vodili zbore v Podjuni ter se posvečali tudi Zilji in njenemu posebnemu bogastvu pesmi in šeg.

Češki kardinal Tomaš Špidlik je zapisal: »Življenje ni čas. Življenje je srečanje s prijatelji.«

Kulturno delovanje pomeni srečevanje z ljudmi, povezovanje s kulturniki, umetniki, poslušalci.

Če tega povezovanja ni, potem vse početje nima pravega pomena. Od vsega začetka kulturnega delovanja sem si prizadeval širiti krog srčnih ljudi, vabiti medse kar najboljše umetnike, zbore, orkestre, pevce, literate slikarje, hkrati pa vabiti obiskovalce. In ker so Prevalje obmejna občina in ker mi je od vsega začetka koroška krajina in njena pesem svetinja, je bilo sodelovanje s prekomejno Koroško povsem razumljivo. Že z Vresom smo prekrižarili lep del avstrijske Južne Koroške, z mohorjani smo se podali na prava študijska popotovanja po Podjuni, Celovški kotlini, po Rožu, šli smo med Ziljane, v Rezijo in Benečijo, tudi v Porabje. To so bila prava študijska popotovanja po celotnem slovenskem etničnem prostoru, s tremi, štirimi avtobusi potnikov, dobro pripravljena, polna lepih doživetij in novih spoznanj.

Zborovodska pota so me vodila tudi med pevce Hartmanovega zbora Edinost v Pliberku (v času njegove bolezni), kjer sem nekaj let vodil njegov zbor, pa med pevce v Žitaro vas, kamor so me tudi vabili. S Krščansko kulturno zvezo v Celovcu smo v teh letih spletli dobro sodelovanje, prav tako s Slovenskim narodopisnim inštitutom Urban Jarnik v Celovcu, še posebej pa nas vežejo vezi s Celovško Mohorjevo. V tem letu bomo praznovali stoletnico njenega prihoda na Prevalje. Dobro sodelovanje s Sodaliteto v Tinjah sem že omenil.

Vedno rad poudarim, da ima Koroška za Slovence poseben pomen: je zibelka krščanstva (Gospa Sveta), zibelka slovenske pismenosti (Brižinski spomeniki) in zibelka slovenske državotvornosti (Karantanija). Tega se Slovenci premalo zavedamo. In ne pozabimo, da je bil Celovec v 19. stoletju kulturno središče Slovencev.

V mojem kulturnem delovanju ima pesem in zborovstvo posebno mesto. Poudarim naj svojo ljubezen do koroške pesmi in koroške krajine. Od Podjune do Roža in skrivnostne Zilje je razlito to izjemno narodovo bogastvo.

In naj se nikoli ne dogodi, da bi ta pesem kdaj utihnila. Skladatelj Lebič nam je zapisal: »Naj ljudske pesmi živijo med nami v obeh podobah, izvirne in v prirejeni obliki, kot zvočna kulturna dediščina, ki smo jo dolžni varovati in ohraniti. Kajti če preteklost zaradi malomarnosti sodobnikov odmre, vrže smrtne sence tudi na prihodnost.« Se bomo teh besed dovolj resno zavedali?

Mladi mohorjani – pevci v otroškem zboru in Koroškem APZ Mohorjan in cerkveni pevci ter vsi naši glasbeni kadri so naše največje bogastvo. Brez prizadevnih članov v društvu, odbornikov, posebej vodij sekcij tega uspešnega društvenega dela ne bi bilo. Tudi ne brez denarne podpore domače občine, Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti in Ministrstva za kulturo ter naših sponzorjev. Hvala vsem.

Kulturniki z velikim upanjem pričakujemo novo belo knjigo o našem šolskem izobraževalnem sistemu – v upanju, da bo v njem odmerjeno več prostora za umetnostno vzgojo mladih. Pravijo, da smo Slovenci utemeljeni s kulturo. Že res, toda lakoto po kulturnih dobrinah je treba v ljudeh privzgojiti. Pisatelj akademik Drago Jančar nam je zapisal: »Eno je treba reči: Slovenija bo dežela kulture ali pa je ne bo. Brez kulture bo tukaj brezoblična potrošniška provinca, nazadnje evropska gubernija, ki jo bodo upravljali od drugod.«

Brez boljše umetnostne vzgoje v šolah se nam torej slabo piše.

Mohorjan je kulturni svetilnik za vso mežiško dolino, za Koroško na obeh straneh meje in za ves slovenski rod. Mohorjan – njegovo razvejeno, bogato mnogolično in uspešno kulturno poslanstvo je neločljivo povezano z osebo in osebnostjo Jožka Kerta, ki je njegova gonilna sila, duša in srce vseh kulturnih podvigov in vrhunskih kulturnih dogodkov.

Prevalje s KD Mohorjan zaslužijo častni naziv »Slovenske Atene« z areopagom izmenjav duhovnih tokov naše dobe, a hkrati »Olimp« vrhunske kulture v besedi, v petju in glasbi, v slikah in znanstvenih simpozijih.

Čeprav mu časti in odlikovanja ne pomenijo toliko, kakor strastna ljubezen do kulture same, so mu Prevalje, KD Mohorjan, Mohorjeva družba v Celovcu in Celju ter Gorici hvaležni za njegov prepričljiv zgled, kako je v vsakem času in v vseh okoliščinah mogoče s somišljeniki in prijateljskimi sohodniki bogatiti lice in podobe kraja in časa.

Prej so kopali v mežiški dolini rudo globoko pod Peco in so si rodovi s tem služili kruh za življenje in preživetje, danes pa je izjemna kulturna dejavnost tisto bogastvo, ki hrani dušo in srce koroških rojakov.

V avstro-ogrski monarhiji so na Prevaljah izdelovali železniške tirnice, ki služijo za povezave med ljudmi, kraji in deželami. Danes pa vodijo kulturne tračnice s Prevalj v širši kulturni svet, k sosedom in prijateljem, k rojakom doma in po svetu.

Še ni čas, da bi Jožku Kertu že vklesali v kamniti spomenik njegov epigram, a naj bo dovoljen le namig:

Jožko Kert,
po stroki kemik,
po srcu glasbenik,
po duši kulturnik,
po vrlinah rojak,
kakršnih si želi še več slovenski kulturni gaj.

Učil nas je (dr. Franc Sušnik, ravnatelj Gimnazije na Ravnah na Koroškem) o duhovni, etični in estetski hierarhiji, razlikovanju, o merah, ki niso od danes in samo od nas. Bile so že takrat, ko smo pred več kot pol stoletja skupaj vsako jutro hiteli proti Guštanju v gimnazijo.

Tako nas je učil.
Tak mi je ostal v spominu.
Bile so mere in ostajajo.

Akademik Lojze Lebič, skladatelj

Mag. Hanzi Filipič

Duhovnik Janez Sumper (1827–1888) – koroški čebelar

Janez Sumper se je rodil 11. decembra 1827 v Ločah pri Št. Ilju. Po osnovni šoli in gimnaziji je leta 1847 vstopil v celovško bogoslovje in bil 27. julija 1851 posvečen v duhovnika.

Po mašniškem posvečenju so ga avgusta 1851 za nekaj mesecev dodelili kot kaplana njegovi domači fari Št. Ilj ob Dravi, nato je bil kaplan in provizor v raznih koroških župnijah, med drugim tudi na Svetih Višarjah. Po desetih letih skoraj vsakoletnega preseljevanja iz ene fare v drugo ga je škof 3. marca 1861 inštaliral kot novega župnika v Skočidolu (Gottestal), kjer je ostal župnik 26 let do marca 1887, ko je iz zdravstvenih razlogov moral oddati faro. Umrl je 18. januarja 1888.

Slovenščini »je zvest ostal do smrti«, tako je zapisano v Mohorjevem *Koledarju za leto 1889*. Dejansko se je trudil za razvoj, utrjevanje in uveljavljanje slovenske besede. Prav gotovo je bil Sumper za svoj čas zelo razgledan in vsestranski duhovnik, ki je deloval na kulturnem, gospodarskem in političnem področju. Že kot bogoslovec se je trudil za slovensko besedo in je skupno z duhovnikom Lambertom Ferčnikom na gimnaziji v Celovcu ob potrebi nadomeščal prof. Antona Janežiča kot učitelja slovenščine. Leta 1850 je pomagal Antonu Janežiču pri pripravi nemško-slovenskega slovarja, leto pozneje je za slovensko-nemški slovar obdelal črki L, M (do besede miza) in črko R. Slomšek je Janeza Sumperja omenil med avtorji, ki so mu pomagali pisati knjigo *Djanje Svetnikov božjih* (1853–1854).

Kot nekdanji kaplan na Svetih Višarjah je Sumper ob 500. obletnici tega romarskega kraja napisal knjigo *Višarski romar, ki obsega zgodovino in popis božjega pota na svetih Višarjih* v slovenskem in nemškem jeziku.

Okoli leta 1880 je Sumper v Skočidolu pripravil velik ljudski tabor in bil med ustanovitelji katoliške politične družbe za koroške Slovence. Trudil se je tudi »za čast božjo in blagor faranov«, povečal župnijsko cerkev svete Marjete v Skočidolu, dokončal leta 1879 novi zvonik in po požaru v Podravljah leta 1877 na novo postavil podružnično cerkev svetega Štefana.

V svojem najpomembnejšem delu *Slovenski Bučelarček* – ki ga je izdala Družba sv. Mohorja leta 1871 – je Janez Sumper združil skoraj vse svoje vrline: odlično znanje slovenskega jezika, razgledanost, pridnost in čut za to, kaj bi utegnilo biti za slovenskega človeka koristno. Knjigo lahko uvrstimo v tisto zvrst knjig, s katerimi je Mohorjeva izobraževala slovenskega človeka, hkrati pa pomagala ohranjati slovensko besedo.

Janez Sumper je v uvodu svoje knjige zapisal, da so bili Slovenci od nekdaj »prijatelji pridnim bučelicam in so jih z veseljem redili«, saj so jim »plačevale /.../

obilno ves trud in vso skerb z žlahtno sterdjo in dragim voskom, ki je za cerkvene sveče neobhodno potreben«, da pa tudi »sedanjim prebivalcem slovenske domovine verže reja teh marljivih živalic marsikaj dobička in jim napravlja dokaj nedolžnega veselja«. Koristna in pripravna da je reja čebel zlasti »za kmete, ki nimajo zemljišča, za kajžnike in tudi za vse rokodelce«.

Skočidolski župnik pa ni poudarjal samo gospodarskih koristi, temveč je vedel tudi za koristnost čebel pri opraševanju sadnih dreves: »Razun sterdi in voska nam hasnijo bučele na polji in vertih, ker rodovitnost sadnih drevés in ajde množijo.« V 19. stoletju je bila ajda v naših krajih neke vrste osnovno živilo. Zato je Sumper navduševal bralce za čebelarstvo med drugim tudi s pregovorom: »Ako bučele dobijo na ajdi sterdí, bode tudi ajde dovelj za ljudí.« Sumperjev uvod je poln navdušujoče spodbude, ki diha skoraj iz vsake njegove vrstice.

Spominska plošča Janezu Sumperju v Ločah; foto: Hanzi Filipič

Prav gotovo je bil Janez Sumper zelo razgledan in je na področju čebelarstva za tisti čas poznal najnovejšo strokovno literaturo. Na kratko opiše tudi zgodovino čebelarstva pri Slovencih. Svoje praktične izkušnje je združil s tem, kar se je naučil pri »slovenskih in nemških« čebelarjih, in temu dodal še novosti. Predvsem »preimenitno znajdbo« šlezijskega čebelarja in župnika Johanna Dzierzona, ki je kot prvi v svoje panje vgradil »gibljive satnike«, kar pomeni, da je z namestitvijo satnikov v panjih dosegel premakljivost satja in tako panja ni bilo treba več razdirati. Vendar so bili Dzierzonovi panji drugačni – »veliko draži in za preseljevanje nepripravni« od panjev, ki so jih uporabljali Slovenci. Zato sta Sumper in njegov prijatelj, učitelj v Skočidolu Tomaž Kuchler, iznašla »skočidolski panj«, za katerega sta na razstavi »c. k. kmetijske družbe v Celovcu« dvakrat prejela nagrado.

20. septembra 1871 je R. Dolenc v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* predstavil skočidolski panj in ocenil, da je »zeló nepopoln«. Dva meseca pozneje je Janez Sumper prav tako v *Novicah* po točkah zavrnil Dolenčevo kritiko.

Vsekakor slovenska strokovna literatura danes ocenjuje skočidolski panj kot delo za tisti čas naprednega čebelarja. Janez Gregori v svojem *Kratkem pregledu čebelarske zgodovine do 21. stoletja* med tehnološkimi novosti 19. stoletja na Slovenskem omenja tudi *Sumperjev* ali *skočidolski panj*, ki je »naš prvi panj s satniki v podolžni legi (na hladno stavbo)«. Čebelarsko društvo Železna Kapla-Bela in Mohorjeva založba Celovec sta ob prvem svetovnem dnevu čebel (2018) izdala ponatis Sumperjeve knjige *Slovenski Bučelarček. Začetnikom bučeloreje*, maja 2019 pa je občina Vrba na pobudo koroških slovenskih čebelarjev odkrila v Ločah pri Št. Ilju dvojezični spomenik danes že skoraj pozabljenemu duhovniku in čebelarju Janezu Sumperju.

Jože Faganel

P. Hieronim Žveglič
(1931–2019)

Nekdanji predsednik Celjske Mohorjeve družbe

Foto: arhiv Frančiškanov OFM

Pred več kot šestimi desetletji, ko so se prepletle naše poti okrog frančiškanov na Tromostovju, še nismo pripadali isti generaciji. P. Hieronim Žveglič, frančiškanski duhovnik, je bil naš učenik, mi nekaki zbegani apostoli; pozneje sodelavci ali v kakšnem od bremen celo nekakšni nasledniki, razpršeni v različne stroke, umetniška področja, stanove in tudi v politiko. V preteklih letih smo se pa že znašli skupaj v tretjem življenjskem obdobju. Poslednjem.

Kot nekakšen katehet alpinist se je p. Hieronim postopoma usmeril proti vršacem. Z župnijskim glasilom *Naše tromostovje* (1969–1980) je nagovarjal z evangeljskim sporočilom takrat zelo zadržane vernike. Z znamenitimi »Izbranimi predavanji« umetnikov in znanstvenikov, ki jih je vabil, da so spregovorili za študente o »krščanski avanturi« (prim. istoimenski esej Alojza Rebule kot začetek serije, 1970), je uveljavljal »svoj« oznanjevalni koncept; a ne brez prisluškovanja oblastnikov in ne brez dvomljivcev v samih cerkvenih vrstah.

Po Hieronimovi viziji je postala na prehodu iz šestdesetih v sedemdeseta leta založbica Naše tromostovje slovensko središče za oblikovanje krščanske inteligence, nekakšna neformalna fakulteta za krščanske laike. Tako njegovi

učenci nismo bili prav nič osupli nad napovedjo in rezultati drugega vatikanskega koncila, se zavzeli za kulturno raven poslovenjenega bogoslužja, danes pa ne nad izvolitvijo in delovanjem papeža Frančiška. »Hieronimov koncept« se je odlično prilegal novi državi Sloveniji in novim možnostim, tudi v Cerkvi.

Morda je prav izkušnjo Tromostovja potrebovala Celjska Mohorjeva družba v 80. letih. Mohorjeva se je tedaj se je zaradi nenavadnega partnerstva s samoupravnim socializmom znašla v slepi ulici. Žal je sama vzdrževala preveč angažirano lojalnost do režima že daleč preko nujnosti za preživetje. Pozabljala je, da je nova oblast po vojni z najrazličnejšimi potezami skušala zatreti Mohorjevo družbo: mdr. z ustanovitvijo »podobne« Prešernove družbe, ki bi Mohorjevi odvzemala naročnike, s prepovedjo objavljanja v državnih založbah avtorjem, ki so pisali za Mohorjevo (po odredbi CK ZKS!), z imenovanjem predstavnikovi Socialistične zveze delovnega ljudstva kot »predstavnikov širše družbe« v glavni odbor, z »imenovanjem« direktorjev ali celo računovodij, za katere nisi nikoli vedel, komu so dejansko poslušni. V času vodenja Vekoslava Grmiča (od 1968 do 1982) je založba žal izgubila zaupanje svoje baze, ki se ni hotela več poistovetiti z najstarejšo založbo z nakupovanjem t.i. »redne zbirke« knjig vsak konec leta, zaradi česar je založniški program začel izgubljati svoje zanesljive ekonomske temelje.

Z letom 1982 je p. Hieronim Žveglič prevzel predsedovanje najstarejši slovenski založbi za približno 15 let. Njegovo načelo je bilo, da je treba pozdraviti vse, kar je dotedanje vodstvo naredilo pozitivnega na področju leposlovja, znanosti, umetnosti in tudi filozofije ter teologije. Nato pa je treba nadaljevati širjenje duha mohorjanskega izročila v širšem kulturnem prostoru. Načelo *biti odprt za vse pozitivno* je vodilo v prizadevanja, naj se v Mohorjevi prepoznajo vsi dobro misleči in ustvarjalni Slovenci. Sad takšnega pogleda na svet in slovenstvo je bil tudi zbornik *Na pragu tretjega tisočletja* (1987, ur. Jože Strgar), pri katerem so sodelovali po tako imenovanih »pripadnostih« zelo različni slovenski izobraženci in utrjevali misel, ki se je usmerjala v demokratično in samostojno Slovenijo. Pod predsedstvom Hieronima Žvegliča so se porajale nove zbirke in hkrati izhajala tehtna teološka dela. Svoje ugledno mesto pa je dobilo tudi kakovostno leposlovje.

S svojo širino je p. Hieronim navezoval vse tesnejše stike s celovško in goriško Mohorjevo družbo. Stiki so prerasli v sodelovanje in skupne projekte. Z nastankom slovenske države pa se je začelo tudi organizacijsko povezovanje. Gonilna sila je bil prav p. Hieronim. Skupna izjava treh Mohorjevih družb leta 1992 vsebuje sicer stavek, da *še ni prišel čas za razmišljanje o eni sami enoviti Mohorjevi družbi*. Pa vendar je nekaj skupnih projektov, mdr. tudi skupnih »večernic« treh Mohorjevih, doslej vendarle uspelo. Konkretno sodelovanje za izdajo bogoslužne pesmarice treh Mohorjevih se je začelo prav na pobudo p. Hieronima, čeprav je pesmarica *Slavimo Gospoda* izšla leta 1998 samo pri Celjski Mohorjevi. Prav tako je pozneje prišlo do poskusa skupnega izdajanja revije *Celovški Zvon* z novim imenom *Zvon*. Ta nekako skupni projekt po kar nenavadnih organizacijskih zapletljajih še danes živi v obliki dejavne navzočnosti vseh treh Mohorjevih vsaj v uredniškem odboru in v sami tematski zasnovi revije, če že ne v sozaložništvu.

V sami založbi je p. Hieronim poskrbel za strokovnost upravljanja, ko je povabil za direktorja diplomiranega ekonomista s klasično izobrazbo Janka Jeromna, ki je izhajal iz tromostovskega zaledja, saj je bil pevec Akademskega pevskega

Taborjenje skupine Naše tromostovje leta 1970 v Bohinju. Od leve proti desni: p. Bernardin Sušnik, p. Hieronim, Vladimir Truhlar (1912–1977) in Edvard Kocbek (1904–1981).

zbora sv. Cecilije. V sodelovanju z Jeromnom je p. Hieronim izpeljal res zajetne in pomembne izdaje prevodov biblično-eksegetske in patristične literature, ki sta pomembni za vso slovensko krščansko kulturo. Žal pa ni dobila Mohorjeva v novejšem času nikoli priložnosti, da bi urejala in založila še nove izdaje Svetega pisma, s katerimi bi se ji oddolžili za zahtevne in res zajetne »uvode« v Sveto pismo, namenjene strokovnjakom in izobražencem.

Uredniki in vsi uslužbenci pa se še danes z naklonjenostjo spominjajo Hieronimovega vodenja zaposlenih s človeško toplino in spoštovanjem.

S svojo dejavnostjo je Hieronim Žveglič opozoril nase tudi slovenske kulturnike (urednik Ciril Zlobec), ki so leta 1990 k anketiranju za močno socialistično naravnano revijo *Sodobnost* povabili mdr. tudi vidne duhovnike: tri škofe (A. Šuštarja, F. Krambergerja, M. Piriha), štiri profesorje teološke fakultete (E. Kovača, S. Ojnika, F. Rodeta, A. Stresa), poleg duhovnika, časnikarja in urednika *Družine* in pozneje verskih oddaj RTV D. Klemenčiča še trnovskega župnika kulturnikov J. Pogačnika in predsednika Mohorjeve p. Hieronima Žvegliča.

Naj za sklep naše sodobnike, bralce *Zvona*, z odlomkom iz odgovorov na anketo *Ali se Cerkev vrača v politiko?* spomnim, iz kakšnih stališč je potekalo dolgoletno Žvegličevo vodenje Celjske Mohorjeve družbe. Ta je pred skoraj dvema desetletjema našla svoj ljubljanski dom pod streho tromostovskih frančiškanov. Njeni prostori so s svojimi številnimi prireditvami ne samo naslov uredništva in knjigarne, ampak pravo (tudi krščansko) kulturno središče. Po naključju? Ali pa tudi ne ...

Hieronim Žveglič
Cerkev ne sme biti vezana na noben družbeni sistem

Prepričan sem, da je evangelist Janez zadel bistvo, ko opisuje trojni vir zla na svetu; poželenje oči, poželenje mesa in napuh življenja, kar po domače povedano pomeni: imeti, grabiti, posedovati; uživati, streči telesu na čutnem področju; gospodovati, vladati, ne se podrejati. Vse to trojno poželenje je bolj ali manj navzoče v vsakem človeku in mora biti na uzdi, drugače sledi zlo, nesreča in razočaranje. J. Janžekovič je nekoč dejal, da je Jezus, ki je zavrnil satanovo skušnjavo (trojno ponudbo), dogodek opisujejo evangelisti Matej (4,1–11), na kratko Marko (1,12–13) in Luka (4,1–13), premagal tudi skušnjavo klerikalizma.

/.../. Poti nazaj ni, saj teoretiki govore o današnji in jutrišnji Evropi kot o pokrščanski Evropi, krščanstvo jutrišnjega dne ne more biti krščanstvo včerajšnjega dne. Petrova ladja pa mora, kot pravi Alojz Rebula, neprestano metati s krova balast, ki so ga nakopičila stoletja. /.../. »Katoliška Cerkev« etimološko pomeni »vesoljno občestvo« /.../. V ameriški slovenski reviji *Ave Marija* je bilo v uvodniku maja letos [1990] zapisano, da bi bilo treba »pokristjaniti katoličane«. /.../.

Klerikalizem je miselnost, pojav ali red, ki pripisuje (priznava) »klerikom«, tj. uradnim in profesionalnim predstavnikom kakšne skupnosti takšne ali drugačne posebne pravice. /.../. Teoretično je to lahko reči, v praksi pa so bile, so in bodo težave, kajti tudi cerkveni ljudje so pač ljudje. Poznamo pa seveda tudi drugačno anomalijo, da imajo namreč nekateri za klerikalizem že vsako javno izraženo mnenje o kakšnem družbenem in javnem pojavu, ki so ga povedali ali zapisali »kleriki«. /.../.

/.../. Učiteljska dimenzija v poslanstvu Cerkve je v oznanjevanju, to pa je informiranje, neprisiljeno podajanje Jezusovega nauka, ki je luč za vsa področja življenja. »Resnica ne sili, razen z močjo resnice same,« je lepo zapisano v koncilski izjavi o verski svobodi; tam je tudi zapisano, da »je (naj bo) človekova svoboda omejena samo s svobodo drugih ljudi.« /.../.

Ko omenjate Kocbeka, nekaj za ilustracijo: Ko smo (menda leta 1970) pri nekdanjem Našem tromostovju izdali Kocbekovo brošuro z njegovim predavanjem Eros in seksus, mi je tedanji ljubljanski nadškof knjižico prepovedal prodajati in razširjati. Potem pa je (nadškofu) pisal Janez Janžekovič in pismo končal takole: »Mislim, da aferi Mahnič – Gregorčič in Jeglič – Cankar ni treba dodajati še ene: Pogačnik – Kocbek. Gospod profesor Kocbek igra v slovenski Cerkvi vlogo ščuke, ki vznemirja lene krape, da se ne bi vse usmradilo.« Takoj nato je nadškof Pogačnik prepoved preklical.

Oh, ta učiteljica zgodovine! Ko so Hitlerju povedali, da svet kritizira tretji rajh, češ da jemlje ljudem svobodo, se je začudil: »V naši deželi, da ni svobode? Pri nas ima vendar vsak pravico misliti, kakor mislim jaz. Če misli drugače, pa sploh ne vem, kaj išče med nami.« Poučno, ne?

Erika Jazbar

Lojzka Bratuž
(1934–2019)

Lojzka Bratuž na svojem domu v Gorici med snemanjem Pričevalcev Jožeta Možine (2016); nad njo slika mame Ljubke Šorli, ob njej slika očeta Lojzeta Bratuža; foto: Erika Jazbar.

Prizor: goriška stolnica ob zori, vstajenjska maša, na koru, organistka. Ko je naša skupnost še premogla slovensko mašo v glavni mestni cerkvi, je od svojega šestnajstega leta in nato celo vrsto desetletij spremljala bogoslužje, ki je bilo ob šestih zjutraj, shode Marijine družbe in šmarnice. Slovenski verniki se danes v stolnici zbiramo le ob veliki noči, ob svetem Štefanu pa na božičnem koncertu, za katerega si je močno prizadevala, da bi pri njem vztrajali.

Po smrti brata Andreja je na orglah spremljala slovensko mašo v mogočni cerkvi svetega Ignacija na Travniku, v kateri smo se od nje tudi poslovili. Te maše danes ni več. Kot je v mestu ni več pri kapucinih in na Placuti.

Čas je do manjšinskih skupnosti neizprosen, slovensko petje na koru pa ostaja marsikje zadnji pričevalec slovenstva. Kot soustanoviteljici in dolgoletni predsednici goriškega Združenja cerkvenih pevskih zborov ji je bilo to poslanstvo kristalno jasno.

Slika: Marijina družba, msgr. Mirko Brumat, msgr. Kazimir Humar.
Marijina družba je bila za Gorico vitalno zavedno jedro, njene članice niso silile v ospredje, s svojim tihim delom, skromnostjo in denarnimi prispevki iz pogosto bornih plač so omogočile glavnino podvigov, ki jih je naša katoliška stran premogla v povojnih desetletjih, ko smo bili kot pozabljeni del slovenstva daleč od priznanja matičnega sistema. Marijine družbenke so gradile na čistih vrednotah, požrtvovalnosti, prijaznosti in dobroti.

Tu se je oblikovala, delovala, vodila dekliški in ženski zbor, učila klavir. Njena tuzemska pot se je prekinila v Marijinem mesecu.

Čustvo: milina.
Tragična zgodba njenega očeta Lojzeta Bratuža, glasbenika, ki so ga fašisti ugrabili in zastrupili samo zato, ker je vodil slovensko cerkveno petje, spada v širšo slovensko zavest. Manj znano je trpljenje, ki ga je prestala njena mama, tenkočutna pesnica Ljubka Šorli, vdova pri 27 letih, ki je po moževi smrti ostala z dveletno Lojzko in Andrejem, ki je bil star dva meseca. Ponoči so jo med vojno prišli iskat na dom v severno goriško četrt ob Svetogorski cesti ter jo odvedli v Trst, v zloglasno Villo Triste, kjer jo je Collottijeva tolpa mučila in poniževala. V pretresljivem pismu je to gorje opisala tri desetletja pozneje na procesu proti zločincem v tržaški Rižarni.

Ljubka Šorli je svoja otroka vzgojila v ljubezni, pokončnem slovenstvu, plemenitosti duha, globoki veri in udejanjenem krščanstvu, v preseganju sovraštva in vdanem sprejemanju preizkušenj.

Kraj: Gorica.
Živela je za svoje mesto, predana je bila kulturni, jezikovni in duhovni posebnosti tega koščka zemlje, ki je posejan tudi s slovenskim življem; moči njene raznolikosti, ki je v večstoletnem prepletanju in medsebojnem oplajanju znala stkati sintezo, ki jo lahko opredelimo le kot »goriško«. Posegi v prostor in ljudi dveh svetovnih vojn in treh totalitarizmov te sinteze niso še popolnoma izničili.

Gorici, protagonistom njene zgodovinske pripovedi in njenim ljudem je posvetila svojo življenjsko energijo, skrb in pozornost kot izobraženka, kulturnica, družbena delavka, spremljevalka dogodkov, bodrila je njene mlajše in starejše akterje, se veselila podvigov, dogodkov, novih knjig, raziskav.

Koliko je še neraziskanega o Gorici!, mi je nekoč rekla.

Zgled: moč obrobnosti.
Gorici je posvetila svoje poklicno delo raziskovalke in univerzitetne profesorice s članki, eseji v zbornikih, gesli v leksikonih, posegi na študijskih srečanjih, odmevi v časopisih. In seveda v knjigah: *Gorica v slovenski književnosti* (1996), *Iz goriške preteklosti* (2001), *Iz primorske kulturne dediščine* (2008), *Goriška knjiga* (2009). Iskala je manj znane in manj ovrednotene protagoniste, na novo odkrila marsikatero poglavje. Posebno mesto si v njenem delu zasluži kritična izdaja slovenskih pridig prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa (1993). Strokovni javnosti v Italiji, pa tudi v Sloveniji je zrušila stereotipsko predstavo drugorazrednosti slovenskega jezika, dokazala je, da je bila slovenščina v mestni preteklosti v uporabi tudi pri višjih slojih. Gorica je najstarejše slovensko mestno ime, je pravila in kazala na listino, ki jo prvič omenja leta 1001.

Z znanstvenim pristopom, kontinuirano in vztrajno je temu koščku Primorske omilila obrobnost, ki ji jo je prineslo drugo povojno obdobje.

Dogodek: odlikovanje na goriški prefekturi.
Pro Ecclesia et Pontifice (2000), Red za zasluge Republike Slovenije (2004), častno občanstvo Nove Gorice (2013), priznanje obeh krovnih organizacij Slovencev v Italiji ob slovenskem kulturnem prazniku (2019).

Posebno mesto si med odlikovanji zaslužita sprejem in slovesnost v vladni palači na Travniku, kjer domuje državna izpostava, ko je z bratom Andrejem prejela naziv komendnik (2007). Zgodilo se je v letu sedemdesetletnice očetove mučeniške smrti. Takratni goriški prefekt Roberto de Lorenzo se je s spoštljivim odnosom približal tragični zgodbi njene družine, dojel trpljenje primorskih Slovencev, v prostorih goriške prefekture se je takrat prvič oglasila slovenska pesem.

Obljubljene nadgradnje uradnega priznanja italijanske države družini nato ni bilo, Rim Lojzetu Bratužu posmrtne državne časti (še) ni priznal.

Zadnja postaja: križev pot.
Na veliko noč smo jo z družino obiskali v bolnišnici. Vesela je bila naše prisotnosti, otroških oči, pa tudi brošure, ki so jo pripravili ob mestnem križevem potu in sem ji jo prinesla. Dva dni prej, na veliki petek, se je množica Goričanov med postajami z baklami vila od Travnika po Raštelu do grajskega naselja in trga pod gradom. Postaja pred grajskimi vrati je bila v celoti slovenska, z branjem odlomka iz evangelija in papeške enciklike *Laudato si'*, s slovensko pesmijo, razmišljanjem in prošnjo. Posebno luč sem videla v njenih očeh. Potrditev, da bo slovenstvo v mestnem jedru še živelo. Da je najžlahtnejša oblika vloženega truda, delo na etični pogon, obrodila sadove.

Na koncu se bomo srečali. Ta citat so izbrali za geslo letošnjega mestnega križevega pota v Gorici.

S smrtjo zadnje članice Bratuževe družine smo goriški Slovenci izgubili pomemben del sebe.

Dr. Janez Bogataj

Na sejem ali semenj v Sloveniji, na bazar pa v Turčiji (in še kam)

Sejmi so še vedno ena od pogostih oblik kupčevanja in druženja ljudi. Danes imajo tudi turistični značaj. Sejem ali semenj namreč predstavlja zelo staro obliko kupčevanja in druženja ljudi, ki se je v zgodovinskem razvoju spreminjala in je bila povezana s spremembami razmerja med ponudbo in povpraševanjem. Sejmi in sejemsko pravo so bili tudi pomembni pogoji za nastanek trgov in mest. Časovna koncentracija sejmov je bila največja v jesenskem in delno pomladnem obdobju. Obiskovalci so si na sejmih nakupili vse, kar so potrebovali za zimsko in poletno obdobje, za svojo prehrano, bivanje, oblačenje in predvsem tudi gospodarsko prizadevanje. Sejmi so bili pogosto povezani tudi z romanji. Sodobni slovenski sejmi so tako povezani z dediščino nekdanjih stalnih sejemskih dni ali krajevnih žegnanj, tj. praznovanj krajevnih cerkvenih zavetnikov ali praznikov posvetitve cerkve. Oboje je lahko združeno tudi na isti dan. Praznik cerkvenega zavetnika in (ali) dan posvetitve cerkve se na splošno imenuje žegen ali žegnanje. Na Primorskem in Notranjskem se tak praznik imenuje *opasilo* ali *opasilnica*. Ime pojasnjuje nekdanji obred, ko so na praznik opasali cerkev ljudje v povorki s svečami. Drugi nazivi so še *cerkvanje*, *obnašanje*, *proščenje*, *smən*, *semenj*, *sejem*, *lepa nedelja*, *šagra* (iz it. *sagra*, ki pomeni cerkveno proščenje) in *kirfanje* (iz nem. *Kirchtag*, ki pomeni dan posvetitve cerkve). Cerkveno slavje ima in je imelo tudi posvetno stran, ki se še vedno imenuje sejem ali semenj. Sejmi so bili lahko tudi posebni dnevi v letu, ki so bili namenjeni zgolj kupčevanju in niso bili povezani s cerkvenimi praznovanji. Podobno kot to velja tudi za romanja, da niso bila vedno povezana s sejmi. Danes se brez znanja in premisleka v Sloveniji uvaja za sejme izraz *bazar*, ki je balkansko turško perzijska beseda. Celo ena največjih kulturnih prireditev za otroke se imenuje *bazar*, kot da nimamo palete lepih slovenskih izrazov. Valentin Vodnik, čigar obletnico praznujemo letos, bi ob tem zapisal: *Bom li drugam hodil imena beračit, kader jih doma ne najdem?*

Lepa nedelja, Šmohor nad Laškim

Planinstvo kot razširjena nacionalna kultura Slovenije se kaže še v raznih posebnih oblikah, zlasti v povezavi

Križevo proščenje, Črenšovci

z romanji. Tako romanje na začetku avgusta je **Romanje treh dežel** na 1792 m visoke **Svete Višarje** (Monte Santo di Lussari) na tromeji med Slovenijo, Italijo in Avstrijo. Drugo obdobje številnih romanj na to goro z Marijino cerkvijo je med velikim in malim šmarnom. Romanja in z njimi povezani sejmi so se začeli že leta 1360 in so se močno razširili. Od 16. stoletja so goro s cerkvijo začeli imenovati kot božjo pot treh narodov, čeprav bi morali reči štirih, saj so se in se še vedno na njej srečujejo Slovenci, Furlani, Italijani in Nemci oziroma Avstrijci.

Številna romanja so na praznik Marijinega vnebovzetja, tudi na dneve pred in po prazniku. Poleg procesij v romarskih središčih, pripravijo pogosto tudi sejme. V **Medani v Brdih** ta praznik imenujejo ***rožnca***. Oznanjajo ga pritrkovalci v zvoniku medanske cerkve, ki s pritrkavanjem (*ntkávanje* ali *škantíranje*) ustvarjajo slovesno zvočno kuliso. Po maši se oblikuje procesija, ki potuje do vaškega znamenja in se potem spet vrne v cerkev. V procesiji nosijo 350 kilogramov težak kip Marije z Jezusom. Nosi ga osem moških, kar je velika čast za vsakega od njih. V posameznih družinah čakajo več let, da pridejo na vrsto za njegovo nošenje. Ta dan je v Medani in tudi v drugih vaseh zelo praznično, kar se odraža tudi v prazničnem jedilniku. Tako rekoč obvezna jed so kuhani orehovi štruklji, pripravijo tudi posebno vrsto krušnih kuhanih svaljkov ali cmokov (*punjáve* ali *fuje*), ki so sicer bolj značilna velikonočna jed.

Praznovanje Marijinega vnebovzetja ali *rožince* je v gorskih vaseh **Benečije in Rezije** povezano z legendo, ki pripoveduje, kako se je na zemlji pojavil šopek cvetlic, ko je bila Marija vzeta v nebo. Ljudje za ta praznik pripravljajo šopke cvetlic in zelišč (*maki*, *pušjaci*), ki naj bi imeli zdravilno, celo magično moč. Šopke prinesejo v cerkev k blagoslovu, potem jih posušijo in uporabljajo med letom kot zdravila ali za odganjanje vsega slabega. V Reziji je v vasi Ravanca osrednja maša, po maši pa drugi največji sejem v letu. Del cerkvenega obreda je tudi večerna procesija, v kateri nosijo Marijin kip iz 16. stoletja. Posebnost med romanji in procesijami sta prav gotovo še romanji na ladjah (barkah) iz slovenskih vasi v Tržaškem zalivu na **otoček Barbana** na praznik Marijinega vnebovzetja (tudi na Jakobovo, 25. julija) in **romanje na barkah od Pirana do Strunjana**, ki poteka že od leta 1811 in je povezano z dogodkom, ko naj bi se Marija v Strunjanu prikazala dvema vinogradnikoma. V Piranu nosijo štirje moški v procesiji okrašen Marijin kip, ki ga potem dajo na barko in v spremstvu drugih bark odpeljejo proti Strunjanu.

Veliko procesijo s prenašanjem Marijinega kipa pripravijo tudi v **Novi Štifti pri Ribnici** na Dolenjskem. Marijin kip postavijo v rožno uto in ga nosijo v belo oblečena dekleta.

Renato Podbersič st.

O, joj, joj, Polénta i fažój!

Krajevne značilnosti v pregovorih na Goriškem in v Istri

Povprečnemu ljubitelju pregovorov, rekov in primerjalnih rekel (v nadaljevanju P, R, PR) se ob srečanju s to vrsto folklornih obrazcev zdi, kakor da so vsi enaki in serijsko izdelani po nekem kalupu in niso izraz konkretnega človeka in kraja, od koder prihajajo.

Za terenskega zbiratelja je poseben estetski in duhovni užitek, ko pri zbiranju naleti na krajevno pogojene P, R in PR. Ti so povezani z določenimi osebami, kot so vaški posebneži, svetniki in svetopisemske osebnosti, junaki in druge zgodovinske osebnosti. Povezani so tudi s krajem, od koder ti biseri modrosti prihajajo, s sosednjimi kraji in z vsem, kar te kraje označuje, pa naj bo to potok, reka, hrib, gora, polje, pokopališče, cerkev in drugo. Ni kraja, ki ne premore manjšega ali večjega števila teh krajevno pogojenih P, R in PR.

V tem prikazu krajevnih značilnosti v pregovorih na Goriškem in v Istri sem se omejil na najizrazitejše krajevne značilnosti. Razdelil sem jih na dva osnovna sklopa: človek in kraji, z nekaj vmesnimi podsklopi. Zaradi drugačnih korenin, iz katerih ta modrost izhaja, večje različnosti ljudi zaradi naselitev v preteklosti, nekoliko pa tudi zaradi bolj razgibanega terena so krajevne značilnosti bogatejše v Istri kot na Goriškem.

Za prispevek sem uporabil osebno zbrano gradivo iz naslednjih krajev na Goriškem: Gabrje v Italiji (Gab), Orehovlje (Ore), Peč v Italiji (Peč), Sovodnje ob Soči v Italiji (Sov) in Vrtojba (Vrt); in v Istri: Dekani (Dek), Dol pri Hrastovljah (Dph), Golac (Gol), Hrastovlje (Hra), Kastelec (Kas), Korte (Kor), Krkavče (Krk), Kubed (Kub), Medoši (Med), Novokračine pri Jelšanah na Notranjskem (Nok), Pregara (Pre), Puče (Puč), Sočerga (Soč), Sveti Peter (SvP) in Zazid (Zaz).

Si ku na Pu̯ncə́la – človek

Začnimo kar pri »vaških posebnežih«, ki jih nikoli ni manjkalo, v časih kovanja folklornih obrazcev pa jih globalizacija in z njo povezana anonimnost človeka nista ogrožali. Tako so takšni ljudje postali »ljudsko bogastvo« za kraj, sosednje kraje ali širšo pokrajino.

V Mirnu na Goriškem je med prvo in drugo svetovno vojno vstopila v svet pregovorov posebna ženska. Njeno pojavo so uporabljali za primer neurejenega ali čudaškega dekleta ali ženske:

Si ku na Pu̯ncə́la. (PR, Vrt)

V Hrastovljah je veljal pred desetletji kot primer človeka, ki hodi počasi in enakomerno, neki Karlo:

Xu̯ədiš ku Karlo s Xrəstóvel. (PR, DpH)

V Orehovljah so umirajoči govorili:

Də mi nə Dik podmə́kne ku̯oštu. (R) 'Dik je bil možak iz Orehovelj, ki je rad odtegnil hrano umirajočemu, da je prej umrl, zato so se ga umirajoči bali.' (Ore)

V Gabrjah so nerodno žensko primerjali takole:
Ku Čúljeu̯ka si, nərụ̯ədna ku fet od χíšə. (PR) 'Nerodna kot »možača« Čuljevka iz Gabrij.' (Gab)
V Sočergi so nekoga, ki se je pri hoji zibal, opozarjali:
Kaj hụ̯ədiš kuj pokojni Kovač. (PR) 'Mož s hišnim imenom Kovač, se je pri hoji zibal, ko je kaj popil.' (Soč)
V Novokračinah še živi v spominu krajanov R:
Séda Pépa mu. (R) 'Zdaj gre Jožica domov.' Jožica je bila prizadeta oseba, ki je prišla v hišo, da je dobila kaj jesti, nato je to rekla in mirno odšla domov. To so vsi Novokrajci ponavljali in še ponavljajo, ko se komu ne da več delati. (Nok)
Prav tam kroži naslednji R:
Je pə́ršu Marjo Gṛ̯ụabničan. (R) 'Tako se reče, ko se komu spi in je len, zlasti ob poletni vročini.' Marijo Grobničan naj bi bil izmišljeni prebivalec Grobnika pri Reki. (Nok)
Iz že omenjenih Gabrij je PR, ki se je nanašalo na vsakega vaškega posebneža:
Si ku Tụ̯oni Sə́rna. 'Podoben Toniju z vzdevkom Srna, brusaču škarij in nožev iz okolice Čedada v Slovenski Benečiji. Hodil je okoli s kolesom. Ko je prišel na dvorišče, je klical: »Toni Srna je prišel, imate kakšne nože.« To je znal spregovoriti v čisti slovenščini, sicer je govoril v čedajskem narečju, da ga nisi nič razumel.' (Gab)
Ko so hoteli povdariti moč nekega človeka, so primerjali takole ali podobno:
Jak kut Vərbanínou̯ u̯óu̯. (PR) 'Najtežji in najmočnejši vol v Novokračinah – Vrbaninov vol.' (Nok)
Naj navedem še R za moške, ki tudi danes radi nosijo uhane:
Kaj boš nósu rə́cín kur úni Šəkətór? (R) 'Hišno ime za priseljenca s Puč, ki je nosil uhan.' (Puč)
Manj spoštljivo do »uhanonoscev« je naslednje PR:
Íma rínku hụ̯əɣi, ku bək ot Mléčnika. (PR) 'Tako so rekli za moškega, ki je nosil uhan v ušesu. Mlečnik je bil kmet iz Bilj na Goriškem, ki je redil bika.' (Ore)
Otroci pa ne bi bili otroci, če si ne bi v vseh časih radi privoščili človeka s posebnim imenom ali lastnostmi:
O, joj, joj, Polénta i fažój! (R) Tako so peli otroci, ko so pred drugo svetovno vojno hodili iz šole v Rupi (Italija) in tako dražili moža z vzdevkom Polenta, ki je delal na vrtu. (Peč)
Posebnost predstavlja tudi R o »spolni vzgoji« otrok nekdaj. Kako razložiti rojstvo otroka na svet:
Gə je núnca Mərija ulovíla u kụ̯oši nə Ipávi. 'Otroška razlaga, kako se otrok rodi: Babica Marija iz Mirna ga je ulovila v košu na reki Vipavi.' (Peč) Podoben R je krožil v Vrtojbi za babico Doro Podbersič.
Nekaj primerov R in PR, ki jih v nadaljevanju navajam, presega krog vaških posebnežev in se širi v pokrajino. Sloves glasne ženske uživajo Brike:
Zjaš ku Bríka. (PR, Gab)
Skupaj s Kraševkami pa še sloves strogih žensk:
Kir je Bríka (Krášou̯ka), ni tríəba pásа pər χíši. (R, Gab)
Vendar se sloves takšnih »hudih« žensk ne omejuje samo na Goriško, poznajo ga tudi v Istri:
Rajši pə́sa kúkər Bərćínko. (PR, Zaz)
Ni tə́rba, də íməš bréka pər hiši, ku íməš Ćíćko zə ženo. (R, Med)

S pokrajinske ravni se ta sloves osredotoči spet na krajevno raven:
Ku vzômeš ženo iz Zázida, ti ni potreba bréka domô. (R) 'Zazijka je huda žena.' (Pre)
Za hojo so si izposodili nič manj kot slavna tržaška tolkača na zvon:
Te dva húdjo ku Mihec i Jakec. (PR) 'Hodita drug za drugim – Kakor Mihec in Jakec v Trstu bijeta ure drug za drugim.' (Soč)
Njima so podobni drugi »dvojčki«:
Sų̣ə ku Tínče jən Bínče. (PR) 'Sta si podobna.' (DpH)
Tu smo ku Južína in Franína. (R) 'Smo si podobni.' (Zaz)
Puzná Júre Márkota. (R) 'Te dobro poznam, kakšen si.' (Kor)
Pózna Júre Mándu. (R) 'Te dobro poznam, kakšen si.' (Gol)
Si kut Franína i Jurína, vávek skop. (PR) 'Tako se reče za dva, ki sta vedno skupaj. Osebnosti sta vzeti iz koledarja *Slovenski Jadran*.' (Nok)
V tem kratkem pregledu izstopata še »dvojčka« na pokrajinski ravni, vsak s svojimi lastnostmi:
Ćeć láže, Bəržán vírje. (P) 'Čiči so se v trgovskih poslih s Trstom znašli in uporabljali tudi laži, prebivalci Bržanije, vasi pod Kraškim robom, pa so bili v tem bolj naivni.' (Kas)
Glede posameznih človeških lastnosti so pri roki naslednji »možje«:
Si proụ Luka. (R) 'Tako se je reklo, če je bil kdo raztresen pri delu.' (Peč)
Luka je tudi simbol neumnosti:
Béjži, béjži, kə si šútəst ku Luka. (PR, Ore)
Bertoldo prav tako prinaša dvoje lastnosti:
Jeχ zna več ku Bertóldo. (PR) 'Je nabrit.' (Gab)
Si šlábši ku Bertóldo. (PR) 'Divjak.' (Ore)
Med svojevrstne posebneže spada tudi znamenita Istranka-Šavrinka s koprskega podeželja, ki je hodila prodajat in kupovat v Trst:
Júca, téce, ki túle vapór! (R) 'Se je reklo, ko so ženske hodile na parnik iz Kopra v Trst.' (Pre)
Vse naštete in nenaštete podobne like dobro pozna Náce:
Pózna Náce Jércu. (R) 'Te dobro poznam, kakšen si.' (Gol)
Nadaljujmo ta pregled galerije oseb v ljudski modrosti s podskupino »svetopisemske osebnosti in svetniki«. Pri prvih pridemo na same začetke človeštva, še posebej ko gre za navedbo starosti; pri tem izpustimo starost Boga, hudiča in zemlje:
Star kuj Adám. (PR, Pre)
Je šié ot Nóeta. (R) 'Velja za stvar, ki je zelo stara.' (Vrt)
Stər ku Abraχam (Alíja). (PR, Kas)
Jíma Abraχamova líta. (R) 'Dopolnil je 50 let.' (Gol)
Tem se pridruži še modri kralj Salomon:
Umų̣oli sə Sələmų̣ən. (R) 'Premakni se Salomon, modrijan.' (Hra)
No, še kakšnega moža iz Svetega pisma bi našli med vremenskimi pregovori, vendar o tem kdaj drugič.
Med svetniškimi pregovori izstopa več svetnikov za »nujne telesne in duhovne potrebe«, doma tako na Goriškem kot v Istri. Z boleznijo božjasti je povezan sveti Valentin, ki naj bi po zgodovinskih virih imel to bolezen tudi sam:
Ta íma bolíəzən svíətγa Valentina. (R, Ore)
Íma bolezen svetεγa Valentina. (R, Kub)
Z lakoto sta povezana dva svetnika. Najprej zelo razširjena sveta Ana:

Mi túče sveta Ana. (R) 'Sem lačen.' (Med)
Šlíšin tojč žíə svíətu Ánu, íməš kej zə pot zəb? (R) 'Sem lačen.' (Ore)
Ča ti je počélo túči pod bok – Šánta Ana. (R, Gol)
Mi tuče svíəta Ana pod flenk. (R) 'Sem lačen.' (Peč)
Ta je povezana tudi z lakomnostjo: *Bi pojíja tudi svete Ane dotu.* (R) 'Lakomen.' (Gol) In zapravljivostjo: *Ta bi zaprávu (zapíu̯) svíəte Ône du̯əto.* (R, Nok)
Nato pa še sveti Martin. Najprej v zvezi z zamujanjem:
Martin za usími svíəti. (R) 'Tako se reče komu, ki zamuja. Vsi sveti so 1. novembra, sveti Martin pa 11. novembra.' (Nok)
Nato pa v zvezi s hrano:
Nej ti Mártin u riti. (R) 'Tako se reče komu, ki veliko poje.' (Nok)
O vinu in svetem Martinu je znanih kar nekaj pregovorov, ki jih tukaj ne bi ponavljali.
V povezavi z zapravljanjem dote se pa pojavlja sveta Marija Magdalena:
Zapíja bi dotu ud svete Marije Maɣdalene. (P) Izvor ali ozadje reka ni znano. (Gol)
Svetnik, ki ima opraviti s slabim oblačenjem, pa je evangelist sveti Luka:
Si ku sveti Luka. (PR) 'Slabo opravljen.' (Zaz)
Kroničnega nezadovoljneža pregovori povezujejo s sestrami svetega Blaža:
Si kuj svétiɣa Blôža sestre, nikdar nise konténт. (PR, Pre)
Lenuhi so zaupani svetemu Petru:
Kaj misliš, də boš žívu ud svéteɣa Petra, ki nə boš délou̯? (R) 'Kaj misliš, da boš živel brez dela?' (Soč)
Z njim so povezani tudi tatovi:
Úza bi svétom Petru ključe. (R, Gol)
Specialist za področje vere-nevere je znani apostol Tomaž:
Kaj češ právit tísmu, kə je ku nevírni Tomaž, kaj mu češ právit, nə vírje neč. (R) 'Človek brez perspektive, ki ne verjame nič.' (Gab)
Si ku nevírni Tomaž, kə nə vírvəš ádnə. (R, Sov)
Ta je ku nevírni Tomaž, nə da mir nikoli. (PR) 'Kdor ne pozna nobenega praznika in počitka, ampak stalno dela.' (Peč)
Podskupina »junaki« je v tej galeriji oseb v ljudski modrosti zelo šibka, saj vsebuje samo dva junaka, kraljeviča Marka in Veli Jožeta, in še to južnega izvora; PR pa izhajata iz krajev, ki so povezani s tem izvorom. V obeh primerih gre za poudarjanje moči:
Móčan káko kraljevič Marko. 'Srbski narodni junak, znan iz bojev s Turki.' (PR, Gol)
Mu̯óćən kut Véli Jože. (PR) 'Istrski hrvaški narodni junak.' (Nok)
V podskupini »zgodovinske osebnosti« najprej izstopa en osvajalec, trepet evropskih narodov pred prihodom Slovencev v naše kraje, ki je v zgodovinskem spominu pustil sledove, kralj Atila.
Prvi R se dotika starosti:
Ámbut še ud stareɣa Átila. (R) Rek spominja na Staro vas pri Medoših, kjer so kopali in našli stare zidane grobove in okostje – po ljudskem prepričanju iz časov kralja Atila. (Kor)
Drugi R izraža ljudsko domišljijo o Atilovem zakladu:
Čə néješ ɣru̯op ot Átilə, ti nə bo tríəba več díələt. (R) Ljudska fantazija pripoveduje, da je bil zakopan v zlati krsti. (Ore)
Dva PR se nanašata na krutost tega hunskega kralja:

Sej je šlábši ku Átila. (PR, Ore)
Je žliéχt ku Átila. (PR) 'Hudoben človek.' (Vrt)
Sledijo trije vladarji, povezani z našo narodno zgodovino. Avstro-ogrska cesarica Marija Terezija velja najprej kot »zaščitni znak« starosti človeka:
Mərija Terezija je bla liχ táka, ku si ti. (PR) 'Stara.' (Sov)
Potem nekdanjih starih časov:
Tu je še ud Mərije Teréze. (R, Med)
Končno starosti neke zemljiške parcele:
Ta pərticiéla je šié od Mərijə Terezije. (R, Gab)
Prav tako avstro-ogrski vladar, cesar Franc Jožef, velja za nekoliko manj stare zadeve:
Ta je še ud Franc Jožefa. (R) 'Tako se reče za stvar, ki ni zelo stara.' (Zaz)
Šié zə cájta Franca Jo̯ažofa je blo to̯ə. (R, Gab)
Cesar Napoleon predstavlja relativno staro preteklost:
To̯ə je šié ot cájta Napoleóna. (R, Ore) Tudi simbol minljivosti:
A, je posálo Napoleónu, bo posálo tuj njému. 'Umrl je Napoleon, umrl bo tudi on.' (R, Gab)

Boš uzdrávu, ku boš pər svétγa Mərtina – kraji

Druga skupina obravnavanih R in PR prikazuje dogajanje na mikro in makro ravni. Na mikro ravni je to morda najbolj vidno pri vsebinah »beseda« in »smrt«, pa tudi pri drugih. Prvi koncentrični krog je znotraj domačega kraja:
Kaj kərčíš, kə šié pər Pípənəviχ tə bóju šlíšəli. (R) 'Pri sosedih.' (Gab)
Nəstúj tólko kríčət, véle χ Boríži tə je čet. (P) 'Ne kriči toliko, ker te je slišati do Boriža, zadnje hiše v Dolu pri Hrastovljah.' (DpH)
Nəstúj kríčət tólko, ki tə je čet do Flíska. (P) 'Ne kriči toliko, ker te je slišati do zadnje hiše v Hrastovljah s tem hišnim imenom.' (Hra)
Ne kríči tákо, kə tə bo čúla céla Ku̯arta. (R) 'Korta je predel Novokračin.' (Nok)
Ka γəvəríš təkú nə γlas, ki tə je čət véle γu̯or nə Rávənce. (R) 'Ravence so ledinsko ime; prostor nad Dekani.' (Dek)
Kej kərčìš, kə tə bóju šlíšəli vélje u Γu̯ərnju Vərtéjbu (nə Kərγíšče). (R) 'Kaj kričiš, ker te bodo slišali celo v Gornjo Vrtojbo (na Križišče).' (Vrt)
Úni, ki γre okúli církve u Kúbedi, γa nə bolέjo več zúbi. (R) 'Šaljivo o zobobolu: ker je v Kubedu cerkev svetega Florjana na prepadni skali.' (Dek)
Boš uzdrávu, ku boš pər svétγa Mərtina. (R) 'Ozdravel boš, ko te bodo pokopali na pokopališču v Zazidu pri cerkvi svetega Martina.' (Zaz)
Bu̯aš ozdrávu, ke tə bu̯ómo nésli nə Lu̯oku. (R) 'Na Lokev – ker je pred pokopališčem v Dolu lokev.' (DpH)
Béjži, béjži, sej je təku̯ə tərd kroχ, də čə γraš u Γáu̯γə, čə γa íməš zəs sábu, lóχko podl u̯ážiš u̯óz nəmíəsto kámna. (R) 'Trd koruzni kruh, s katerim lahko podložiš voz, ko voziš v vzpetino Gavge na začetku Orehovelj.' (Ore)
Drugi koncentrični krog je sosednji kraj:
Ne kriči tóliko, ki te čújejo váje u γródin. (P, Preg)
Ka kərčíš, kə tə bójo čúli véle u Rəćítou̯c. (R, DpH)
Nəstúj kríčət, ki te je čet váje χ Parájon. (R) 'Peraji so zaselek pri Sočergi.' (Soč)
Bum, je nəpráu̯lo, ta je pádla u Vərtu̯əča, ta je zdríəla. (R) 'Bum, ta je padla v sosednji kraj Vrtoče pri Mirnu. 'Tako se reče, ko kdo pove kakšno neumno.' (Ore)

Kaj kərčíš, kə tə bóju šlíšəli vélje nə Velike Rụəje. 'Velike Roje je goriško letališče v bližini vasi Peč.' (R, Peč)
Lej, kəkụə tə́nka fiéta kruχa, proụ sə vidi Svíətu Гụoru. (R, Sov)
Ụon bo ozdrávu ko bụə šoụ na Ćúćine njive. (R) 'Ozdravel bo, ko ga bodo nesli na pokopališče, ki je na nekdanjih Ćućinih njivah v sosednjih Jelšanah.' (Nok)
Tretji koncentrični krog so kraji v sosednji državi, čeprav samo nekaj kilometrov vstran ali zelo daleč, na primer Dunaj:
Kaj takó kričiš, ki ćéjo te čet iχ Valíće. (R) 'Valići – vas čez mejo na Hrvaškem.' (Preg)
Nə smeš təkú kríčət, kə tə čújejo vélje u Buje na χrvatskem. (P, Med)
Maγáre be γa χíto is Prγôre na Vúćko, be pŕšo nôzot cev. (R) 'Šaljiva prispodoba za trd koruzni kruh nekdaj.' (Pre)
Je blo dụosti ledí, ku nə Ponteróši u Tə́rsti. (PR) 'Bilo je veliko ljudi, kot na Rdečem mostu v Trstu.' (Zaz)
Je več lədí, ku də bi χodíli po Kórši u Гoríci (Tə́rsti). (PR, Ore)
Kej tólko kərčíš, sej tə bóju šlíšəli vel nə Dúnej. (R) 'Kaj toliko kričiš, saj te bodo slišali prav na Dunaj.' (Sov)

Sklepna beseda

Kaj nam sporočajo stotine R in PR, v katerih pridejo do izraza krajevne značilnosti? Najprej, da to ni neka statična zvrst folklornih obrazcev, neobčutljiva za človeka in kraj, v katerem nastane, ampak močno zraščena z njima. Če je dovolj življenjska in primerno duhovita, se v prirejeni obliki preseli drugam in se tam udomači (primer hudih žensk: Brike, Kraševke, Čičke in Brkinke – ki v hiši nadomestijo psa). Odkrivajo nam tudi kulturo odnosov v kraju samem in do sosednjih krajev. Sporočajo nam močno sporočilno moč pozitivnega ali negativnega zgleda posebnih ljudi v kraju in zunaj njega: umsko prizadetih, s kakšno napako v gibanju in hoji, vaških pijančkov, nekdanjih krošnjarjev in brusilcev nožev. Skratka – prava zakladnica vedenja in moralnih drž časa v izginjanju, ki bi ga bilo vredno globlje obdelati, da bi bila naša duhovna kultura in svet vrednot bogatejša.

Slovarček narečnih besed

Alíja 'Elija', *ámbut* 'nekoč', *be pŕšo nôzot cev* 'bi prišel nazaj cel', *béjži* 'pojdi', *Bərćínka* 'Brkinka', *Blôž* 'Blaž', *brék* 'pes', *bụə šoụ* 'bo šel', *bụəš* 'boš', *cájt* 'čas', *čet, čət* 'slišati', *Ćíćka* 'Čička', *domô* 'doma', *fažój* 'fižol', *fet* 'najemnina', *fiéta* 'rezina', *flenk* 'bok', *γraš* 'greš', *Гródin* 'Gradin', *γrụop* 'grob', *χíto* 'vrgel', *iχ* 'k, do', *is* 'iz', *jak* 'močan', *jeχ* 'jih', *Júca* 'Marija', *Jụəžof* 'Jožef', *káko, ku, kuj, kúkər, kur, kut* 'kakor, kot', *kej* 'kaj', *kərčíš* 'kričiš', *kir* 'kjer', *konténт* 'zadovoljen', *Kórša* 'Via Corso', *kroχ* 'kruh', *kụošta* 'hrana', *liχ* 'ravno', *líta* 'leta', *Lụoku* 'Lokev', *maγáre* 'morda, seveda, verjetno', *nej* 'ni', *néješ* 'najdeš', *nəstúj* 'ne', *núnca* 'babica, *okúli* 'okoli', *Ôna* 'Ana', *ot, zə cájta* 'iz časa', *ot, ud* 'iz, od časov', botra', *pər* 'pri', *Prγôra* 'Pregara', *pə́ršu* 'prišel', *pərticiéla* 'parcela', *počélo* 'začelo', *podmə́kne* 'izmakne', *posálo* 'minilo', *proụ* 'prav', *rəćín* 'uhan', *Rəćítoục* 'Rakitovec', *séda* 'sedaj', *sej* 'saj', *skop* 'skupaj', *sụə* 'sta, so', *šánta* 'sveta', *šútəst* 'neumen', *təkú, təkụə* 'tako', *tə́rba* 'treba', *tojč, túči* 'tolči', *tólko* 'toliko', *túče* 'tolče', *tụə* 'to', *tuj* 'tudi', *ụáz* 'voz', *úni* 'oni', *ụon* 'on', *úza bi* 'vzel bi, *uzdrávu* 'ozdravel', *váje, vel, véle, vélje* 'celo, vse do', *vapór* 'parnik', *vávek* 'vedno', *Véli* 'Veliki', *Vúćka* 'Učka', *zdríəla* 'zrela', *zəs sábu* 's seboj', *zna* 've, pozna', *žliéχt* 'hudoben, zloben'.

Dr. Primož Kuret

Kralj valčka in operete

Letos mineva stodvajset let od smrti nekronanega kralja operet in valčkov – Johanna Straußa mlajšega. Umrl je kot milijonar 3. junija 1899 na Dunaju, star 74 let. Njegovi glasbeni uspehi so legendarni in do danes njihova priljubljenost ni nič manjša, kot je bila nekoč. Uspeh mu je ostal zvest do danes. Ves svet občuduje in posluša novoletne koncerte Dunajskih filharmonikov, katerih koncertov si brez Straußovih melodij ne znamo predstavljati. Njegovi začetki pa niso bili lahki. Predvsem se je moral uveljaviti ob očetu, ki je v svojem času obvladoval glasbeno sceno doma in v svetu.[1] Uspešna sta bila tudi njegova brata Josef (1837–1870) in Eduard (1835–1916). Oče ni želel, da bi se ukvarjal z glasbo. Zato se je moral skrivaj učiti igranja klavirja in violine. Iz šole so ga izključili, ker se je nespodobno vedel, med poukom je namreč prepeval. Ko je bil star 10 let, je oče zapustil družino. Kljub temu je ostal njegov idol, ki mu je sledil in ga želel prekositi. Sam se je spominjal: »Vaje mojega očeta in njegovih glasbenikov so bile v naši hiši. Z bratom Josefom sva sledila vsaki noti, vživela sva se v njegov *chic* in nato štiriročno igrala, kar sva slišala, veselo, v njegovem duhu!« Oče Strauß se je razjezil nanj, ko je igral leta 1844 na čelu svojega lastnega orkestra kot violinski tekmec očetu. Še huje je bilo leta 1848 v času revolucije, ko je oče Strauß napisal cesarju zvesto Radetzkyjevo koračnico, sin Strauß pa koračnico za uporne meščane. Obenem je glasbo študiral in iskal stika z velikimi mojstri svojega časa, kot so bili Auber, Gounod ali Offenbach. Njegov velik prijatelj je bil skladatelj Johannes Brahms, ki je občudoval njegove melodije in celo zapisal pod začetne takte valčka *Na lepi modri Donavi* »žal avtor ni Johannes Brahms«. Potovanja po svetu so močno

Johann Strauß mlajši;
vir: https://commons.wikimedia.org

[1] Norbert Linke, *Johann Strauß (Sohn)*. Rowohlt Taschenbuch Verlag Gmbh. Reinbek bei Hamburg, 1982.

prispevala k njegovi popularnosti. Že oče je utrdil valček z introdukcijo in kodo, kar je sin še razširil in poglobil. Nastale so mojstrovine, kot so *Na lepi modri Donavi*, *Zgodbe iz Dunajskega gozda*, *Vino, žene in pesem*, *Veselite se življenja ali Cesarski valček*. S svojimi valčki se je nekdaj preprosti ples približal simfoniki. Strauß se je znal okoristiti z dosežki sodobne glasbe. Njegov največji dosežek pa je bil v tem, da je utrdil tip dunajske operete z mojstrovino, kot je opereta *Netopir*.

V zasebnem življenju je imel manj sreče: v mladosti spor z očetom, ki ga je neskončno spoštoval. Prvo ženo Henrietto (Jetty) Treffz (1818–1878) je spoznal leta 1861 v salonu bankirja Moritza Tedesca, kjer je muziciral skupaj z belgijskim violinskim virtuozom Henryjem Vieuxtempsom. Ena od skladb je očarala Henrietto, ki je bila bankirjeva ljubica. Bila je duhovita ženska, o kateri so govorili, da je »somerno polna postava, življenja polna, s temnimi očmi in bujnimi lasmi. Vse na njej je izžarevalo živahnost in temperament. Ob tem je imela srebrn mezzosopran pevske umetnice. Straußa je fascinirala njena pojava materinsko razumevajoče umetnice. Pri njeni odločitvi za sedem let mlajšega Straußa je moral delovati psihološki moment ženske duše, ki si je ob vsem blagostanju želela postati legitimna žena. Naslednje leto se je z njo poročil. Henrietta je imela že sedem nezakonskih otrok med 10 in 21 let starimi, ki jih je prepustila očetom. Mati Strauß seveda s sinovo izbiro ni bila zadovoljna. Dva dni po poroki v Štefanovi cerkvi na Dunaju sta mladoporočenca odpotovala v Benetke. V začetku aprila 1863 je šla Jetty (kot so ji rekli) prvič z možem na turnejo v Rusijo, kjer je pela svoje in pesmi nemških romantikov. Predvsem pa je znala razbremeniti moža vsakodnevnih skrbi. Bila je njegova tajnica, knjigovodja, prepisovala njegove note, pripravljala potovanja in ga negovala v bolezni. Ustvarila je prijeten dom in utrdila Straußovo umetniško samozavest. Umrla je zaradi kapi 7. aprila 1878. Poročena sta bila petnajst let. Po njeni smrti je Strauß postal bogataš. Žena mu je zapustila hiše, pohištvo in dragocenosti v veliki vrednosti. Pripomogla mu je k slavi operetnega skladatelja in z organizacijo senzacionalnih koncertnih turnej pomagala utrditi njegov svetovni sloves. Sedem tednov po njeni smrti se je drugič poročil s 24 let mlajšo pevko Angeliko (Lily) Dittrich (1850–1919). Ta ga je brez sramu varala in kmalu (1882) sta se razšla. Po mučni ločitvi se je Strauß tretjič poročil 1887 z Judinjo Adelo Deutsch (1854–1930), zaradi katere je moral spremeniti državljanstvo in prestopiti v protestantsko vero. Adela je bila vdova in je imela dve leti staro hčer. Že novembra 1882 ga je spremljala v Berlin in na drugih potovanjih. Poročila sta se lahko po številnih zapletih šele leta 1887. Adela ni bila samo njegova življenjska sopotnica, ampak njegova sodelavka in menedžerka. Ob njej se je čutil varnega, saj mu je olepšala zadnjih 16 let življenja. Skladatelj Johannes Brahms je bil njun pogosti gost. Rad se je spominjal večerov pri Straußu: »Oh ti večeri pri Straußu! In žena! In šampanjec! In valček!«

Bogato življenje se je izteklo leta 1899. Nazadnje je še dirigiral na binkoštni ponedeljek v Dvorni operi uverturo k *Netopirju* ob njegovi petindvajsetletnici. Štiri dneve nato je delil avtograme v Pratru. Naslednji dan je še komponiral, potem pa je moral predčasno v posteljo z visoko vročino.

O zadnjih dneh in urah poroča Adela: »1. junija je mene in hčerko ubogi Jean v deliriju klical k sebi in naju spoznal … naslednji dan se je stanje poslabšalo in 3. junija zgodaj je nastopilo olajšanje. Vzel je mojo roko in jo poljubil dvakrat, zadnja nežnost brez besed. Ob pol petih je zaspal v mojem naročju.« Kot vzrok smrti so navedli pljučnico, pokopali so ga 6. junija ob treh popoldne. Pogreb je spremljala množica ljudi tako, da so morali ceste zapreti za promet. Danes počiva v častnem grobu mesta Dunaja na Centralnem pokopališču v bližini Brahmsa, Schuberta in Beethovna, blizu svojega očeta in Lannerja. Po skladateljevi smrti je Adela skrbela za njegovo zapuščino.

Straußovo umetniško ustvarjanje lahko razdelimo na dve enako dolgi obdobji. Prvo od 1844 do 1870 z 342 delovnimi naslovi del, posvečenih izključno plesni glasbi, in drugo od 1871 do 1899, ko je nastalo 16 operet. S prvo skladbo leta 1865 se je začela visoka doba Straußovih valčkov. Strauß je bil od svojega prvega nastopa najpopularnejši glasbenik na Dunaju. Pet plesov svojega časa je obvladal kot nihče drug in pri njih je ostal kar 55 let. Ni čudno, da mu je po skladatelju Lannerju pripadel naziv »kralj valčka«. Napisal je 168 valčkov, 117 polk, 73 kvadrilj, 43 koračnic in po 31 mazurk in galopov.

Dunajsko moško pevsko društvo ga je februarja 1867 prosilo, da za pustni koncert napiše novo skladbo. Takrat je nastal valček *Na lepi modri Donavi*. Naslov izvira iz melanholične pesnitve iz *Tihih pesmi* Karla Becka. Hišni pesnik društva Josef Weyl, sicer policijski uradnik, je napisal besedilo. Delo je bilo navdušeno sprejeto in so ga morali ponavljati. Danes velja kar za neuradno avstrijsko himno.

Do svojega petinštiridesetega leta se je posvečal samo plesni glasbi. Potem pa ga je spodbudil Jacques Offenbach, da je začel pisati za oder. Žal pa Strauß ni imel čuta za odrski učinek. Prav tako je imel smolo z libreti in zato je večina njegovih del šla v pozabo, čeprav je muzika imenitna. Dober libreto je dobil za opereto *Netopir* (*Die Fledermaus*), ki sta ga napisala C. Haffner in R. Genee po veseloigri *Das Gefängnis* R. Benedixa in vodvilu *Réveillon* Offenbachovih libretistov Meilhaca in Halévyja. Bogastvo muzikalnih domislekov se pne od zanosne uverture do konca partiture. V naslednjih letih je napisal še šestnajst operet, od katerih uprizarjajo še *Noč v Benetkah* (1883), *Cigan baron* (1885) in *Dunajska kri* (1899), ki pa je ni več uspel dokončati. To je opravil Adolf Müller mlajši. Naj na tem mestu omenim, da je Straußovo opereto *Vesela vojna*, ki so jo prvič izvedli na Dunaju konec leta 1881, še v isti sezoni dirigiral v Ljubljani mladi Gustav Mahler. Z njo je povezan še drug dogodek v Ljubljani. Poleg *Seviljskega brivca* so to opereto prenašali z odra prek telefona v gledališko direkcijo, kar lahko označimo kot začetek opernih prenosov. Mahler je v edini sezoni, ki jo je preživel v Ljubljani, dirigiral kar tri Straußove operete: poleg *Vesele vojne* še *Cagliostra* in *Netopirja*. Vse z velikim uspehom pri občinstvu in kritiki.

Po uspehu *Vesele vojne* se je Strauß lotil komponiranja libreta z naslovom *Beneške noči*, ki sta ga napisala F. Zell in R. Genée. Libreto ni bil rojen pod srečno zvezdo in kot edina Straußova opereta ni doživela premiere na Dunaju. Njegova druga žena Angelika je imela razmerje z

ravnateljem dunajskega gledališča in se je Strauß od nje ločil. Dogodek so izrabili humoristični časopisi in poročali: »Še ena Vesela vojna: direktor Steiner poroča gospo Strauß. Gospod Johannn Strauß poroča kmalu drugo.« Tako je opereta doživela premiero v Berlinu. Libreto je doživel kritiko, pohvalili pa so skladatelja, ki je bil zaradi vsega tega dogajanja besen. Berlinski časopisi so o vsem natančno poročali, dunajski pa so hoteli narediti škandal. Vendar je opereta *Noč v Benetkah* leta 1883 tudi na Dunaju pomenila za skladatelja pravo zmagoslavje in je še danes med najpopularnejšimi Straußovimi deli.

S svojimi izjemnimi uspehi doma in na tujem je postal eden najbolj priljubljenih skladateljev svojega časa, ki so se mu poklonili tudi umetniki, kot so bili Richard Wagner, ki je rekel, da »en sam Straußov valček preseže vse, kar zadeva prisrčnost, finost in pravo glasbeno vsebino, večino pogosto s težavo doseženih inozemskih tovarniških produktov, kakor Štefanov zvonik presega sumljivo votle stebre ob strani pariških bulvarjev«. Cenil ga je tudi Maurice Ravel, ki je napisal skladbo *La valse* kot poklon »spominu velikega Straußa«. Za Richarda Straussa pa je bil Johann Strauß od vseh od Boga blagoslovljenih zanj najprijaznejši darovalec veselja … Posebej je občudoval njegovo prvobitnost, pratalent. V časih, ko se je vse obračalo h kompliciranosti in premišljenosti, se je pojavil Strauß kot naravni talent s sposobnostjo, da ustvarja iz polnega. Zanj je bil eden izmed zadnjih, ki so imeli primarne domisleke. Rad je priznal tudi, da včasih z večjim zadovoljstvom dirigira *Perpetuum mobile* kot marsikatero štiristavčno simfonijo. Tudi dirigent Zubin Mehta ugotavlja, da je habsburška dinastija propadla leta 1918, glasba Straußove dinastije pa bo preživela vse človeške generacije.

Uspešna sta bila tudi oba brata Josef (1827–1870) in Eduard (1835–1916). Josef je bil po poklicu inženir in se je zaradi spleta okoliščin znašel kot komponist, ko je moral leta 1853 vskočiti kot dirigent namesto Johanna, ki so ga turneje dodobra izčrpale in je namesto njega vodil orkester. Začel je tudi komponirati. Brat Johann ga je cenil in nekoč rekel: »Pepi je bolj nadarjen od nas, jaz sem samo bolj priljubljen …« Napisal je 283 skladb in *Vaške lastovice* nič ne zaostajajo za bratovimi valčki. Vse življenje je bolehal in med turnejo leta 1870 se je za dirigentskim pultom v Varšavi onesvestil, padel in se udaril v glavo. Žena ga je pripeljala nazaj na Dunaj, kjer je 22. julija 1870 umrl.

Eduard je veljal za »kralja polke« in bil znan predvsem kot dirigent. Njegova zadnja turneja je bila v Ameriki leta 1899. Čez dve leti je razpustil orkester in se vrnil na Dunaj. Umrl je leta 1916.

Danes lahko upravičeno govorimo o dinastiji Strauß, ki je obvladovala glasbeno muzo v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja. Časi so se sicer spremenili in tudi zabavna glasba sledi drugačnim ciljem kot pred dobrimi sto leti. Vendar nas melodije Straußov še vedno razveseljujejo in nas navdajajo z občudovanjem do njihovih avtorjev in njihovega znanja, do bogastva glasbenih domislekov, ki so jih tako bogato poklanjali svojim oboževalcem. Kot malokdo so znali zajeti v svojih skladbah duha mesta ob modri Donavi.

Ignacij Voje

Zlata doba dubrovniške diplomacije

2. del

Dubrovničanom se je velikokrat posrečilo, da so se izvlekli iz številnih nevšečnosti in da so ohranili svojo neodvisnost, kar je bilo sad premišljene diplomacije. Obdobje po velikem potresu 1667 je bilo prav gotovo zlata doba dubrovniške diplomacije. Oslabljeni Dubrovnik je moral vzdržati pritisk svojega največjega tekmeca, Benečanov. Tudi osmanskih Turkov niso mogli več krotiti samo s podkupovanjem, ker za to niso imeli dovolj sredstev, temveč so vse akcije izpeljali zaradi dobrega poznavanja turške miselnosti in izkušenj modrih politikov.

Potres, ki ga je doživel Dubrovnik 6. aprila 1667 in je v nekaj sekundah spremenil mesto prekrasnih gotskih in renesančnih palač v kup razvalin, nekateri označujejo kot prvo smrt Dubrovnika. Že je kazalo, da prihaja konec njihove neodvisnosti. Toda še enkrat sta prišli do izraza odpornost in iznajdljivost Dubrovničanov. Dubrovničani, ki so zaupali predvsem vase, so morali brez tuje pomoči z lastno silo in sredstvi zgraditi novo mesto in vdihniti življenje državnemu organizmu, ki je že skoraj izdihnil. Potres in požar sta uničila bogastvo Dubrovničanov, nista pa jim uničila ljubezni do domovine in vere v svobodo.

Stari Dubrovničani so vso svojo diplomatsko spretnost posvetili enemu samemu cilju, obrambi samostojnosti in neodvisnosti. Da bi ohranili to s težavo priborjeno samostojnost in bili čim bolj varni pred napadalci, so zgradili mogočno, visoko obzidje, ki ga niti potres ni poškodoval. Predstavniki plemstva so morali opravljati vse državne funkcije, niso se smeli odreči niti najtežjim nalogam. Takrat ko so bili v službi države, so morali pustiti ob strani vse svoje posle. Zapustiti so morali celo družino, če je šlo za obrambo domovine in svobode.

Ko si je dubrovniška republika osem let po potresu nekoliko opomogla, je začela nanjo vedno bolj pritiskati turška država. Posebno grabežljiv in neusmiljen je bil turški vezir Kara Mustafa. Zahteval je, da morajo izročiti turški državi imetje vseh tistih Dubrovničanov, ki so umrli med potresom in niso zapustili zakonitih dedičev. Šlo je za plačilo 150.000 dukatov. Poleg tega je zahteval, da Dubrovničani plačajo še odškodnino bosanskim trgovcem za razne carine in pristojbine, ki so jih menda protipostavno pobirali med kretsko vojno. Zagrozil jim je, da bo svojim podanikom, predvsem trgovcem iz Bosne in Hercegovine, prepovedal trgovati z Dubrovnikom, če ne bodo ugodili njegovim zahtevam. Takšna blokada bi Dubrovnik kot trgovsko mesto hudo prizadela in ga dokončno uničila.

Dubrovniška vlada se je znašla pred težko nalogo, kje in kako zbrati denar, ki so ga od njih zahtevali nenasitni Turki. Kot vedno jih je tudi zdaj rešila

spretna diplomatska igra. Senat je januarja 1677 sklenil, da pošlje v Carigrad na turški dvor dva poslanca, ki naj bi Kara Mustafa pregovorila, da odstopi od zahtev. Ali bodo senatorji našli dva sposobna moža, ki bi prevzela to nehvaležno nalogo?

Vedno so se dubrovniški plemiči branili prevzeti dolžnost poslanca, ki je nosil harač na sultanov dvor. Zato, da so ohranili neodvisnost, so morali Dubrovničani vsako leto izročiti turški državi tribut v višini 12.500 dukatov. Že samo potovanje do Carigrada preko Balkana je bilo takrat dolgo, nevarno in naporno. Tudi v Carigradu se poslancem ni godilo najbolje. Dubrovniška vlada je poslancema dala za vzdrževanje zelo majhna sredstva.

Marojica Bernardov Kabužić (1630–1692)

V senatu so morali torej izbrati dva poslanca, ki bi šla na turški dvor in opravila odgovorno diplomatsko zadolžitev v zvezi z zahtevami velikega vezirja Kara Mustafe. Enega poslanca so našli takoj. To je bil Marojica Kabužić. Čudna je bila življenjska usoda tega človeka. Njegov tast Niko Sorkočević mu ni hotel izročiti ženine dote. Prišlo je do prepira, v katerem je Marojica tasta ubil. Obsojen je bil na več let ječe. Iz zapora ga je rešil potres. Bil je eden tistih maloštevilnih preživelih plemičev, ki je v razrušenem mestu pomagal vzpostaviti red. Postal je eden najuglednejših plemičev v republiki. S prevzemom te težke naloge je hotel verjetno oprati svoj stari greh. Težje so našli drugega odposlanca. Kandidati so se izmikali drug za drugim. Eni so imeli upravičene razloge, drugi pa so raje izbrali izgnanstvo v Mali Ston, ki je bil znan po malariji. Končno je bil izbran Džore Buća. Šele 20. junija sta odposlanca z navodili vlade zapustila Dubrovnik in proti koncu avgusta prispela v Carigrad. Turki so ju pustili čakati skoraj mesec dni. Končno ju je le sprejel sam veliki vezir Kara Mustafa. Ko je izvedel, da nista prinesla zahtevanega denarja, je postal surov in ju začel v prisotnosti dostojanstvenikov sramotiti. Ko sta prišla sredi decembra drugič v avdienco h Karu Mustafu, je bil ta še bolj brezobziren in jima začel groziti z najtežjimi mukami. Poslanca sta ostala neomajna. Izkazalo se je, da je dubrovniški senat izbral za poslanca prava moža.

Kara Mustafa je zato še enkrat poslal v Dubrovnik posebnega odposlanca, ki naj bi mu Dubrovničani takoj izplačali 290 mošenj zlatnikov. Ker se je odposlanec vrnil brez denarja, je dal Kara Mustafa vnovič poklicati Kabužića in Buća. Ker sta vztrajala pri svojem in opravičevala stališče svoje vlade, se je Kara Mustafa razjezil in ukazal, naj dubrovniška poslanca vržejo v ječo. Dvanajstega marca so ju zaprli v zloglasno ječo Babadžafer kot državna sužnja.

Dr. Andrej Rahten, Rajmund Lampreht

»Živila slovanska uzajemnost! Živila Avstrija!«

Nekaj utrinkov iz korespondence med Bleiweisom in Riegerjem

Lansko leto je minilo v znamenju številnih obletnic, pomembnih za slovensko narodno zgodovino. Med drugim smo se spomnili tudi 210. obletnice rojstva Janeza Bleiweisa, slovenskega »očeta naroda«. Okroglo obletnico rojstva svojega narodnega voditelja pa so konec lanskega leta obeležili tudi v Pragi: leta 1818 se je namreč rodil František Ladislav Rieger, ki se je v češki zgodovinski zavesti ohranil kot *vůdce národa*.[1] V arhivu Narodnega muzeja v Pragi se je ohranila zanimiva korespondenca med narodnima voditeljema.[2] V tem prispevku bo predstavljenih nekaj utrinkov iz Bleiweisovih pisem Riegerju. Deloma so pisana v nemščini, deloma pa tudi v slovenščini.

V šestdesetih letih 19. stoletja, ko je Bleiweis po obnovi ustavnega življenja začel voditi slovenske narodne poslance v kranjskem deželnem zboru, so bila v ospredju njegovih pisem Riegerju predvsem vprašanja kulturnega sodelovanja v luči slovanske vzajemnosti. Rieger, ki je bil poročen s hčerjo zgodovinarja in politika Františka Palackega, češkega »očeta naroda«, je bil takrat že v vrhu leta 1860 ustanovljene staročeške stranke. Za razliko od Bleiweisa, ki se za kandidaturo za dunajski parlament ni želel odločiti, je bil Rieger dolga leta poslanec tako v deželnem kot državnem zboru. Oba je družila tudi aktivna vloga med marčno revolucijo leta 1848, pri čemer je spet možno ugotoviti, da je ostal Bleiweis – z izjemo znamenite dunajske avdience pri nadvojvodu Janezu – dejaven predvsem na deželni ravni, medtem ko se je Rieger udeležil tako kongresa slovanskih narodov kot tudi kroměříškega državnega zbora.

Sredi junija 1862 se je Bleiweis obrnil na Riegerja s priporočilnim pismom za violinista Nikolaja Dimitrijeva Svečina, ki je s svojim nastopom v Ljubljani očitno močno navdušil narodnjaško občinstvo. Po Bleiweisovem mnenju je slovanski »umetnik na goslih« v glavnem mestu Vojvodine Kranjske »s toliko slavo koncert dal, da se vrlo moremo Slovani ponašati, da imamo takega maistra, ki ga občuduje ves svet«. Sledila je Bleiweisova prošnja češkemu kolegu, s katero se je zavzel za glasbenika: »Ker potuje tudi v zlatno Prago i me je prosil, naj ga priporočam veljavnemu možu, mu ne morem večega priporočila dati, kakor da ga Vam priporučam. Svečin sicer ne potrebuje mojih dobrih besed; on svojo umetnostjo sam zmaga kamor doide i more lahko reči o sebi: ›veni, vidi, vici‹ – al vendar potrebuje prijatelja, kteri mu o napravi ›besede‹ na roko gré.« Na koncu pisma »preslavnemu gospodu doktorju« se mu je Bleiweis poklonil kot »iskreni čestitelj«.[3]

Tudi v pismu iz naslednjega leta je govor o izmenjavi glasbenikov. Poleti 1863 je Bleiweis Riegerja prosil za posredovanje pri iskanju glasbenega učitelja ljubljanske čitalnice. V pismu 13. avgusta se je najprej zahvalil za telegram, ki sta mu ga pred enim tednom »iz zlatnoga Praga« poslala s Palackim: »Srdačna zahvala za tako ljubav. Živila slovanska uzajemnost! Živila Avstrija!« Po tem vznesenem uvodu je Bleiweis zaprosil, naj pomaga ljubljanski čitalnici »kao pravi otac slovanski« poiskati primernega »učitelja za popevanje i voditelja muzikalnega zbora«. Dotedanji se namreč Bleiweisu ni zdel več primeren: »Gosp. Nedved, vrli muzikus, ni nam delal po naših željah, ker je u službi nemačkega filharmoničnega društva. Zato hočemo imeti svojega moža, ali takega, da je izvrsten, ker mu Nedved bo stal nasproti. Izvrsten mora biti v muziki, sicer pa Slovan z dušo in telom.« Bleiweis je potožil, da čitalnica nima veliko dohodkov, zato bi bila tudi plača novega učitelja bolj skromna. Precej pa bi si lahko opomogel s privatnimi učiteljskimi lekcijami, s katerimi se da »prislužiti veliko, ako je muzikus izvrsten«. Bleiweis je prihod novega učitelja postavil v kontekst narodnostnega boja, češ da »tukaj gre tudi za čast slovansko« in prestiž: »Protivniki naši bi radosti poskakovali i nas zasmehovali, ako bi ne dobili izvrstnega moža. Vi imate vse v svojih rokah, Vaše rodoljubje nam je poroštvo, da nam pošljete takega moža.«[4]

Rieger je očitno našel pravega človeka za ljubljansko čitalnico, saj Bleiweis v pismu 27. novembra istega leta ni mogel prehvaliti njegovih kvalitet:

> Poslali ste nam iz zlatnoga Praga za čitavnico našo izvrstnega voditelja pevskega zbora u gospodina Fabiana. Dolžnost naša je, da se zahvalujemo za slovansko ljubav Vašo, s ktero se slavni Vi gospodine doktor! pripomogli k tej akvizicii. Prejmite od vseh vlastencev naših, kteri Vaš, kao prvaka našega u svojem srdcu nosimo, presrčno zahvalo. Potrebovali smo moža, kteri je dober muzik ali tudi pošten Slovan. I to je Fabian. On bode vodil zbor naš na pravi poti, da čedalje bolj doni slava slavjanski pesmi![5]

Zanimiva pa so seveda tudi tista Bleiweisova pisma Riegerju, ki so imela prvenstveno politično vsebino. Januarja 1867 si je Narodna stranka na volitvah priborila večino v kranjskem deželnem zboru. Ker pa je sprejela adreso, ki je zagovarjala federalistično državno ureditev, je bil deželni parlament 1. marca 1867 razpuščen. Vendar ustavoverci tudi na novih volitvah niso uspeli zmagati.[6] Bleiweis je ponosno poročal Riegerju, kako na tesno je šlo pri volitvah, a so narodnjaki kljub »pritiskom« in »grožnjam« zmagali. Bleiweis je vprašal Riegerja, kako ravnati naprej. Pri tem je poudaril, da je državnopravni položaj Češke, ki temelji na zgodovinskem pravu, povsem drugačen od kranjskega. Vseeno pa naj bi bila vloga čeških politikov zelo pomembna, saj morajo pomagati v boju drugim »slovanskim delom Avstrije«, da ne bi propadli. Bleiweis se je bal vnovične razpustitve kranjskega deželnega zbora, vendar kljub temu ni nameraval podpreti dualizma. Riegerja je zaprosil za nasvet, kako ravnati.[7] Kot je znano, je Bleiweisov tesni sodelavec Lovro Toman junija 1867 nato vendarle podprl dualistično adreso.[8]

Toda federalističnih zahtev slovenskih prvakov s tem vseeno še ni bilo konec. Zahteva za uresničitev programa *Zedinjene Slovenije* iz leta 1848 je postala glavna tema taborskega gibanja. Zborovanja pod vedrim nebom so nastala po češkem vzoru,

največje pa je bilo organizirano 17. maja 1869 v Vižmarjah. Bleiweis je Riegerja pisno obvestil o načrtovanem taboru.[9] Češkega prvaka na prireditev ni bilo, a je skupaj s Palackim poslal telegram, ki so ga udeleženci pozdravili z največjim navdušenjem.[10]

Kljub temu da se je zavedal razlik v državnopravnem položaju čeških in slovenskih delov habsburške monarhije, je Bleiweis vseskozi javno podpiral češko zgodovinsko pravo. Tako je oktobra 1871 tudi pozdravil češke »fundamentalne člene« kot pravo pot do sprave med narodi.[11] Toda ko so pogajanja propadla, je bilo tudi razočaranje med slovenskimi narodnjaki veliko. Za izražene izjave »bratovske simpatije« se jim je Rieger s telegramom pisno zahvalil.[12] Svojo solidarnost s češkimi zahtevami je v pismu 14. novembra 1871 Riegerju izrazil tudi Bleiweis osebno in se zavzel za celovit sporazum med narodi.[13]

V Bleiweisovih pismih je najti tudi izraze velikega spoštovanja do Palackega. Dobil je vabilo, da se udeleži slovesnosti 23. aprila 1876 v Pragi, posvečeni končanju znamenitega zgodovinskega dela izpod peresa Palackega *Dějiny národu českého*.[14] Vendar pa se v češko prestolnico le ni odpravil, kar je tudi pojasnil v pismu Riegerju: »Al žalibog! Da moje zdravje že mnogo let ni več tako, da bi se smel po železnici na dolgo pot podati, zato me boste velečastiti gospodje! oprostili, da se ne bodem mogel osebno udeležiti svečanosti slavnem otecu našemu na čast.« Je pa zato napovedal, da bodo ob tem dogodku, ki je »pomenljiv za vseslovanstvo, ko je Palacky[ý] dovršil velevažno zgodovinsko delo«, tudi Slovenci izpolnili »sveto dolžnost«.[15] Tako je Bleiweis že na predvečer, 22. aprila 1876, organiziral v ljubljanski čitalnici »besedo« v čast češkega *patra patriae*. Bleiweis je nastopil kot glavni govornik, Luiza Pesjakova pa je recitirala pesem *Palackemu*, ki jo je spesnila prav za to priložnost.[16]

Ko je nato mesec dni pozneje dospela v Ljubljano žalostna vest o smrti Palackega, je Bleiweis napisal Riegerju zelo čustveno pismo:

> Dovolite mi, da še posebno Vam izrazim veliko žalost, ki je presunila srce moje, ko nam je došlo poročilo, da je neumrli dr. Palackÿ[ý] izdihnil preblago svojo dušo. Bodite uverjeni, da v globočino srca čutim bridki udarec, da ste Vi zgubili očeta Svojega, vsaj tudi Slovenci imamo ga za očeta našega. Zguba je neizmerna! Kdor je od vsake poštene duše slovanske tako bil visoko cenjen, tako srčno ljubljen, kakor Palacky[ý] naš, on se milo bode pogrešal v borbah, ki pridejo še v Avstriji za ravnopravnost narodov in za federativni prestroj državni.[17]

Pomladi 1881 je cesar Franc Jožef tako Bleiweisu kot tudi Riegerju podelil visoko odlikovanje. Ob poroki cesarjeviča Rudolfa je bil namreč Bleiweis odlikovan z *redom železne krone III. stopnje*, čemur je sledilo poplemenitenje.[18] Rieger pa je dobil *red železne krone II. stopnje*, kar so zabeležile tudi *Novice*.[19] Bleiweis se je pozneje v enem od pisem Riegerju s ponosom skliceval na skupno odlikovanje.[20]

Bleiweis je menil, da je imel po nastopu Taaffejeve vlade Rieger velik vpliv v vladnih krogih na Dunaju. Tako je upal, da se bo zavzel za imenovanje kranjskega državnozborskega poslanca Josefa viteza Schneid-Treuenfelda pri kandidaturi za deželnega predsednika na Koroškem. V deželi, v kateri je tretjina prebivalstva slovenskega, bi bilo treba kot kriterij za imenovanje po Bleiweisovem mnenju upoštevati tudi znanje slovenščine.[21] Riegerjev odgovor ni znan. Sploh je treba ugotoviti, da se

je v Bleiweisovi zapuščini, ki jo hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, ohranilo zgolj eno Riegerjevo pismo. Češki prvak ga je poslal le nekaj mesecev pred Bleiweisovo smrtjo, v njem pa je izrazil svoje mnenje glede rabe nemščine v vojski.[22]

Slovenski »oče naroda« Bleiweis je umrl 29. novembra 1881. Eden prvih politikov, ki je svojim poslanskim kolegom v dunajskem parlamentu izrazil »bratovsko sočutje«, je bil prav Rieger.[23] Slednji pa je v naslednjem desetletju doživel vrhunec svoje politične kariere, ko je kot eden od ključnih voditeljev »železnega obroča« – tudi skupaj s slovenskimi poslanci – nudil pomembno oporo Taaffejevi vladi. Politično delovanje je opustil po debaklu na volitvah leta 1891, ko so staročehi izgubili vse državnozborske mandate in so se morali umakniti pred mladočehi. Po umiku iz političnega življenja ga je cesar zaradi njegovih državniških zaslug imenoval za člana gosposke zbornice.

Slovencem je Rieger ostal v lepem spominu, o čemer pričata tudi članka v vodilnih slovenskih časopisih ob njegovi smrti 3. marca 1903. Tako *Slovenec* kot *Slovenski narod* sta o njegovi smrti poročala na prvi strani. Glasilo kranjskih katoliških narodnjakov je tako zapisalo, da »je legel v grob najodličnejši prvoboritelj češkega naroda, ki je dolga desetletja odločivno posegal v usodo češkega naroda«.[24] V očeh pisca nekrologa v liberalnem dnevniku pa je bil Rieger »gotovo največji in najznamenitejši slovanski politik avstrijski v 19. stoletju in ima največ zaslug na tem, da nemški terorizem ni uničil slovanskih narodov«.[25] Veliko spoštovanje, ki ga odražajo Bleiweisova pisma Riegerju, se je očitno preneslo tudi na naslednjo generacijo slovenskih političnih voditeljev.

[1] Edini daljši slovenski življenjepis Riegerja je izšel ob njegovi smrti: Ivan Žmavc, *Dr. František Ladislav Rieger*, v: *Zbornik Slovenske matice* 5 (1903), 155–181.

[2] Hvala češkemu kolegu dr. Lubošu Veleku za prijazno posredovanje pisem, ki se nahajajo v zapuščini Františka Ladislava Riegerja v Arhivu Narodnega muzeja (*Archiv Národního muzea*) v Pragi [dalje: ANM, ZFLR].

[3] Bleiweisovo pismo Riegerju, 14. 6. 1862, ANM, ZFLR. Pismu je priložena vizitka, na kateri je Svečinovo ime napisano nekoliko drugače, kot ga je navedel Bleiweis: Nicolas Dimitrieff de Swetschin.

[4] Bleiweisovo pismo Riegerju, 13. 8. 1863, ANM, ZFLR.

[5] Bleiweisovo pismo Riegerju, 27. 11. 1863, ANM, ZFLR.

[6] Več o tem Andrej Rahten, *Der Krainer Landtag*, v: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, zv. VII, *Verfassung und Paralamentarismus*, uredila Helmut Rumpler in Peter Urbanitsch (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), 1739–1768, tu 1751.

[7] Bleiweisovo pismo Riegerju, 28. 3. 1867, ANM, ZFLR.

[8] Vasilij Melik, *Začetki slovenskega političnega življenja in Lovro Toman*, v: *Kroparski zbornik* (Kropa – Radovljica 1995), 159–167, tu 163.

[9] Bleiweisovo pismo Riegerju, 9. 5. 1869, ANM, ZFLR.

[10] *Slovenski narod*, 22. 5. 1869.

[11] *Novice*, 11. 10. 1871.

[12] *Novice*, 7. 11. in 15. 11. 1871.

[13] Bleiweisovo pismo Riegerju, 14. 11. 1871, ANM, ZFLR.

[14] *Novice*, 12. 4. 1876, ANM, ZFLR. Prim. Georg J. Morava, *Franz Palacký. Eine frühe Vision von Mitteleuropa* (Österreichischer Bundesverlag: Wien 1990), 229.

[15] Bleiweisovo pismo Riegerju, 15. 4. 1876, ANM, ZFLR.

[16] *Novice*, 26. 4. 1876.

[17] Bleiweisovo pismo Riegerju, 3. 6. 1876, ANM, ZFLR.

[18] Josip Tominšek, *Dr. Janez Bleiweis vitez Tersteniški. Prispevki k životopisu*, v: *Zbornik Slovenske matice* 11 (1909), V–LVI, tu XXI.

[19] *Novice*, 29. 6. 1881.

[20] Bleiweisovo pismo Riegerju, 30. 6. 1881, ANM, ZFLR.

[21] Bleiweisovo pismo Riegerju, 20. 7. 1880, ANM, ZFLR.

[22] Riegerjevo pismo Bleiweisu, 4. 7. 1881, Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Zapuščina Janeza Bleiweisa. Prim. Tominšek, *Dr. Janez Bleiweis*, XXII.

[23] *Slovenski narod*, 1. 12. 1881.

[24] *Slovenec*, 4. 3. 1903.

[25] *Slovenski narod*, 4. 3. 1903.

Robert A. Jernejčič

Dajte nam Slovenijo

Kmetijske in rokodelske novice so 5. maja 1869 na svoji zadnji strani bralce obvestile, da bo na binkoštni ponedeljek, ki je bil leta 1869 17. maja, društvo Slovenija v Vižmarjah nad Ljubljano organiziralo tabor, na katerem »se bo razpravljalo o narodnih zahtevah«. S tem obvestilom se je tudi Ljubljana pridružila taborskemu gibanju, ki se je leto pred tem začelo na Štajerskem s prvim taborom v Ljutomeru. Taborske prireditve na prostem so na Štajerskem v kratkem času prerasle v slovenska narodna zborovanja, na katerih so ljudje zahtevali narodne pravice, enakopravnost jezika, na prvem mestu pa združitev vseh Slovencev v eno upravno enoto – Zedinjeno Slovenijo.

Štajerski rodoljubi so odkrito upali, da se bo po njihovem zgledu gibanje razširilo še v drugih slovenskih deželah. Želeli in pričakovali so, da se bo gibanju pridružila Ljubljana, v kateri so videli center slovenstva, a se to ni zgodilo. Ljubljana v prvih mesecih za organiziranje tabora ni pokazala nobenega navdušenja.

Medtem ko se je na Štajerskem rojevalo taborsko gibanje, so ljubljanski »rodoljubi«, kot so se imenovali narodno zavedni Slovenci, ustanovili domoljubno društvo Slovenija, ki naj bi se ukvarjalo z narodnimi zadevami. Zapisali so: »Namen temu društvu je braniti in uresničevati na podlagi temeljnih državnih postav pravice slovenskega naroda, zlasti popolno narodno enakopravnost v vseh razmerah javnega življenja, da združuje slovenske domoljube sile v skrbi za slovenski narodni napredek in preporod.«[1]

Članstvo v društvu je hitro naraščalo, mnogo manj uspešno pa je bilo novoustanovljeno društvo pri praktičnem delu. Celo mnogi rodoljubi so bili prepričani, da se društvo prepočasi odziva na dogodke in da je v zahtevah premalo energično in odločno. Posebej težki očitki so na društvo padali v povezavi s taborskim gibanjem, ki je bilo na sosednjem Štajerskem v polnem zaletu.

Zaradi vse glasnejših kritik na začetku leta 1869 so tudi v društvu Slovenija začeli razmišljati o taborski prireditvi v Ljubljani. Ideja je dozorela na seji 17. aprila 1869, kjer so sklenil, da bodo taborsko prireditev organizirali tudi sami. Določili so tudi datum prireditve – binkoštni ponedeljek 17. maja. A pri nekaterih so dvomi še ostali. Franc Levstik je v časopisu *Slovenski narod* zapisal: »Vsaj jaz ne verujem tako dolgo na ta ljubljanski od političnega društva predloženi tabor, da ga na lastne oči ne vidim in da na lastna ušesa govornikov ne slišim, kajti dobro in natanko vem, da so skoraj vsi naši poslanci poprek zoper taborovanje.«

Društveni odborniki so določili okvirni program tabora. Strnili so ga v dve točki. Pri prvi naj bi obravnavali ukrepe za ohranitev slovenske narodnosti, in sicer: zedinjenje Slovencev, vpeljava slovenskega jezika v šole, vseučilišče v Ljubljani in vpeljava slovenskega jezika v urade. Druga točka naj bi vsebovala zahtevo po uvedbi podpornih bank za kmetijstvo in obrt. Določili so tudi okvirno listo govornikov.

[1] Glej Mojca Gnezda, Društvo za brambo narodnih pravic Slovenija v letih 1868–1870, v: *Kronika* 44, št. 2/3 (1996): 48–62.

ESEJ

Če je kritična javnost na začetku društvu Slovenija lahko očitala počasno dojemanje pomena taborskega gibanja, so se člani različnih odborov trudili pripraviti prireditev. S tem namenom so naročili tiskanje, kot je v spominih zapisal Josip Vošnjak, »velikanskih plakatov«. Razposlali so jih po čitalnicah, iz katerih je taborsko gibanje zraslo in so bile pred pojavom taborov osrednja narodnobuditeljska društva. Pozornost so pritegnili tudi pri nasprotnikih gibanja.

Dva dneva pred prireditvijo v Vižmarjah je *Slovenski narod* na prvi strani objavil ogorčeno pismo Metličana, ki se je hudoval nad postopanjem policijske oblasti v njihovi čitalnici zaradi enega takih plakatov. Zapisal je:

> Včeraj popoldne je politična uradnija črnomeljska storila čin surove svojevolje in posilstva, kteri se po pojmovih naše skromne podložniške pameti nikakor ne da strinjati z obstoječimi postavami. Prišel je namreč semkaj političen komisar z uradnim strežajem iz Črnomlja, je vzel tukajšnjega žandarja z nataknjenim bajonetom seboj, in je z zunanjih čitalničnih zidov in še z dveh drugih krajev potrgal nabite plakate, ki so naznanjali tabor na Kalcu in v Vižmarjih pri Ljubljani, potem pa je šel v zaprte prostore čitalnice, da bi tudi tam stikal po omenjenih plakatih. Razlogov tega postopanja ni nihče zvedel. Čin s toliko ostentacijo storjen je globoko ranil narodno čustvo in je zbudil tukaj nemir, o kterem poprej ni bilo nobenega sledu.

Taborsko gibanje je pri nasprotnikih slovenskega gibanja vzbujalo strah in nelagodje. Pred njim so se najbolj ogroženi počutili nemški nacionalisti. Preko različnih društev so pri oblasteh skušali doseči prepoved gibanja, kjer pa je taborsko gibanje ščitila državna liberalna zakonodaja o javnih prireditvah, sprejeta leta 1867.

Prvi obiskovalci taborske prireditve »so iz vseh koncev razcepljene domovine«, kot se je slikovito izrazil poročevalec časnika *Slovenske novice*, začeli v Ljubljano prihajati že v nedeljo. Njihovo število je preseglo nastanitvene možnosti Ljubljane, zato je marsikateri udeleženec prireditve v Vižmarjah noč pred taborom preživel v Ljubljani pod milim nebom. Večina »taboritov«, tak izraz se je oprijel ljudi, ki so nameravali obiskati katero koli taborsko prireditev, se je večer pred dogodkom zbirala pred narodno čitalnico v Ljubljani in okoliških gostilnah, kjer so razpravljali o narodnem gibanju in tako v javnosti dvigovali atmosfero pričakovanja.

Vižmarje so takrat veljale za »od Ljubljane vsaj kako uro oddaljen kraj med Šentvidom in Savo«. Mnogi gosti od drugod so se ljubljanskim organizatorjem čudili, da za prireditev niso mogli dobiti primernejšega kraja bližje Ljubljani, ki je bil povrhu vsega še precej slabo prometno povezan z glavnim mestom dežele Kranjske. Gorenjska železnica je v Vižmarje prišla šele nekaj let pozneje in do prireditvenega prostora so se udeleženci lahko pripeljali samo na vozovih po makadamski cesti ali pa so se do tja napotili peš. Pripravljalni odbor je poskrbel, da so obiskovalci lahko najeli kmečke vozove za prevoz. Po Vošnjakovih spominih je prevoz stal 20 krajcarjev »po osebi«, kar za enkraten prevoz ni bila nizka cena, če pomislimo, da je članstvo v društvu Slovenija rodoljuba letno stalo 10 krajcarjev.

Ker so se tudi mnogi ljudje iz bolj oddaljenih krajev odločili, da se na prireditev pripeljejo z svojim vozom, se je že od zgodnjega jutra na težko pričakovani

binkoštni ponedeljek proti Vižmarjam valila skoraj nepregledna množica vozov. Pisano množica je ustvarila pravi prometni zastoj, o katerem so ljudje, ki takega prometa niso videli še nikoli v življenju, pripovedovali zgodbe še leta in desetletja. Množici vozov so se pridružili številni obiskovalci, ki so se na pot odpravili peš in z navdušenimi klici »živio« in »slava« že na poti ustvarili občutek domoljubja.

Navdušenja niso kazali samo obiskovalci prireditve, ampak tudi povsem navadni ljudje ob poti, ki je iz Ljubljane vodila do Vižmarij. Skoraj vsaka vas ob njej je v čast prireditve postavila slavolok, razvila slovenske trobojnice in okrasila pročelja svojih hiš. Pred začetkom prireditve so v čast taborskemu gibanju na hribih okoli vižmarskega polja zagoreli kresovi in ustvarili atmosfero, ki je do takrat na političnih prireditvah Slovenci še niso doživeli.

Izvrstno vzdušje in več desettisočglava množica sta navdušila organizatorje. Janez Bleiweis, predsednik društva Slovenija, je iz govorniškega odra ponosno opazoval številne udeležence in si ni mogel kaj, da ne bi svoja občutja delil z drugimi govorniki na odru. Že večkrat omenjeni politik Josip Vošnjak je v spominih zapisal: »Dr. Bleiweis je ponosno gledal na množico in poznalo se mu je, da ga je veselilo pokazati nam Štajercem, da vendar še več premore ko mi.« Pri čemer je treba dodati, da bi bila zbrana množica na vižmarskem polju gotovo še večja, če organizatorjem ne bi že več dni zapored nagajalo deževno vreme, zaradi katerega marsikateri rodoljub ni prišel na prireditev.

Tabor se je začel s pozdravnim govorom Koširjeve Franje iz Tacna ob Savi, za njo pa je udeležence nagovoril osrednji govornik dr. Bleiweis, takrat najbolj prepoznaven slovenski politik. Prav med njegovim govorom se je ulila močna nevihta, kar pa Bleiweisa ni zmedlo. Imel je enega svojih najboljših političnih nastopov. Čeprav ga je začel previdno, s prikritim opozorilom k spoštovanju javnega miru, se je kmalu govorniško razvil:

> Pred leti sem bil kot voditelj poslancev kranjskih na Dunaji; presv. nadvojvoda Janez je sprejemal deputacije. Jaz mu razodenem naše bridke razmere in potrebo zedinjenja Slovencev. Ljubeznivi gospod me verno posluša in mi pritrdi, da je resnica, kar sem govoril. Ali nazadnje smehljaje se me vpraša: Ali pa veste, da to želi tudi narod slovenski na Štajarskem, Koroškem in drugi? – Odločnega odgovora 1848. leta si nisem upal takrat mu dati, nisem mu mogel reči: da. Danes pa, slovenski možje iz Štajarskega, Primorskega, Koroškega in ž njimi tudi vi kranjski Slovenci, danes dajte odgovor na to vprašanje, – recite, da se razlega čez hribe in doline: Dajte nam Slovenijo!

Čustvene besede »dajte nam Slovenijo« so med poslušalstvom povzročile huronsko navdušenje. Najvidnejši politik se s temi besedami ni skril za množico in opisoval nekaj, kar bi si na splošno želeli ljudje. Z besedo »nam« je sporočil zbrani množici, da si želi Zedinjeno Slovenijo tudi sam osebno.

Predsednikovemu govoru so sledili še drugi govorniki. Doktorja Vošnjak in Tonkli sta udeležence pozdravila v imenu štajerskih in primorskih Slovencev. Dr. Zarnik, ki je imel za seboj že več odmevnih nastopov na drugih taborskih prireditvah, je opozoril na potrebo po uveljavitvi slovenščine v javnosti, dr. Razlag je utemeljeval zahtevo po ustanovitvi slovenske univerze v Ljubljani,

Josip Nolii je zahteval uporabo slovenščine v uradih, dr. Costa pa je poudaril potrebo po organiziranju slovenskih denarnih zavodov. Ob vsakem govornikovem predlogu so udeleženci tabora sprejeli resolucijo. Vse predloge in resolucije so izglasovali soglasno.

S taborom v Vižmarjah je taborsko gibanje na Slovenskem doživelo vrh. Noben tabor ni več zbral večje množice rodoljubov in noben tabor ni imel tako veliko odmevov v časopisih in javnosti. Celotno taborsko gibanje spada med dogodke, ki so ob čitalniškem gibanju največ prispevali k oblikovanju slovenske nacionalne zavesti v drugi polovici 19. stoletja. Taborsko gibanje je Slovence izoblikovalo kot politični narod. Z množično podporo na taborskih prireditvah so Slovenci prvič javno pokazali, da slovenski narodni program ni umetna tvorba redkih intelektualnih krogov, ampak vsenarodno nacionalno gibanje, ki se krepi.

V mednarodnem okolju bi taborsko gibanje na Slovenskem lahko primerjali z zahtevami Nemcev po ustanovitvi nacionalne države in z množičnimi zbiranji v ta namen v dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja, tabor v Vižmarjah pa po pomenu prav gotovo s pohodom nemških narodnjakov na grad Hambach leta 1832.

Kljub vsesplošnemu narodnemu navdušenju in vznesenih govorih so se izražene želje po združitvi Slovencev v eno politično telo, zahteve po uveljavitvi slovenskega jezika in ustanovitev univerze uveljavljale počasi. Lahko bi zapisali, da je ideja po združitvi Slovencev v skupni politični enoti po zaslugi taborskega gibanja vzletela, toda v Avstro-Ogrski se ni nikoli do konca uresničila. Politikom je še primanjkovalo odločnosti, pa tudi mednarodne okoliščine zahtevam do takrat pretežno kmečkega »naroda pod Triglavskim očakom« pri združevanju niso bile naklonjene.

Z izgovorom, da povzročajo mednacionalne napetosti in krepijo narodno nestrpnost, je osrednja vlada tabore prepovedala. Na pravi odpor na Slovenskem pri tem ni naletela, ker se je v tem času začela deliti slovenska politika na sovražno razpoložena tabora mladoslovencev in staroslovencev. Na taborih ustvarjena enotnost v narodnih zadevah je slabela.

Prireditev se je društvu Slovenija izplačala v finančnem pogledu. Potem ko so poravnali vse stroške, povezane s taborom, je organizatorjem ostalo dovolj denarja, da so na mestu taborske prireditve sklenili postaviti spominsko obeležje. Usoda tega obeležja je simbolno nakazovala usodo zahtev taborskih gibanj. Josip Vošnjak je v svojih spominih takole zapisal:

> /I/z doneskov, ki so ostali po poravnavanju taborskih stroškov sklenili postaviti nekak spomenik na vižmarskem polju in dr. Poklukar ga je res naročil pri kamnoseku Čamerniku. A ko sem mnogo let pozneje, menda 1884 ali 1885. leta imel nekaj opraviti pri Čemerniku, videl sem na dvorišču neko piramido iz kraškega marmorja z napisom: V spomin na tabor v Vižmarjah dne 17. maja 1869.
> »Kaj pa ta kamen tu dela?« vprašam.
> »Takrat ga je naročil pri meni dr. Poklukar in ga plačal. Pozneje pa se nihče zanj ni več brigal in zdaj že kakih 14 let tu stoji.«
> Morda še zdaj tam stoji!

Čemernikove piramide na mesto, kjer je bil tabor, niso nikoli postavili.

Dr. Karl Hren

Petstoletnica Celovca

O spremenljivem odnosu Celovca do slovenskega jezika včeraj in danes

Iz nemščine prevedel Stanislav M. Maršič

Leta 2018 je Celovec praznoval okrogli jubilej, petstoletnico, odkar je bilo mesto podarjeno koroškim deželnim stanovom. Leto 1518 je bilo prav gotovo najpomembnejše leto v zgodovini Celovca. Mesto, ki ga je malo pred tem (leta 1514) skoraj povsem uničil požar, je takrat daroval cesar Maksimilijan I. deželnim stanovom. Mesto, ki do takrat ni imelo velikega pomena, so stanovi v naslednjih desetletjih načrtno pozidali in v razsežnostih, ki so bile nepoznane širšim krogom. Celovec je s tem postal deželno glavno mesto.

V vseh stoletjih njegovega obstoja je mestu Celovec – podobno kakor Koroški – dajala pečat nemško-slovenska dvojezičnost njegovega prebivalstva. Slovenski jezik so zlasti v zadnjih stopetdesetih letih mestni in deželni uradi pogosto porivali na rob in delež slovensko govorečega prebivalstva znaša danes le nekaj odstotnih točk. Kljub temu pa je mesto Celovec kulturno in gospodarsko središče tudi slovenske narodne skupnosti na Koroškem in je zato zanjo bistvenega pomena.

Področje Celovca ni bilo preveč primerno za naseljevanje, kajti tod se je od vzhodnega konca Vrbskega jezera pa tja daleč na vzhod v smeri odtoka Vrbskega jezera razprostirala močvirnata pokrajina. Naselja severno od tod – na Gosposvetskem polju – so zato bistveno starejša in tudi vetrinjski samostan v neposredni bližini poznejšega mesta Celovec je bil leta 1142 zgrajen na pobočju Gur/Sattnitz. Na področju današnjega mesta so nastajala manjša naselja, ki so vse bolj naraščala in ljudje so poskušali močvirje polagoma omejiti. Prebivalci teh naselij so govorili slovensko narečje in krajevna imena – kot recimo Blače/Flatschach in Otoče/Waidmannsdorf – govorijo s svojimi imeni o močvirnatem področju. Tukaj je tudi tekla Glina/Glan in tukaj so se gotovo že zgodaj križale poti, ki so po eni strani potekale v smeri sever–jug z Gosposvetskega polja v Rož oziroma po drugi strani v smeri vzhod–zahod od Velikovca vzdolž Vrbskega jezera proti Beljaku. Na tem križišču so ljudje prečkali Glino. Temu križišču ob reki so v slovenščini rekli »Cvilovec«, oznaka pa izvira iz besede »cviliti«. Ker je bil za kraj značilen brod (nemško *Furt*), je nastala oznaka Klagenfurt.

Kljub svoji neugodni legi je bil ta strateški kraj v 12. stoletju vse bolj pozidan. Na to je verjetno pomembno vplivala tudi ustanovitev vetrinjskega samostana. Kljub temu je Celovec ostajal majhen trg, ki je daleč zaostajal za pomembnima sosednjima mestoma Št. Vidom ob Glini in Beljakom, čeprav so ga podpirali Spanheimci in čeprav je bil leta 1252 povzdignjen v mesto. V teh prvih stoletjih je zato ostajal Celovec regionalno središče takrat izključno slovensko govoreče

okolice, ki pa je gotovo privlačilo tudi rokodelce in posamezne trgovce iz bližnjih in daljnih, praviloma nemško govorečih mest. Jasno je, da je danes nemogoče določiti etnično pripadnost takratnih prebivalcev. Gotovo pa so tudi takrat govorili v Celovcu nemško in slovensko, podobno kakor tudi v številnih drugih trgih in mestih današnje Koroške in Slovenije.

Vsekakor pa sta bila odločilnega pomena leto 1518 in podelitev mesta deželnim stanovom. Načrtna pozidava mesta s šahovsko graditvijo cest, renesančnimi stavbami in mogočno mestno utrdbo, ki jo je zgradil Italijan Domenico dell'Allio, je bila povezana z versko reformacijo. Osrednja želja protestantov je bila, da se pri bogoslužju uporablja ljudski jezik, in tako je v celovških cerkvah leta 1563 nemščina zamenjala latinščino kot bogoslužni jezik. Že leta 1570 so dodatno uvedli tudi slovenščino kot bogoslužni jezik, zato je bil nastavljen poseben slovenski predikant, ki je čez čas deloval zlasti pri cerkvi Svetega Duha.

Z izgradnjo mesta se je delež nemško govorečega prebivalstva gotovo izdatno povečal, kajti medtem je postal Celovec nadregionalno središče, ki je v velikem številu privabljalo obrtnike in trgovce tudi iz zelo daljnih krajev. Kljub temu pa je za mesto ostajal slovenski jezik pomemben – kar je razvidno iz tega, da je bil bogoslužni jezik – in gotovo se je v mesto priseljevalo veliko prebivalcev iz neposredne, slovensko govoreče okolice mesta.

V času protireformacije Celovec ni imel le gospodarskega pomena za slovensko govoreče prebivalce, ampak je bil zanje pomemben zlasti zaradi izobraževalne dejavnosti jezuitov, kajti tu so prišli do svoje izobrazbe številni otroci iz slovensko govorečega dela dežele. Tako je Anton Miklauz[1] iz Železne Kaple objavljal svoje slovenske spise in deloval v Celovcu kot slovenski predikant, Ožbalt Gutsman iz Grabštanja – prav tako jezuit – pa je s svojo slovnico in svojim nemško-slovenskim slovarjem sploh močno utrl pot standardizaciji slovenskega jezika. Pri tem je zanimivo, da je v nemščini oznaka *Slowenisch* šele v 19. stoletju polagoma izpodrinila staro tradicionalno oznako *Windisch* in jo je prvič (vsaj na Koroškem) uporabil šele koroški župnik Urban Jarnik, in to v 5. številki revije *Carinthia*, ki je izhajala v Celovcu.[2]

V 19. stoletju so se jezikovna in etnična nasprotja vse bolj zaostrovala in navzven se je Celovec predstavljal kot nemško govoreče mesto.[3] Kljub temu je dobršen del prebivalstva – zlasti tisti, ki se je priselil iz bližnje okolice mesta – govoril slovensko in delež slovensko govorečega prebivalstva je po oceni iz leta 1848, ki jo je seveda treba jemati s pridržkom, znašal približno eno tretjino. Mesto je obenem delovalo kot talilni lonec – »melting pot« –, z dajanjem gospodarske in politične prednosti nemštvu pa je bila hkrati povezana nagla asimilacija slovensko govorečih deželanov.

Kot deželno glavno mesto in kot središče velikega dela takrat pretežno še slovensko govoreče okolice mesta pa je bil Celovec tudi naravno središče Slovencev na Koroškem in v njem so leta 1848 prvič ustanovili Slovensko društvo, ki pa je živelo le kratek čas. Kraji na mestnem obrobju so takrat tudi dobili dvojezične krajevne oznake.

Za razvoj slovenskega jezika na Koroškem in v celotnem slovenskem jezikovnem prostoru je bila zelo pomembna ustanovitev Društva sv. Mohorja s sedežem v Celovcu leta 1851. Zaradi zavzete publicistične dejavnosti srednješolskega profesorja Antona Janežiča, koroškega Slovenca, in nekaterih drugih je sredi

[1] O tem glej: Katja Sturm-Schnabl in Bojan-Ilija Schnabl: *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška. Von den Anfängen bis 1942*. Http://www.boehlau-verlag.com/download/163767/978-3-205-79673-2_2_OpenAccess.pdf.

[2] Theodor Domej, v: Reginald Vospernik (izd.), *Celovška knjiga. Pesmi, zgodbe in pričevanja*, Ljubljana 2004.

[3] Zanimivo predstavitev Celovca od začetka 19. stoletja si je mogoče prebrati v: Heinrich Hermann, *Klagenfurt wie es war und ist*, Klagenfurt 1832.

19. stoletja Celovec veljal za najpomembnejše literarno središče celotnega slovenskega kulturnega prostora. Kljub velikemu pomenu Celovca za koroške Slovence pa je bil slovenski del njegovega prebivalstva proti koncu 19. stoletja vse bolj odrinjen na rob. A predmestne župnije Šmartin/St. Martin, Št. Rupert/St. Ruprecht in Št. Lovrenc/St. Lorenzen so do konca 19. stoletja ohranile svoj nemško-slovenski bogoslužni jezik. Tudi eden najpomembnejših fizikov nekdanje cesarsko-kraljeve monarhije koroški Slovenec Jožef Stefan je povezan s Celovcem, saj je bil rojen v Št. Petru pri Celovcu/St. Peter. S kratko zasedbo Celovca s četami novonastale Države SHS po prvi svetovni vojni so dosegla medetnična nasprotja enega od svojih vrhuncev. Celovec sicer ni bil vključen v cono A plebiscitnega ozemlja, toda ko bi bil rezultat plebiscita ugoden za Državo SHS, bi prišel tisti del današnje mestne občine Celovec, ki leži južno od Sotnice/Glanfurt, pod sosednjo državo. Nacionalni odpor do vsega slovenskega se je vedno bolj krepil, in tednik koroških Slovencev prav tako ni smel biti več tiskan v Celovcu, ampak ga je tiskala neka tiskarna dunajskih Čehov. Mohorjeva je sicer ostala lastnica materne hiše na Vetrinjskem obmestju/Viktringer Ring, ki je bila hkrati tudi sedež več organizacij koroških Slovencev, toda prebivalstvo je oskrbovala s knjigami s Prevalj oziroma pozneje iz Celja v današnji Sloveniji. Celovec kot nekdanje slovensko literarno središče se je s tem spremenil v absolutno obrobje, saj je v celotnem času med prvo in drugo svetovno vojno v njem izšla le peščica slovenskih knjig. Edina izjema je bil cerkveni časopis *Nedelja*, ki ga je od leta 1926 izdajala celovška škofija. Z nastopom nacionalsocializma pa so prenehale izhajati še te tiskovine in Mohorjeva je bila že leta 1940 razlaščena. Celovec kot glavno mesto gaua je imel vodilno vlogo v pregonu koroških Slovencev leta 1942 in seveda je bil tudi sedež Gestapa in drugih uradov, ki so se zatem bojevali proti partizanskemu odporu na južnem Koroškem, ko se je ta pojavil.

Ob koncu vojne so Celovec zasedli Britanci in enote jugoslovanskega komunističnega odporniškega gibanja. Tudi nekateri Celovčani so postali žrtve maščevalnih akcij jugoslovanskega odporniškega gibanja. Na zahtevo Britancev so morale jugoslovanske enote zapustiti Celovec in južno Koroško. Obenem je bilo tisoče Slovencev, ki so se med vojno bojevali v protikomunističnih domobranskih enotah na strani nemškega okupatorja in so po koncu vojne zbežali v Vetrinj pri Celovcu, izročenih novim jugoslovanskim oblastnikom in so jih zatem komunistične enote pomorile. Na te dogodke spominja danes v Vetrinju spominska plošča.

Burne odnose Celovca do vsega, kar je bilo slovenskega, so po koncu vojne poskušali popraviti in tako so v področje obveznega dvojezičnega pouka vključili tudi dele današnjega mestnega področja (Trdnja vas/Hörtendorf in Vetrinj/Viktring). Slovenske organizacije s sedežem v Celovcu so bile obnovljene oziroma na novo ustanovljene. Mohorjevi in slovenskim koroškim zadrugam so polagoma vrnili njihove stavbe. Vmesni pozitivni vrhunec pomeni ustanovitev Slovenske gimnazije v Celovcu leta 1957. Vendar pa je pouk potekal vse do sredine sedemdesetih let samo v popoldanskem času na gimnaziji Lerchenfeld! Šele sredi sedemdesetih let je bila v celovški mestni četrti Št. Peter/St. Peter zgrajena lastna stavba za to najpomembnejšo izobraževalno ustanovo slovenske narodne skupnosti na Koroškem. Vzporedno s šolo pa sta Mohorjeva in Slovensko šolsko društvo vodila in še vodita dijaške domove.

Z absolventi Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu je nastala mlada, samozavestna generacija koroških Slovencev, ki se je od konca šestdesetih let z vse večjim ognjem zavzemala za uveljavitev različnih pravic slovenske narodne skupnosti. Trenja med narodnima skupnostma so dosegla vrhunec v tako imenovanem sporu za krajevne table, ko je nemškonacionalna stran podpihovala jezo na Slovence in so nasilno odstranjevali dvojezične krajevne table. Kot povračilo so sledile mazaške akcije in celo bombni napadi, za katerimi so stali različni storilci. V sedemdesetih letih je bil Celovec večkrat prizorišče političnih demonstracij za uveljavitev pravic narodne skupnosti, a tudi demonstracij proti njihovi uveljavitvi. Ob tem pa je prišlo do številnih solidarnostnih akcij nemško govorečih (zlasti iz mestnega okolja) z osovraženo narodno skupnostjo. Pomembno vlogo je igrala pri tem leta 1970 v Celovcu ustanovljena univerza; ta je v učnem osebju in študentih oblikovala kritični potencial, ki se je uprl do narodne skupnosti sovražnemu koroškemu prevladujočemu toku ter je koroško narodnostno vprašanje tudi znanstveno na novo osvetlil z zgodovinskimi, pedagoškimi in psihološkimi deli.

Medsebojni spor konec sedemdesetih let je prešel v osemdesetih letih v spor glede dvojezičnega šolstva. Pri tem je igral svojo vlogo tudi Celovec, kajti kljub velikemu povpraševanju staršev ni bila na razpolago nobena javna ljudska šola, kjer bi potekal dvojezični pouk. Končno je Mohorjevi kljub znatnemu nasprotovanju uspelo ustanoviti zasebno, versko dvojezično ljudsko šolo, v kateri so dvojezični učenci na mah napolnili vse razrede. Dve leti zatem je z odločbo ustavnega sodišča uspelo v Celovcu ustanoviti tudi javno dvojezično ljudsko šolo. Izobraževalno ponudbo za koroške Slovence je leta 1990 zaokrožila ustanovitev Dvojezične trgovske akademije v prostorih Slovenske gimnazije, pri čemer je do te ustanovitve prišlo v času, ko je do slovenske narodne skupnosti že prevladovala vse večja strpnost, na kar sta bistveno vplivali osamosvojitev in demokratizacija Slovenije. Pri zadnjem ljudskem štetju, pri katerem so ugotavljali tudi pogovorni jezik, je leta 2001 navedlo vsega skupaj 1.722 oseb iz Celovca slovenščino kot pogovorni jezik. Čeprav pomeni to le majhen delež mestnega prebivalstva (2 %), je v absolutnih številkah Celovec vendarle tista koroška občina, v kateri – še pred Pliberkom in Železno Kaplo – živi največ koroških Slovenk in Slovencev. Splošna nagnjenost ljudi, da radi živijo v mestu, in obrobni položaj nekaterih glavnih naselij slovenske narodne skupnosti na Koroškem vodita k temu, da pomen Celovca še naprej raste.[4] Pomen Celovca raste poleg tega tudi zaradi njegove središčne lege in zaradi dejstva, da sta okraja Celovec dežela in Velikovec za Celovec klasični regiji, iz katerih prihajajo delovni migranti, in tako imajo številni pripadniki slovenske narodne skupnosti svoje delovno mesto v Celovcu.

Kar zadeva gospodarsko strukturo slovenske narodne skupnosti, je treba omeniti, da je Celovec sedež dvojezične Posojilnice Bank in da je tu doma tudi Mohorjeva, ki poleg drugega vodi v Vetrinju lastno tiskarno. Nadalje obstajajo v Celovcu številna obrtniška podjetja, odvetniške pisarne, svetovalna podjetja, zdravniške ordinacije in drugo, ki jih imajo v lasti pripadniki slovenske narodne skupnosti. Velik del te gospodarske strukture je povezan v Slovenski gospodarski zvezi, ki ima prav tako svoj sedež v Celovcu.

Celovec je poleg tega – kakor smo že omenili – daleč najpomembnejše izobraževalno središče slovenske narodne skupnosti. V Celovcu sta odprta dva

[4] O tem glej: Karl Hren, *Zentrum oder Peripherie. Die Bedeutung der Wirtschaftsentwicklung für Volksgruppen*, v: Karl Anderwald, Peter Filzmaier, Karl Hren (izd.), *Kärntner Jahrbuch für Politik 2016*, Klagenfurt 2016, 149.

dvojezična otroška vrtca in v mestu delujejo: ena zasebna in ena javna dvojezična ljudska šola, dve otroški zavetišči za ljudskošolce, Zvezna gimnazija za Slovence in Dvojezična trgovska akademija kakor tudi nadaljnje šole, ki imajo kot učni predmet tudi slovenščino. Poleg tega poteka na Pedagoški visoki šoli/Pädagogische Hochschule izobraževanje dvojezičnih učiteljic in učiteljev, na Izobraževalni direkciji pa je poseben oddelek za manjšinsko šolstvo. Na univerzi obstajata tudi Inštitut za slavistiko in možnost študija za poučevanje slovenščine. Gotovo pa se čuti pomanjkanje kake vzgojno-varstvene ustanove (za vzgojo in varstvo otrok od 1. do 3. leta starosti) v jeziku narodne skupnosti, kajti v Celovcu je le tu in tam na voljo kaka varuška oziroma vzgojiteljica.

V deželnem glavnem mestu imajo svoj sedež skoraj vse organizacije in združenja slovenske narodne skupnosti, ki presegajo okvir zgolj lokalnega delovanja. Tako imajo v Celovcu svoje sedeže vse tri politične zastopniške organizacije kakor tudi Enotna lista kot politična stranka južne Koroške in večjega dela slovenske narodne skupnosti, poleg tega obe kulturni strešni organizaciji, koroška Slovenska športna zveza in dva znanstvena inštituta, ki ju prav tako vzdržuje narodna skupnost.

Kulturnemu življenju narodne skupnosti se posveča Slovensko kulturno društvo za Celovec ter več drugih iniciativ in društev, ki bolj ali manj redno delujejo. Zgodovinski pomen Celovca kot literarnega središča slovenščine oziroma dvojezičnosti je tudi danes znaten, kajti tu so dejavne tri založbe narodne skupnosti (Mohorjeva, Drava in Wieser), ki so s svojimi knjigami mnogokrat kulturne glasnice Koroške in njene dvojezičnosti. Prav tako je mogoče v Celovcu v dveh knjigarnah kupiti knjige, časopise in drugo v slovenskem jeziku.

Potemtakem Celovec ni le deželno glavno mesto, ampak prav gotovo tudi glavno mesto koroških Slovencev. Kljub vsej navzočnosti različnih in raznovrstnih struktur pa se nemško govoreči krogi in deloma celo pripadniki slovenske narodne skupnosti premalo zavedajo vidnega pomena Celovca za narodno skupnost. Pri tem pa postaja ravno urbani prostor Celovca vedno pomembnejši in z njegovo vlogo je treba bolj kot doslej računati tudi pri prihodnjem razvoju in strategijah za pospeševanje slovenske narodne skupnosti.

Pogled na Celovec pred razpadom avstro-ogrske monarhije

Peter Kovačič Peršin

Personalizem na Slovenskem

2. del

Dejavna vera za socialno pravično družbo

Andrej Gosar – za nov družbeni red

Gosar ni bil deklariran personalist, toda svojo družboslovno in gospodarsko teorijo je gradil na človeku kot osebi, ki tvori z drugimi osebami občestvo, kakor poimenuje primarne družbe sožitja, zato ga prištevamo med personalistične mislece. Tudi zato, ker je svojo socialno teorijo gradil iz evangeljskega etosa. Opredelil jo je po Krekovem vzoru za krščanski socializem, po okrožnici *Quadragesimo anno*, zvest cerkvenemu učiteljstvu, za krščanski socialni aktivizem.

Gosar je bil med vojnama najpomembnejši teoretik krščanske socialne misli in dejanski Krekov naslednik. V desetletju po prvi svetovni vojni je bil aktiven politik, leta 1919 kot poverjenik za socialno skrbstvo v narodni vladi za Slovenijo, nato je bil na listi SLS izvoljen za poslanca v ustavodajno skupščino Kraljevine SHS, kjer je zastopal avtonomistični program. Leta 1927–1928 je kot minister za socialno politiko uveljavil moderno socialno zakonodajo in z reformami začrtal sodobno smer takratne jugoslovanske socialne politike. Ob uvedbi šestojanuarske diktature 1929 je bil razrešen poslanskega mandata. Do leta 1931 je še ostal član vrhovnega zakonodajnega sveta in bil stalni delegat Kraljevine Jugoslavije na zasedanjih Generalne skupščine Društva narodov v Ženevi. Ostal pa je brez političnega vpliva na konservativno katoliško politiko SLS zaradi svojih zahtev po koreniti družbeni in gospodarski reformi. Čeprav ni bil politično aktiven, je kritično spremljal katoliško socialno misel in polemiziral z njenim vodilnim ideologom Alešem Ušeničnikom. Posvetil se je univerzitetnemu delu. Kot teoretik je razvijal nov koncept socialne države in demokratične družbene ureditve, ki ga je poimenoval samouprava. Predstavil ga je v obširni znanstveni monografiji *Za nov družabni red* (1933, 1935).

V začetku vojne je zavrnil sodelovanje z OF, ker je odklanjal komunistično revolucijo. Kot pacifist se je leta 1944 pridružil skupini, ki je poskušala organizirati sredinsko politično smer, da bi spodbudila narodno enotnost in ustavila bratomorni boj. Pobuda je prišla od kraljeve vlade iz Londona in naj bi ta projekt podpirali zahodni zavezniki. Nekompromitirani del slovenskega domobranstva naj bi se pridružil partizanski vojski in naj bi skupaj nadaljevali boj proti nemškemu okupatorju. Načrt ni uspel, ker je akcijo izdala Rupnikova kvizlinška oblast. Organizatorji so namreč Rupnika obvestili o načrtu in ga pozvali k sodelovanju, a jih je ostro zavrnil in zagrozil s sankcijami. Gestapo je organizatorje poslal v internacijo v Dachau, tako domobranske oficirje, ki jih je

organiziral polkovnik Peterlin, kot civilne pobudnike, med njimi Gosarja kot vodilnega človeka. Sicer ta načrt takrat ni imel več možnosti za uspeh, ker je bila jugoslovanska partizanska vojska že dovolj močna in njeno vodstvo mednarodno priznano in vplivno, zato bi preprečila samostojno slovensko osvobodilno akcijo, kar bi lahko pripeljalo do delitve Jugoslavije po jaltskem sporazumu. Po vrnitvi iz Dachaua je bila Gosarju omogočena omejena profesura na univerzi, iz internacije vrnjene domobranske oficirje pa je komunistična oblast likvidirala.

Gosar je svojo vizijo nove družbene ureditve utemeljeval na evangeljskih etičnih načelih in na strokovnih družboslovnih in ekonomskih teorijah. V prvem delu monografije *Za nov družabni red* (1933) je podal modroslovne in etične osnove svoje teorije na osnovi izvirne socialne »homilije« o temeljni krščanski molitvi *Oče naš*. Za ponazoritev nekaj njegovih osnovnih misli: že naslovne besede *Oče naš* opozarjajo kristjana na bratstvo vseh ljudi. In prošnja *Pridi k nam tvoje kraljestvo* na nalogo, da kraljestvo pravičnosti, svobode, solidarnosti, ljubezni ni dano samo po sebi, ampak ga moramo udejanjati v družbi, ki jo živimo. S prošnjo *Daj nam danes naš vsakdanji kruh* prestopamo iz odnosa do Boga na področje telesnega življenja. Skrb za vsakdanji kruh ni le osebna, ampak vključuje tudi odgovornost za kruh drugih, za kar je dobrodelnost premalo, zato imamo dolžnost graditi socialno pravično družbo in uspešno gospodarstvo. Ob tem Gosar ugotavlja: »Kako globok prepad zija med krščanskim pojmovanjem družbenega življenja in običajnimi nazori o tem, kakšni naj bodo medsebojni odnosi med ljudmi.«[1] V svojih odnosih do drugih mora kristjan ravnati po načelih temeljne krščanske zapovedi *Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe*. Ta zapoved za kristjana ni zgolj idealna smernica, ampak praktično življenjsko vodilo. Iz tega sledi tudi načelo odpuščanja. Prošnja iz očenaša *Odpusti nam naše dolge, kakor tudi mi odpuščamo svojim dolžnikom* kristjana zavezuje, da se za dosego socialno pravične družbe trudi z aktivnim delovanjem v družbi, politiki in gospodarstvu, a pri tem naj odpušča izkoriščevalcem in zatiralcem njihovo zlo ter odklanja nasilen boj za socialne pravice. Gosar dosledno zagovarja reformizem in odklanja revolucijo.

Takšno razumevanje evangeljskega oznanila ovrže tezo, da je bilo Gosarjevo krščanstvo zgolj notranje (intimistično), kar mu je očitala radikalna struja krščanskih socialistov. Na drugi strani pa je konservativna struja katoliške politike zavračala njegove zahteve po koreniti družbeni in socialni reformi in mu očitala kritiko svoje integristične politike. Gosar je že tako v izhodišču zavzel sredinsko smer. Krščanstvo zanj ni ideologija, ampak dejavna vera. Tudi politično delovanje kristjana naj bo izraz njegove osebne vere, in ne akcija klerikalne politike. Zato je neprestano opozarjal na stranpoti katoliškega integrizma. Pred začetkom kongresa Kristusa kralja, ki je potekal v Ljubljani leta 1939 in naj bi demonstriral politično moč slovenskega katolicizma, je škofa Rožmana pismeno opozoril na negativne politične in verske učinke kongresa.[2] V času okupacije in bratomorne vojne se je pričakovanje v politično moč katolicizma izkazalo za utvaro.

Svoje poglede na kristjanovo družbeno delovanje je Gosar razvil v teološkem smislu v spisu *Eden je Gospod, misli o božjem kraljestvu na zemlji* (1943). V njem poda duhovno vizijo pravične družbe, izhajajoč iz svoje socialne teorije, utemeljene na načelih molitve *Oče naš*. Tu razvije tudi misel, da je božje kraljestvo duhovno občestvo, ki živi po načelih evangeljskih blagrov. Božje kraljestvo živijo vsi, ki uresničujejo evangeljske blagre, četudi niso kristjani ali verujoči.

[1] Andrej Gosar, *Za nov družabni red* I, Ljubljana, 1933, 204.

[2] Odnos med Gosarjem in škofom Rožmanom je bil konflikten, ker ga je škof imel za preveč socialistično usmerjenega. A ker je Udba zaplenila vso korespondenco med njim tako v Nadškofijskem arhivu kot tudi iz Gosarjeve zapuščine, ni mogoče oblikovati prave podobe o njunem odnosu.

ESEJ

Ne spadajo pa vanj ideološko politični pripadniki krščanske institucije, ki ne živijo po evangeliju. Torej se vidna Cerkev ne pokriva z božjim kraljestvom.[3] S to knjigo je Gosar nadaljeval dobronamerno kritiko slovenskega klerikalizma. Poudarjal je, da je Kristus kralj ubogih in da mora biti Cerkev prostor ubogih, ne oblastniška. Glede na vojne grozote je opozarjal, da so najbridkejši časi najbližji Bogu in najplodnejši za rast osebne vere. Kajti božje kraljestvo se ne gradi s politiko in močjo, saj tudi ni uresničljivo na zemlji, a zanj se moramo truditi tu, tudi v najbolj izpostavljenih razmerah. Profesor ekleziologije na ljubljanski Teološki fakulteti Franc Grivec je javno kritiziral Gosarjevo vizijo božjega kraljestva s stališča tedaj veljavnega dogmatičnega nauka, čeprav je Gosarjeva knjiga pisana kot osebna izpoved poduhovljenega vernika. Gosar je spis *Eden je Gospod* pisal med vojno kot klic k streznitvi, saj sta slovenski narod razklali dve ideologiji: katoliški integrizem in boljševistična revolucija. Zato je treba razumeti to njegovo delo kot preroški poziv k pristni veri in narodni enotnosti.

Drugi vatikanski koncil je v *Pastoralni konstituciji o Cerkvi v sodobnem svetu* (*Gaudium et spes*) podal Gosarju podobna stališča glede socialne politike in boja za socialne pravice. Pa tudi glede političnega delovanja katoličanov in deklarikalizacije politike z zahtevo po medsebojnem priznavanju avtonomije svetne družbe in Cerkve. S tem je zavrgel ideologijo katoliškega integrizma. V vseh teh pogledih je bil Gosar predhodnik koncila. Še izraziteje pa potrjuje Gosarjevo vizijo duhovne, nepolitične in netriumfalistične Cerkve pokoncilska teologija, zlasti papeža Frančiška.

Za celovitejše razumevanje Gosarjeve družbene in ekonomske teorije je treba vsaj v obrisih orisati njegovo teorijo občestvenosti družbe in etosa osebe. Gosar želi družbo organizirati po občestvenem načelu, da je vsak posameznik osebno angažiran in odgovoren za pravičen socialni red. Izhaja iz kritike politične demokracije, kar je bilo med vojnama v ospredju sociooloških premišljevanj. Ugotavlja, da politični parlament rešuje le interese političnih strank, ki so odvisne od kapitala in zato koruptivne. Dejanska vladavina ljudstva (*consensus populi*) zahteva enakopravno odločanje vseh članov družbe, zato mora vsak državljan imeti pravico do volilnega glasu za vsa področja, ki zadevajo njegov družbeni položaj: na primer delavec kot pripadnik skupine delojemalcev, kot pripadnik domačega volilnega okrožja, kot državljan in kot pripadnik politične stranke. Zato naj ima parlament tudi ustrezno število zborov z enako pravico odločanja. To pa zahteva samoupravno parlamentarno ureditev, ki naj se analogno prenaša tudi na državi podrejene upravne enote in gospodarske družbe. Zato ima vsakdo pravico do souprave v družbenih organih in v podjetjih ali ustanovah, kjer je zaposlen. Ta oblika demokracije sloni na načelu subsidiarnosti in udeležbe vseh pri soodločanju.

Učinkovito upravljanje in skrb za pravičen socialni red ter ustrezne plače je dolžna urediti država z zakonodajo, ki naj preprečuje nesorazmerno bogatenje. V ta namen je potrebno tudi podružbljanje tistih dejavnosti in naravnih virov, ki so občega pomena. Socialna politika je po Gosarjevem stališču temelj družbene stabilnosti in mora izhajati iz pravice človeka do pravičnega plačila in do dostojanstva dela. »Kdor bi hotel danes uresničevati krščansko pravičnost brez določenega socialnega programa, bi s tem samo dokazoval, da ni doumel bistva in posebnosti sodobnega gospodarskega življenja in njegovega ustroja.«[4]

[3] Andrej Gosar, *Eden je Gospod*, Ljubljana, 1943, 22–23.

[4] Andrej Gosar, *Za nov družabni red* I, Ljubljana, 1933, 143.

Za zagotovitev takšne preobrazbe družbe je potreben socialni boj za družbene reforme, ki ga morajo voditi in regulirati zakonite ustanove: sindikati, strokovne službe, parlament itd. Tu se sklicuje na okrožnico *Rerum novarum* Leona XIII: »Narodno bogastvo izhaja iz dela delavcev,« kar Gosar nadgradi s sociološko analizo: »Največje zlo, ki je krivo skoro vse socialne bede, je v tem, da vlada v modernem gospodarskem življenju izključno kapital in ne delo. Delo je podlaga pravičnemu družbenemu redu.« Da bi delo dobilo svojo pravo vrednost, je potrebna korenita družbena reforma kapitalizma. Gosar ne nasprotuje odpravi lastništva kapitala, kar je marksistična zabloda, ki vodi v neučinkovito gospodarstvo, saj je osebna lastnina ob osebni pobudi lastnika dejavnik učinkovitega gospodarstva. Zahteva pa razpršitev lastništva in omejitev kapitalskega premoženja. To omejitev naj regulira podružbljanje za državo ključnih gospodarskih dejavnosti, visoka obdavčitev razkošne potrošnje, solastništvo in souprava delavcev ter uveljavljanje zadružnega gospodarstva.

Za levo krilo krščanskega socializma je bil njegov načrt nove družbene ureditve utopičen, ker je izhajal iz trdega sindikalnega in političnega boja za delavske pravice; za klerikalno politiko pa je veljal Gosar za socialista. Gosar je tako ostal s svojo teorijo v politični praznini. Šele porevolucijski proces demokratizacije je lahko uvedel samoupravni model družbene in gospodarske ureditve. Kardelj je priredil Gosarjevo teorijo, a brez uvedbe dejanske demokracije. Ker ni opustil enopartijske vladavine, ideoloških omejitev samoupravljanja in ni uvedel tržnega gospodarstva, njegov sistem ni bil gospodarsko učinkovit. Ni razumel, da Gosarjeva tako imenovana tretja pot predpostavlja kapitalistični sistem, ki pa ga glede socialne politike regulira država in s tem zagotavlja vzdržno življenje za vse.

Svojo oceno integristične katoliške politike je Gosar podal v po vojni dokončanem spisu *Glas vpijočega v puščavi. Dvajset let ideoloških trenj in težav v slovenskem krščanskem socialnem gibanju*. Pokazal je na dejstvo: »/N/eizogibna posledica tega (slepega držanja jalovih načel in nesposobnost soočiti se z modelno socialno teorijo – op. p.) je namreč bila, da je krščanskosocialna struja najprej več kot deset let životarila v popolni odrevenelosti, potem pa je zabredla v plitvo posnemanje fašistične korporacijske ureditve.«[5] Zato ni mogla voditi drugam kot v narodni razkol, v zlom integrističnega katolicizma in v narodno tragedijo bratomora. Iz teh njegovih ugotovitev bi se morali učiti tudi danes. Sodelovanje krščanskih socialistov s komunisti v osvobodilnem boju in revoluciji pa je dojel kot neizbežno. Spoznal je, da v danih razmerah ni bilo mogoče z reformami doseči ne družbene preobrazbe ne narodne osvoboditve brez skupnega boja levih demokratičnih sil. Krščanski socialisti pač niso imeli druge izbire kot skupen boj s komunisti.[6] Toda njihova izbira je bila za samo gibanje usodna, saj niso imeli organizacijske moči, da bi pred komunisti ubranili demokratično naravo OF. Tudi to je nauk iz zgodovine.

Gosar tako ostaja v polpretekli dobi naše zgodovine kot vzor prodornega družboslovca, avtonomnega in daljnovidnega politika in koncilsko prebujenega in dejavnega kristjana z izrazito osebno, na evangeljskem izročilu poglobljeno vero. Vsekakor človek tudi za naš in prihodnji čas.

[5] Andrej Gosar, *Glas vpijočega v puščavi, Dvajset let ideoloških trenj in težav v slovenskem krščanskem socialnem gibanju*, Revija 2000, 37–39, Ljubljana, 1987, 131.

[6] Prav tam.

Horst Ogris

O pesniku in slikarju Gustavu Janušu

Ob njegovi osemdesetletnici

Dokument

V gneči na sejmu
sem izgubil denarnico,
v kateri je bilo nekaj denarja.
In pa dokument, da sem
Gustav Januš in da sem
se rodil v Selah.
Prosil sem, kdor jo najde,
naj mi vrne vsaj dokument,
ker brez tega dokumenta
bi pač ne bil Gustav Januš.
Bil bi le človek,
a ne občan, ne deželan in
ne državljan.
Bil bi kot polž ali zajec –
nekje že na tem Božjem svetu –
ne pa tisti, ki bi moral biti –
Gustav Januš.
Živel bi divje,
nikjer ne in povsod bi bil doma
in nazadnje bi umrl
brez imena.
Na grobnem kamnu bi
bil samo napis:
tu je pokopan človek.
In našel se je dokument
in spet sem Gustav Januš,
rojen v Selah.

Ker v eni izmed njegovih pesmi zgodnje dobe ustvarjanja, ki so se spet in spet osredotočile na vsakdanje polomije, ki se lahko pripetijo vsakomur, ob navedbi rojstnega kraja Sele ni omenil datuma rojstva, se mi zdi potrebno, da to kar na začetku razmišljanja o tem posebnem koroškem slovenskem človeku zabeležim. Gustav Januš se je rodil 19. septembra 1939 – torej dobra dva tedna po izbruhu druge svetovne

vojne, ki so jo ljudje v gorskem karavanškem svetu pod Košuto kmalu doživeli in trpeli dobesedno na lastni koži, saj ni trajalo dolgo, da je bila domača slovenska beseda kmalu v javnosti prepovedana, nasilje nacistične oblasti pa se je hitro stopnjevalo do golega terorja in fizičnega uničevanja posameznikov. Težko je reči, v kakšni meri je ta sovražni okoliš zaznamoval predšolskega otroka. Kar pa lahko ugotovimo, je dejstvo, da mu je do dandanes zoprna vsaka krivica, ki se zgodi komur koli, še zlasti pa ga razjezi zatiranje in omalovaževanje jezika manjšine in vsega, kar krajša identiteto in integriteto posameznika. Res pa je tudi, da se Gustav Januš s hudomušno ironijo rad spravi nad malike, verske in politične, ki zatirajo pravičen razvoj tako posameznika kot družbe.

Spomnim se skupnega potovanja v letu 1972 na premiero drame *Über die Dörfer* Petra Handkeja na festivalu v Salzburgu. Tedaj so skrajno desničarski nemškonacionalni krogi iz dneva v dan stopnjevali gonjo proti končno postavljenim dvojezičnim krajevnim napisom, ki se je končala s trganjem dvojezičnih napisov in naposled s sistiranjem novega zakona, ki je bil prvi vidni izraz nove politike do narodnostne manjšine. Med vožnjo v Salzburg smo potniki na vse pretege modrovali in razpravljali o tem novem valu nestrpnosti in šovinizma. Januš je razpravi naredil satirični konec z ironično poanto. Morda bi bilo bolje, če bi bili koroški Slovenci del Zvezne republike Nemčije s sedežem vlade v daljnem Bonnu. Tam, tako pesnik-satirik, bi rekli, dajmo nezadovoljnim globoko na jugu dovolj denarja, da bo končno mir v teh krajih.

Bridko razočaranje ob tem valu nestrpnosti do slovenskega sodeželana je pesnik Januš prav v tem letu 1972 na nepopisno žalostni način strnil v pesmi:

Stric

Stric je izgubil
svoja očala, s katerimi
je videl že večji del
južne Koroške,
na primer:
Rož v pomladi,
Rož okoli 10. oktobra,
kresove na Macni, Obirju in Peci,
Podjuno v jeseni,
v ajdi,
v sončnicah,
Podjuno brez (avstrijskih) tovarn,
evropsko mesto Velikovec
in s krvjo začrtano mejo,
Alpe, Jadran, deželne glavarje
in obisk ministrov iz sosedne države.
Novo cerkev v Selah
in pevce na koru, ki
so peli pesmi vstajenja,
ljudi v rjavih oblekah
in črne metulje,

ljudi v narodnih nošah
in bele metulje.
In zdaj, ko se je veselil,
da bo kmalu lahko videl in bral
dvojezične napise,
pa je izgubil svoja očala.

Nazaj na začetek, k življenjepisu Gustava Januša. Doma so bili Januševi na Zgornjem Kotu, od koder je od 1946 do 1952 dan za dnem peš hodil v ljudsko šolo na Bajdiše. Ob pomoči selskega župnika Vavtija, ki je nadarjenega fanta poslal na gimnazijo, je bil nato od 1952 do 1960 gojenec na malem semenišču na Plešivcu, kjer se je šolala cela vrsta revnejših in manj revnih slovenskih otrok in mladeničev, med njimi Feliks Bister, Valentin Oman, Erik Prunč, Reginald Vospernik, Florjan Lipuš in drugi. V tem zavodu je bil tudi Peter Handke, ki pa je to katoliško trdnjavo in kovačnico intelektualcev zapustil še pred maturo. Kakor je bilo to v davnih petdesetih letih preteklega stoletja v karavanških vaseh, so tedaj na vasi o vseh, ki so šli na Plešivec, govorili, da za fajmoštra študirajo. Resnici na ljubo je treba povedati, da se je to prepričanje po maturi v mnogih primerih izjalovilo. Ne tako pri Gustavu Janušu. Po maturi je zvest ljudskemu prepričanju vstopil v semenišče in začel študij teologije, ki ga je po enem semestru opustil. Selski župnik, ki ga je bil napotil v gimnazijo, je menda to novico sprejel ravnodušno in menda samo pripomnil: »Prav si naredil.«

Po enoletnem maturantskem tečaju na celovškem učiteljišču je Gustav Januš začel svojo pot kot učitelj, ki jo je prehodil do upokojitve. Najprej na ljudskih šolah, potem kot glavnošolski učitelj v Št. Jakobu v Rožu od 1971 do 1998.

V spremni besedi k pesniški izdaji *V barve spremenjena beseda* – izšla je leta 2009 pri Celovški Mohorjevi družbi – je žal prerano preminuli literarni strokovnjak Fabjan Hafner takole strnil Janušev vstop v svet umetnosti:

> Še kot semeniščnik se je leta 1961 v Celovcu pridružil Plešivčanom Lipušu, Prunču in Smolleju, ki so eno leto pred tem ustanovili literarno revijo »mladje«.
> Pri *mladju* je sodeloval od druge številke, najprej kot likovnik, potem pa tudi kot pesnik, spočetka pod psevdonimom Fran Korotaj. Januš je avtor klasične opreme revije, barvne črte s črnim robom, ki deli naslovnico na kvadrat in pravokotnik. Od leta 1972 do leta 1981 pa je kot urednik za poezijo sooblikoval vsebinsko usmeritev revije, spodbujal in podpiral nedebudne talente.

Iz tistih časov se tudi osebno poznava, ker sem v drugi polovici šestdesetih let zagrešil vrsto pesmi, ki so bile – seveda tudi pod psevdonimom – objavljene v reviji *mladje*. Pri meni njegovo nagovarjanje, da bi nadaljeval s pisanjem pesmi, ni zaleglo. Če samokritično pripomnim, hvala Bogu, saj sem bil kot novinar dolga leta soočen s primeri razpoloženjske in le obrtne vrste izdelkov pesnikov – ne samo slovenskih –, ki Janušu do kolen ne sežejo.

Pesmi *Stric* in *Slike dneva* sta vzeti iz zbirke *V barve spremenjena beseda*, Mohorjeva založba Celovec, 2009; pesem *Dokument* pa iz zbirke *Metulj*, Mohorjeva založba Celovec, 1999.

Ko sem se te dni spet enkrat sprehajal v pesnikovem vrtu zgodnjih pesmi Gustava Januša – z naslovom *Metulj* so izšle leta 1999 pri Mohorjevi založbi v Celovcu –, sem spoznal, da se v mikrokozmosu domačih gred, ki jih pesnik goji ljubeznivo, a vedno odmaknjen od snovi, ki ji daje obliko, najde kar celovit kanon družbenokritičnih misli, ki jih človek lahko bere tudi kot otožno kritiko družbenega stanja v tem časovnem obdobju. To je lahko melanholično opazovanje spreminjanja podeželskega, vaškega okolja, izginjanje starodavnih vrednot, ki jih moderni, sodobni svet ne zna več koristiti, to je duhovita kritika prodiranja množičnega turizma, to so pa tudi pesmi, ki se ironično lotevajo ideološkega konservativizma in še posebej očitno neiztrebljive nostalgije po nacistični ideologiji.

Če iz razdalje desetletij gledamo na ta zgodnji opus, ugotovimo, da je pesnik ob vsej navidezni naivnosti tudi natančen kronist razmer in družbenokritična instanca, ki za idilo sluti tragedije, ki se narekujejo. V tej beri zgodnjih pesmi pa bomo našli tudi, kot pesnik sam pravi, edino ljubezensko pesem, ki jo je napisal. To je pesem *Oči*, v kateri v kavarni opisuje deklico, z očmi polnimi hrepenenja po življenju in lepoti, kar si tudi sam želi.

Povsem jasno se mi zdi, da kreativen in nadvse radoveden človek, kot je Januš, za večne čase ne more biti zadovoljen z zapisovanjem zunanjosti, ki ga obvlada virtuozno, včasih v baladnem tonu, potem spet sarkastično in z zafrkljivo ironijo, posmehljivo ali celo nasmejano, ko gleda neumnost in jalovost mnogih pojavov, s katerimi je obdan.

Prišel je čas, ko mu to ni bilo več dovolj. S tankim čutom, kako bi svojo poetiko razvil dalje, je iskal nove možnosti, ki bi odprle nova obzorja, in intuitivno ubral pot v samo, čisto besedo. Drugače povedano: iskal je notranjost besede, jedro vsake metafore. S tem si je utrl pot v čisto nove avanture, ki so sicer imele izhodišče še v kakem konkretnem primeru, natančni sliki, miniaturi dogodka, a so se svobodno gibale v samo melodijo jezika, v katerem je našel korenine za pot v poezijo, ki je utemeljena na besedi sami in ni več vezana na kakršen koli zunanji bližč, temveč kraljuje sama sebi.

Tako dosledno, kot je razvijal svoje pesništvo, je Januš razvijal tudi svojo dolgo pot do mojstrskega slikanja v neštetih korakih. Kot sta življenje in poezija stalni eksperiment iz dneva v dan, se je Januš približeval do čiste forme likovne izpovedi.

Slike dneva

SLIKE dneva
vzamem s seboj,
ko vstopim v svoj
zaprti očesni prostor.

Slikanica zunaj časa
je zdaj moje bivališče.

Čeprav tema
hvali svojo popolnost,
se je izogibam in

ESEJ

plešem kot svetlobni žarek
na steni svojega
še nenapisanega imena.

Tudi na svojem na luč
obešenem jazu
ugovarjam temi,
hvalim bel okenski križ,
sledim južnemu vetru
ter prisluškujem
dvogovoru brestov.

Onemeti mi je tako težko.

Z likovnim ustvarjanjem Gustava Januša sem se prvič srečal na začetku sedemdesetih let preteklega stoletja. Tedaj je iskal neko sintezo naivnega s stilističnim besednjakom postekspresionizma. Napetost v slikah je izvirala iz figuralne motivike, ki jo je spretno podkoval z elementi formalnih potez. V slikah so se pa že tedaj našli elementi letrizma, ki so zaznamovali obetajoči razvoj.

Najmanj tako iskajoče razpoložen, da ne bi rekel radovedno zavezan vsakršnemu eksperimentu, kot v razvijanju samosvojega izraza v poeziji, je Januš svoj izjemno subjektivni likovni kozmos razvil v kanon čistega izraza, v katerem se zrcali hrepenenje po izpovedi, ki se omejuje na klasično razmerje med čisto barvo in harmonijo v slikovnem polju.

Septembra letos bo pesnik in slikar Januš praznoval osemdeseti rojstni dan. Dramska skupina v domačih Selah ga že slavi z uspelo in nadvse kakovostno dramatizacijo njegovih pesmi, seveda predvsem tistih, ki jih je pisal pred mnogimi leti in so našle pot celo v učbenike. V pripravi je izdaja zgoščenke njegovih pesmi v spremljavi džezovskega tria s pianistom iz New Yorka Robom Bargadom, ki je profesor za klavir na celovškem konservatoriju. Seveda ga ob jubileju čaka vrsta likovnih razstav doma in v sosednjih krajinah – prva je že bila (do 30. aprila 2019) v Arheološkem romarskem muzeju na gori Svete Heme nad Globasnico. V vseh teh razstavah bo Januš predstavil tudi povsem nove slike, saj so mu »slike dneva«, ki jih skoraj z uradniškim etosom dan za dnem ustvarja, postale pravi dnevnik druge vrste v času, ko se je pesniška žilica že skoraj popolnoma umirila. S svojim umetniškim delom je Januš trdno zasidran v regionalni kulturni zavesti, čeprav sega njegov sloves daleč čez koroške meje, saj je za svoje ustvarjanje prejel vrsto pomembnih nagrad, predvsem literarnih.

Če nanese govor na njegov pomen, se rad pošali z anekdoto, ki je navezana na pisatelja Petra Handkeja, ki mu je menda nekoč prijateljsko zafrkljivo dejal: »Je pač že tako. Mene imajo za svetovnega umetnika, ti Gustav pa si bolj regionalni umetnik.« Da je to bila šala in nič več, je razvidno iz dejstva, da je bil njegov pesniški prijatelj med najbolj gorečimi zagovorniki, da se mu podeli v mednarodnem merilu prestižna Petrarkova nagrada. To je bilo davnega leta 1984. Da si je to nagrado in še mnoge druge s svojim delom bodisi kot pesnik bodisi kot slikar več kot zaslužil, pričajo pesniške zbirke in bogat opus slik. Vse to je zmogel, ker je človek neusahljive ustvarjalnosti, nadarjen s čutom za harmonijo mundi.

Dr. Edvard Kovač

Iskanje svetlobe v katedrali Notre Dame v Parizu

Ob tragediji požara na pariški katedrali Notre Dame se je prebudila v Parižanih, v Francozih in ljubiteljih kulture vsega sveta zavest o simbolni vrednosti te čudovite stavbe in njenega svetega prostora. Pred našimi očmi ni gorelo samo ostrešje, kamni in njihovo vezivo, ampak simbol nas vseh, prispodoba našega teženja po presežnosti in neizrekljivem.

Če so srednjeveške katedrale gradili vsi ljudje, tudi ne samo meščani posameznega mesta, ampak prav tako potujoči arhitekti in gradbeniki, umetniki in obrtniki iz bližnje in daljne okolice, se je tudi v današnjem trenutku prebudila zavest, da je treba to pariško znamenito stolnico obnoviti s skupnimi močmi. Francoski predsednik Emmanuel Macron je v zanosu dejal, da jo bomo lahko skupaj obnovili v petih letih. Tako je francoska vlada že dala v parlament predlog zakona, po katerem bi lahko obšli dolgo proceduro razprav in počasnih odločitev, kako obnoviti spomenik zgodovinskega pomnjenja za vso Evropo. Prav tako je predsednik Macron dal pobudo, da se znova prebudi ustvarjalnost umetnikov, ki bodo predlagali načrte za obnovo.

Tukaj pa se je pokazala tako veličina kot tudi uboštvo evropske kulture začetka 21. stoletja. Ob pogledu na gorečo cerkev Naše ljube Gospe se je res utrnila marsikatera solza tako vernih kot nevernih Parižanov. V srcih ljudi je prav tako zagorela želja: ne izgubiti podobe, ki jim je neprestano govorila, da je človek še nekaj več kot samo spretno bitje (*homo habilis*) in da je tudi bitje, ki hrepeni po neskončnem, bitje, ki išče Lepoto, ki bi osrečila njega in njegove drage. Za to lepoto je celo pripravljen umreti. Kakor da bi se vsi Parižani prepoznali v zrenju notredamske lepote, ki ga je izrazil njihov priljubljen pisatelj Antoine de Saint-Exupéry: »Za katedralo umreš. Ne za kamne. Umreš za ljudstvo. Ne za množico. Umreš iz ljubezni do človeka, če je obok neke skupnosti. Lahko umreš le za to, od česar živiš.« Zato je razumljivo, da se je na račun za obnovo lepote tega hrama zlila neverjetno visoka vsota denarja. Darovalci niso samo premožni, ampak tudi čisto navadni ljudje, prav tako pa ne samo katoličani, ampak tudi Judje, drugače verni ter celo neverni.

Pojavile so se zelo zanimive ideje, kako obnoviti znameniti stolpič, ki se je sesul v osrednjo cerkveno ladjo. Ta novogotska konica je bila postavljena res šele v 19. stoletju, vendar je kot izjemna umetnina nadomeščala tisti

stolp, ki je bil uničen ob francoski revoluciji. Njen odpor do kraljevske monarhije je bil tako velik, da so celo judovskim kraljem na pročelju, misleč, da so francoski, sneli glave. Nazaj so jih postavili v 19. stoletju in jim tokrat izklesali znane obraze. Tako zdaj fasado krasijo portretne skulpture. V teh dneh pa se je razvila žgoča razprava posebej okoli vprašanja, ali naj v celoti obnovijo znamenito ostrešje, po imenu »gozd«, kar bi zahtevalo nadomeščanje precejšnega števila starih hrastovih hlodov, ki so bili po ugotovitvah zgodovinarjev že ob izgradnji notredamske strehe stari 400 let. To pomeni, da so bili zasajeni še v času Karla Velikega. Eden od podanih predlogov je zato izrisal streho in ostrešje, ki naj bi odsevala kulturo radosti in upanja današnjega sveta. Ponujal je stekleno streho iz sodobnih materialov, na kateri bi bilo posajeno zeleno drevje. Podobno, kar so skušali narediti ob postavitvi moderne nove nacionalne knjižnice Françoisa Mitterana ali pa ob zamisli steklene piramide na sredi louverskega dvorišča. Po tem projektu bi se lahko obiskovalci Notre Dame sprehajali po strehi templja in zrli neposredno v nebo ter opazovali strehe pariških hiš, ki jih Naša ljuba Gospa blagoslavlja in varuje. Ta postmoderni stil, ki združuje staro izročilo z modernimi zamislimi, so že uveljavili pri gradnji katedrale v novem mestu, postavljenem zraven Pariza, Evreyu, kjer so protestantski tempelj v obliki okroglega stolpa iz 17. stoletja združili s promenadno zeleno streho, ki jo je prav tako mogoče obiskati.

Ne moremo reči, da tudi takšen postmoderni načrt ne bi mogel imeti teološke podlage, saj ozelenela streha spominja na cvetočo pot z bujnim rastlinjem, o kateri nam govori prerok Izaija, ko napoveduje povratek iz babilonske sužnosti v Jeruzalem. Prav tako pa bi lahko takšno ostrešje pomenilo »venec zmage«, o katerem spregovori sveti Pavel, ko opisuje vstalega Kristusa.

Toda hkrati bi z uresničitvijo takšnega načrta zameglili temeljni pomen srednjeveških katedral, ki so imele namensko skrite nekatere umetniške bisere. Srednji vek še ni poznal posnetkov z višav, tudi še ne aparatur, ki bi posnele skrite in nedostopne vrhunske umetniške izdelke. Tudi če jih človek ni mogel videti in občudovati, nekdo drug jih lahko gleda od zgoraj in jih razume kot pot k Lepoti in Resnici, kot slavospev nevidnemu, kot radostni vzklik neskončni dobroti.

Vemo, da so katedralo gradili skoraj 250 let in da je tudi že v tem dolgem oblikovanju doživljala ter razkrivala razvoj gotike, od zgodnje do visoke. Toda vedno je šlo za neko dopolnitev osnovnega načrta, ki je bil: pognati se kvišku, zahrepeneti po onstranskem in zaslutiti, kako se Nebo sklanja k človeku. V tem duhu je kardinal Jean-Marie Lustiger v devetdesetih letih dal naročiti umetniku Marcu Coutierju izdelavo zlatega križa, ki visi nad glavnim oltarjem in ki je zasijal neokrnjen, ko so pogumni možje vstopili v glavno katedralno ladjo, da bi ocenili poglavitno škodo požara.

Gotika se je začela razvijati, ko sta se srečala dva principa, ki se zdita na prvi pogled nasprotna, toda zgodovina Notre Dame jih je bila sposobna spraviti med seboj. Na eni strani gre za začetnika gotike opata Sugerja, na drugi pa za pesniško dušo svetega Bernarda, oba sta zaznamovala 12. stoletje in usmerila tok evropske krščanske kulture.

Na eni strani gre za askezo in za razlaščanje vsega čutnega s strani utemeljitelja cistercijanske reforme znotraj srednjeveškega meništva, Bernarda iz Clairvoixa. Sakralna zgradba naj v vsej čistosti duha zahrepeni po Bogu, zato naj se osvobaja vseh čutnih upodobitev ter predstav, ki bi kontemplativnega redovnika na poti k presežnemu in absolutnemu raztresalo.

Na drugi strani pa je opat Suger prav tako zagovarjal slavospev in stremljenje po svetlobi znotraj cerkvenega stavbeništva. Tako je tudi postal utemeljitelj gotskega sloga, ko je dal prebiti cerkvene stene v absidi, da bi lahko v njegovo baziliko Saint-Denis vdrlo čim več svetlobe. V svojem velikem zamahu je tudi pozdravil in spojil dvoje poskusov in dosežkov takratne arhitekture s tem, da je genialno združil šilaste loke z rebrastimi oboki bazilike.

Toda Suger je prav tako priznaval, da tudi zlate posode in dragi kamni odsevajo svetlobo, ki prihaja od drugod. Zato je zagovarjal uporabo dragocenih kovin za kelihe oltarne daritve ljubezni. Bil je tudi prepričan, da se čista bela svetloba, ki je odsev nebeške glorije, razodeva v odtenkih barv dragocenih kamnov. Pri tem se je naslonil na svojega vzornika Dionizija Areopagita ali Psevdodionizija, sirskega meniha iz 6. stoletja, ki je v svojem novoplatonizmu razvijal pogled na gradacijo nebeških zborov preko stopnjevanja barvne luči v čistino nebeške svetlobe.

Ta Sugerjeva teologija je prišla najbolj do izraza z vgraditvijo rozet v cerkveno pročelje in s tem, da je cerkveno barvno okno spustil iz daljnih višav cerkvenega oboka v bližino človeških oči in rok. Tako so svetopisemske zgodbe in svetniške legende postale občestveno združene z verniki, podobno kakor tudi takratni pridigarski jezik, ki se je začel razvijati v živem govornem jeziku. Višina rozet pa je še naprej dvigala hrepeneči pogled vernikov.

Začelo se je tudi čudovito pretakanje vseh umetnosti, ki je naznanjalo renesančni ideal spoja arhitekture, barvne slike in glasbe, hkrati pa ohranilo siloviti polet k presežnemu, kar je bila odlika srednjega veka. Srednjeveški ideal je ostal neokrnjen. Šlo je za veliko težnjo duha, ki je bil sposoben na eni strani približati kulturno bogastvo ubogim in na drugi strani združiti najvišjo ustvarjalno umetnost s presežnimi vrednotami. Kultura gotike je združevala onstransko svetlobo s človeško radostjo.

Prav to teženje po svetlobi je zmagalo tudi pri obnovi katedrale, ki jo je po razdejanju, ki ji ga je zadala francoska revolucija, v 19. stoletju vodil veliki arhitekt Eugène Violet-le Duc. Takrat so se odpovedali stenskim poslikavam. Z barvami so sicer res oživili globoke reliefe na zidu (*jubé*), ki je zamejeval prezbiterij, a so pustili, da je po stebrih in stenah, ki so se dvigale k nebu, zapel goli kamen. S tem so nehote uresničili tudi zahtevo svetega Bernarda, da se je treba ob dviganju k svetlobi osvobajati vsega odvečnega in se prepustiti milosti, ki nas kliče od zgoraj. Kot je George Sand rada navajala svojega pisateljskega vzornika Victorja Hugoja: »Notre Dame je vsa sublimna, v njej … v vsakem trenutku arhitektov genialni navdih dopolnjuje umetnikovo zamisel.«

Toda sveti Bernard velja s svojo poezijo po mnenju specialistov za srednji vek, na primer Georgesa Passerata, za predhodnika trubadurske lirike. Tudi

kamniti stebri naj zapojejo hvalospeve Bogu in Božji materi. V tem duhu naj k temu služijo tudi velike orgle s svojimi petimi manuali in osem tisočimi piščali, ki so jih postavili v 18. stoletju. Zanje so sedli veliki Armand Louis Couperin in drugi skladatelji. Orgelska glasba in odlično zborovsko petje sta v Notre Dame povzročila, da so tudi ti kamni zapeli in da se je z angelskim petjem duša dvigala k najvišji svetlobi. Misli Sugerja in Bernarda sta se po dolgem obdobju razhajanja znova našli in dokončno objeli.

Odlična akustika v katedrali Naše ljube Gospe je pomagala, da je tudi »najstarejša hči Katoliške cerkve«, kot imenujejo Francijo, preko znamenitih pridigarjev izoblikovala evropsko teologijo, ki je bila dostopna širšim množicam. Veliki pridigarji, kot Lacordaire, so tekmovali ne samo v zvočnosti, ritmiki in melodiki jezika, ampak tudi v njegovi jasnosti in razumljivosti. Kakor da bi se kartezijanski duh porajal že nekaj stoletij prej, ko sta si v začetku pariške Sorbone in Katedralne šole podali roki matematično fizikalna znanost in jasna ter razločna beseda, ki še danes velja za lepoto francoskega jezika. Staro vodilo grških modrecev od Pitagore naprej je znova zaživelo: Po lepoti k resnici!

Številni avtorji poudarjajo mističnost tega svetega prostora. Morda ga je s svojim razmišljanjem najlepše opisal sodobni teolog Urs von Baltasar, ko je nakazal moč umetnosti, ki nas lahko pripelje v predčasovnost stvarstva, k samemu Bogu. Ali pa celo v čas, ko sveta še ni bilo, zato tudi še ni bilo ne zla in ne greha. Gre za čas v Bogu, ko se preko umetnosti, ki nas pelje k svetlobi večnosti, tudi današnji človek lahko preda igri modrosti, ki se je, kot pravi istoimenska svetopisemska knjiga, igrala nad vodami ob stvarjenju sveta. Gre za čas nedolžnosti, ki se je ohranjal v Edenskem vrtu, kjer še ni utihnila lepota stvarstva in kjer se je tudi Bog »sprehajal ob večernem vetriču«. Gre za čas, ko še ni časa, gre za svet, ki ga ne poznamo več, saj je z zlom in nasiljem izginil izpred naših oči. A svetloba umetnosti nas znova vrne v območje Božjega sijaja, njegove ognjene ljubezni, ki se zasveti v očeh romarja v katedrali in ki človeku govori, da se lahko obrača tja, kjer je človeštvo nekdaj že bilo, v svet, ki ga Božja Mati s svojo brezgrešnostjo nikoli ni do konca zapustila.

Tako se nam nebeška svetloba, ki si je vzela za zaslon notredamske rozete, na katerih odseva, razkrije kot ženska nežnost Matere Marije. Objame nas s toplino barv, z odmevnostjo melodije Magnifikata in z milino lokov svoje katedrale. Njej so zapeli pesniki Villon, Apollinaire, Aragon, Flaubert, Verlaine, o njej so pripovedovali Prevert, Anatole France, Rabelais, Balzac, Julien Green in drugi. Morda pa je ob Claudelovem opisu razparanega srca in znova najdene nedolžnosti v trenutku, ko so dečki v Notre Dame zapeli Magnifikat, najbolj preprosta in ganljiva beseda poeta Charlesa Péguya. Njegova pesnitev *Na pragu skrivnosti druge kreposti* je pravzaprav molitev pred katedralo Notre Dame, ko pesnik prihaja naproti k njeni svetlobi: »K njej, ki je neskončno plemenita, ker je neskončno prijazna, neskončno gostoljubna … K njej, ki je neskončno bogata, ker je tudi neskončno uboga. K njej, ki je neskončno visoka, ker je neskončno nizka. K njej, ki je neskončno velika, ker je tudi neskončno majhna. Neskončno ponižna, mlada mati.«

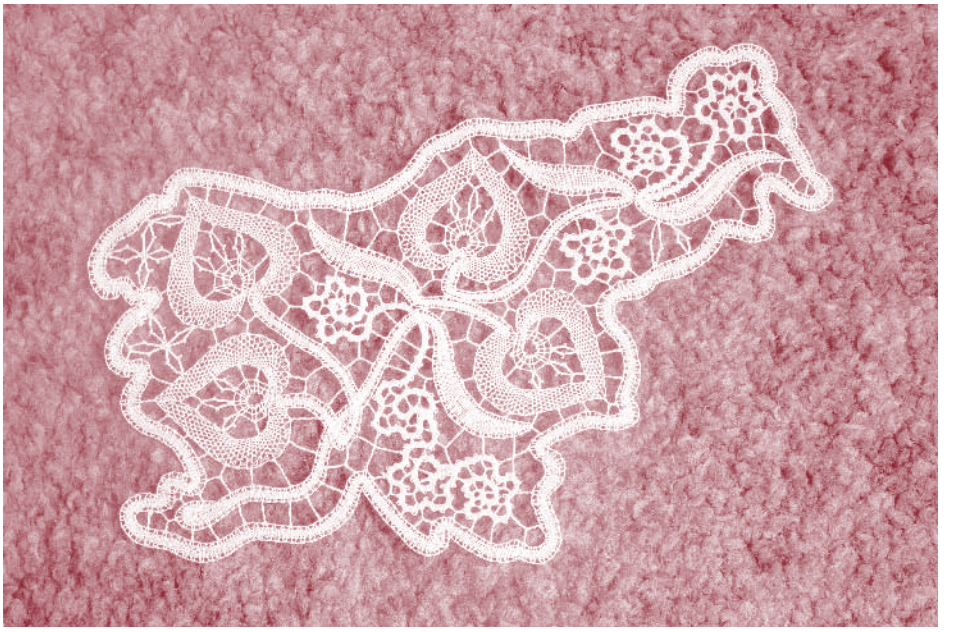
Mojca Ferle

Klekljanje nas povezuje in ne pozna meja

V bogati zakladnici slovenske snovne in nesnovne kulturne dediščine zavzemata klekljana čipka in njena izdelava vidno mesto. Klekljanje čipk je najbolj organizirana, danes tudi najbolj razširjena umetnostna obrt v Sloveniji. V zadnjih nekaj letih je doživela preporod. K temu sta prispevala dva pomembna dogodka, 17. kongres Oidfe, mednarodne organizacije za klekljano in šivano čipko, ki ga je gostila Ljubljana (2016), in vpis *klekljanja čipk v Sloveniji* na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva (konec leta 2018). Priprava strokovnih podlag za vpis in uspešna kandidatura za organizacijo svetovnega čipkarskega kongresa sta bili tudi povod za novo strokovno vrednotenje muzejskih zbirk s čipkami in raziskave o razvoju čipkarstva na Slovenskem. Izsledki in dognanja so pomembno dopolnili dotedanje vedenje in znanje iz zgodovine klekljane čipke na Slovenskem. Vse to je še podkrepilo drzno misel etnologinje in slovstvene folkloristke, akademkinje ddr. Marije Stanonik o *svetovljanstvu slovenske čipke*, zapisano v recenziji monografije s pomenljivim naslovom *Čipka, enim drobiž, drugim prestiž*; izdal jo je Mestni muzej Ljubljana ob istoimenski razstavi leta 2016.

Domnevamo, da so čipke za lastne in cerkvene potrebe najprej izdelovali na gradovih in v ženskih samostanih. Čipke, izdelane iz zlatih in srebrnih niti, so postale dragocen okras plemiških oblačil v 16. stoletju, ko so začele nadomeščati okrasje iz dragih kamnov. Bile so statusni simbol, znak bogastva in prestiža ter moči cerkvene in posvetne oblasti. Na Slovenskem so se v oblačilni kulturi plemstva pojavile v drugi polovici 16. stoletja. Plemstvo je kupovalo uvožene, od druge polovice 17. stoletja pa tudi domače – kranjske in idrijske čipke. O tem pričajo zapuščinski inventarji – popisi imetja umrlih plemičev.

Širša javnost začetke klekljane čipke v slovenskih deželah še vedno povezuje z nekdaj rudarsko Idrijo in njenim širšim območjem. Novejša dognanja pa dokazujejo, da se je vzporedno z Idrijo, časovno še nekoliko prej, klekljarsko središče razvijalo tudi v Ljubljani. Janez Vajkard Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) piše o izdelovanju nizozemskih (klekljanih) in beneških (šivanih) čipk v Ljubljani, ki so jih razpošiljali tudi v tuje dežele. To je prvi do zdaj znani zapis o klekljanju čipk na Slovenskem. Klekljanje se je širilo v predmestja, med nižje družbene plasti. Okoli leta 1747 je v Ljubljani že delovala čipkarska manufaktura, ki je izdelovala »zelo cenjene čipke«. Sredi 18. stoletja je v Ljubljani in njenih predmestjih klekljalo 45 klekljaric. Zaradi potreb po kakovostnih čipkah in razširjenosti te obrti je cesarica Marija Terezija leta 1763 v Ljubljani ustanovila prvo klekljarsko šolo na Slovenskem (1763–1768); obiskovalo jo je okoli dvesto učenk. Po ukinitvi šole je Komerčni konsez pozornost preusmeril v Idrijo, kjer je bilo klekljanje v razcvetu. Poleg Ljubljane in Idrije so konec 17. in v 18. stoletju klekljali tudi v Kamniku, Radovljici, Gorici in logaškem gospostvu.

Klekljana slovenska čipka. Vzorec narisala Vida Kejžar, Škofja Loka, 2012; čipko sklekljala Mara Ferle, Škofja Loka, 2018. Foto: Maja Ferle.

Klekljanje preprostih tračnih in stavljenih čipk iz grobega lanenega sukanca se je iz Idrije (tu so čipke prvič omenjene 1696) intenzivno širilo v okolico, na Cerkljansko, Tolminsko in Bovško ter območje Trnovskega gozda. Na Škofjeloško se je razširilo v drugi polovici 19. stoletja. V Poljanski in Selški dolini so nastala čipkarska središča v Žireh, Gorenji vasi in Železnikih. Klekljalo se je v okolici Škofje Loke, v nekaterih krajih na Gorenjskem, v Horjulu in Polhovem Gradcu, a tudi v Ljubljani ni povsem zamrlo.

Proizvodnja čipk je bila organizirana na založniški način. Trgovci so čipkarice zalagali z vzorci in sukancem. Trgovina in izvoz čipk sta prinašala lep zaslužek trgovcem, klekljaricam pa zagotavljala skromen, a reden vir za preživetje. Zlate dobe čipkarstva na Slovenskem je bilo konec z začetkom prve svetovne vojne. Lanena preja je bila namenjena vojni industriji in zaloge sukanca so trgovcem hitro pošle. S prošnjami za pomoč pri dobavi sukanca se je na Zbornico za trgovino in obrt v Ljubljani obračalo kar 23 trgovcev s čipkami. Težave z lanenim sukancem so se nadaljevale tudi po koncu velike vojne.

Spremenjene družbenopolitične razmere so klekljano čipko še dodatno zaznamovale. V krajih, ki so skupaj z Idrijo leta 1920 pripadli Kraljevini Italiji, so med svetovnima vojnama sledili italijanskemu okusu in modi. Izdelovale so se finejše tračne čipke v ozkem risu, iz katerega se je pozneje razvil idrijski ris. V krajih, ki so ostali v okviru Kraljevine SHS in nato Kraljevine Jugoslavije, so v tem času klekljali čipke v širokem risu ter tehnično zahtevnejše čipke s cvetličnimi motivi in figuraliko. V Ljubljani so osrednje državne ustanove prevzemale pobudo in usmerjale razvoj klekljane čipke na Slovenskem. V času med svetovnima vojnama je tu deloval Državni osrednji zavod za žensko domačo obrt (DOZ Ljubljana), po vojni Državni prodajni zavod za domačo in umetno obrt (DOM Ljubljana),

krajši čas tudi Šola za umetno obrt v Ljubljani. Številne osnutke za narodno slovensko čipko so prispevali slovenski likovni umetniki: Maksim Gaspari, Saša Šantel (domnevno v sodelovanju s članicami širše družine), Domicijan Serajnik, Bara Remec in strokovne učiteljice klekljanja z odličnim risarskim znanjem, na primer Marija Reven in Neža Pelhan Klemenčič. Po drugi svetovni vojni so klekljali čipke v ozkem in širokem risu, poustvarjali so čipke po starih vzorcih DOZ Ljubljana in novo oblikovanih vzorcih podjetij DOM Ljubljana in Čipka Idrija. Po dveh, treh kriznih desetletjih, ko ročno in obrtno delo ni bilo cenjeno, je z oblikovanjem nove slovenske države tudi klekljani čipki uspelo preživeti in doživeti nov razcvet.

Klekljanje se je vedno ohranjalo v krogu družine, znanje se je prenašalo iz roda v rod. Poleg organizirane trgovine s čipkami je imelo velik vpliv na kakovost in razmah čipkarstva ustanavljanje čipkarskih šol in tečajev. V slovenskem delu Avstro-Ogrske monarhije je država ustanovila 14 čipkarskih šol. Čipkarske šole v Idriji (ustanovljena 1876), Žireh (1906) in Železnikih (1908) delujejo še danes; vanje je letno vključenih okoli sedemsto otrok. Klekljanje je danes kot izbirni predmet in interesna dejavnost vključeno tudi v šolski kurikulum. Tuji poznavalci čipkarstva so nad množičnim klekljanjem otrok navdušeni, saj v okoljih, kjer delujejo, klekljajo večinoma starejše ženske brez podmladka.

Številne klekljarice, pa tudi kakšen klekljar, bi lahko zapisali na moč podobno zgodbo, kot jo je v pismu podpore za vpis klekljanja čipk na Unescov seznam zapisala ena od ljubiteljskih klekljaric. Iz njenega pisma je vzet tudi naslov prispevka.

> Klekljati sem začela s petimi leti. Naučila me je stara mama. Mama za to ni imela časa, ker je hodila delat in ni znala dobro klekljati. Stara mama pa je klekljala za DOM in pomagala sem ji za skromen zaslužek. Ata mi je iz češpljevega lesa »zdrakslal« klekljе. Od teh se še danes ne ločim.
> V času šolanja, zaposlitve, ob skrbi za družino in gradnji hiše /.../ za klekljanje ni bilo časa. Le redko sem sedla za punkelj in kaj malega naklekljala. Ko sva se z možem upokojila, je klekljanje v prostem času postalo moja prva prioriteta in sprostitev.
> Že vrsto let sem članica klekljarskega društva /.../. Tedenska srečanja so prijetna druženja, kjer si izmenjujemo znanje in izkušnje. Svoje klekljarsko znanje še vedno izpopolnjujem na klekljarskih tečajih in delavnicah. Sodelujem tudi v klekljarski skupini pri društvu upokojencev /.../, kjer svoje znanje prostovoljno prenašam manj izkušenim članicam.
> Dan imam še vedno zapolnjen s številnimi obveznostmi. Ob večerih pa sedem za punkelj in ustvarjam. Misli se umirijo in čipke me potegnejo v svoj magični svet. Če mi kakšen dan ne uspe, mi nekaj manjka. Večkrat sklekljam kakšno čipko za mednarodni natečaj ali skupinski projekt. Takrat čutim, kako nas klekljanje povezuje in ne pozna meja.

Pismo odslikava spreminjanje družbeno kulturne vloge čipke v današnjem času. Marsikateri klekljarici se je klekljanje iz nuje v mladosti tako zamerilo, da je po odhodu z doma klekljarsko blazino postavila v kot za vso šolsko in delovno dobo. Čipka je izgubila gospodarski pomen, ohranja pa pomembno vlogo na področju

umetnostne obrti in razvoja dediščine. Spodbuja človekovo ustvarjalnost, saj je čipka neponovljiv izdelek, je osebna interpretacija narisanega vzorca vsake posamezne klekljarice in ni le obrtni izdelek. Klekljaricam v zreli dobi pomeni tudi sprostitev in preživljanje prostega časa. Dokazano je, da ima terapevtski učinek pri najmlajših in tudi starejših. S klekljanjem se razvijajo občečloveške vrednote: delavnost, vztrajnost in osebna disciplina, razvija in ohranja se fina motorika prstov, razvijajo se natančnost, potrpežljivost in logično mišljenje. Druženje ob klekljanju spodbuja medsebojno spoštovanje in je pomemben socialni gradnik medgeneracijskega povezovanja.

Klekljanje je danes razširjeno po vsej Sloveniji. O množičnosti govori podatek (izračunan v letu 2016), da klekља vsak šesti Slovenec. Odrasli so organizirani v več kot 120 klekljarskih društvih in skupinah, klekljanja se učijo tudi na Univerzi za tretje življenjsko obdobje. V društva se vključujejo že izurjene klekljarice in tiste, ki osvajajo prve klekljarske korake. Poleg učenja veščine klekljanja se v društvih ohranja tradicija druženja, med klekljaricami pa se širi zavedanje o pomenu klekljarske dediščine, krepi se lokalna in nacionalna identiteta. Klekljarska društva v tradicionalnih klekljarskih središčih organizirajo prireditve, namenjene predstavljanju klekljarske dediščine: Festival idrijske čipke v Idriji, Slovenski klekljarski dnevi v Žireh in Čipkarski dnevi v Železnikih. Oživlja se tudi čipkarski festival v Ljubljani. V drugih krajih se predstavljajo z letnimi razstavami svojih klekljanih izdelkov.

Sodobna čipka predstavlja navdih za ustvarjanje v modi, oblikovanju, arhitekturi in celo kulinariki. Poleg tradicionalne rabe, kot je krašenje oblačil ter cerkvenega in hišnega tekstila, se čipka danes pojavlja tudi kot modni dodatek, dekorativni element in sestavni del interjerjev. Pravo renesanso doživlja tudi v umetnosti, kjer je presegla svoj dekorativni status in prestopila v polje sodobnih vizualnih umetniških in konceptualnih praks.

Čipka danes postaja del globalnega sveta. S poznavanjem slovenske dediščine klekljane čipke, z njenim varovanjem in ohranjanjem pa skrbimo, da v njem ne potone in se ne porazgubi. Nam bo uspelo?

Literatura:

Idrijska čipka, z nitjo pisana zgodovina. Idrija: Mestni muzej, 2012.

Mojca Ferle (ur.): *Čipka, enim drobiž, drugim prestiž = Lace, one woman´s pittance, another woman´s prestige*. Ljubljana: Mestni muzej, 2016.

Janja Žagar: *Čipkaste vezi*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2016.

Barbara Sterle Vurnik (ur.): *Vmesni prostor = In-between space*. Škofja Loka: Loški muzej, 2016.

Drobna čipka (12 cm x 8 cm) je izdelana s štirinajstimi pari klekljev. Vzorec narisala Mara Demšar, Železniki; čipko sklekljala Tonka Mohorič, Selca, 2015. Foto: Maja Ferle.

Dr. Marko Frelih

Spomin na misijon ob Belem Nilu

Dr. Ignacij Knoblehar v južnem Sudanu sredi 19. stoletja

Vsako leto prinese spomine na različne dogodke in ljudi in tudi leto 2019 v tem pogledu ni izjema. Ob številnih obletnicah nas posebej zanima praznik, ki je povezan z enim najbolj znanih misijonarjev na Slovenskem. Letos praznujemo dvestoletnico rojstva dr. Ignacija Knobleharja, ki se je rodil v torek, 6. julija 1819, v vasi Škocjan na Dolenjskem. Še ni dopolnil 18 let, ko je v Novem mestu pri maši poslušal pridigo velikega misijonarja Friderika Barage, ki se je za krajši čas vrnil v domovino. Mladega Knobleharja so prevzele besede slavnega rojaka, ki je živel in delal med ljudstvi na območju Velikih jezer v Severni Ameriki. Navdušenje nad Baragovim misijonskim delom je Knobleharja vodilo do življenjske odločitve, da bo tudi sam postal misijonar in v duhu apostolov širil krščanstvo med poganskimi ljudstvi po svetu.

Vpisal se je na študij teologije, končal dva letnika, potem pa se mu je že mudilo v Rim, da se izobrazi za misijonsko delo. Toda naivni fant iz Dolenjske je v mestu ob Tiberi spoznal, da življenje lahko teče tudi v drugo smer, kot si je on zamislil. Študijska mesta na Kongregaciji za širjenje vere so bila že zasedena. Vodstvo ustanove, ki je bila bolj znana pod imenom Propaganda zaradi uradnega latinskega naziva *Congregatio de Propaganda Fide*, je ugodilo želji vztrajnega študenta in Knoblehar je lahko obiskoval predavanja tujih jezikov. V prostem času je hodil na francosko kraljevo akademijo in pridobival znanje o astronomiji, geodeziji in slikarstvu. V jezuitskem zavodu so Knobleharju prijazno omogočili navzočnost pri učnih urah iz medicine in naravoslovja. Obe vedi je zelo dobro obvladal in pridobljeno znanje pozneje koristil pri misijonskem delu. Že v Rimu se je zanimal za homeopatijo, prijatelj in duhovnik Jožef Partelj pa mu je iz Ljubljane poslal celo nekaj homeopatskih priročnikov.

Kardinal in varuh papeške knjižnice Giuseppe Mezzofanti, veliki italijanski poliglot, je slovel po znanju številnih jezikov in narečij. Ko je srečal Knobleharja, je takoj v njem prepoznal nadarjenost za učenje tujih jezikov in ga povabil na svoja predavanja. Knoblehar se mu je oddolžil na ta način, da je kardinala naučil slovenščine. Mezzofanti se je za svojega perspektivnega slušatelja zavzel pri vodstvu Propagande in poleti 1843 je bil Knoblehar sprejet na redni študij. Tisto leto je bilo na študij vpisanih 106 študentov, 30 narodnosti, od Kitajske do Amerike, od Mongolije do Severne Afrike. Sredi marca 1845 je prejel novomašniško posvečenje, nato pa končal še doktorski študij iz teoloških ved.

Toda po koncu šolanja vodstvo Propagande ni prav dobro vedelo, kam z njim. Enkrat so ga nameravali poslati v Indijo, drugič na Švedsko, pa potem v

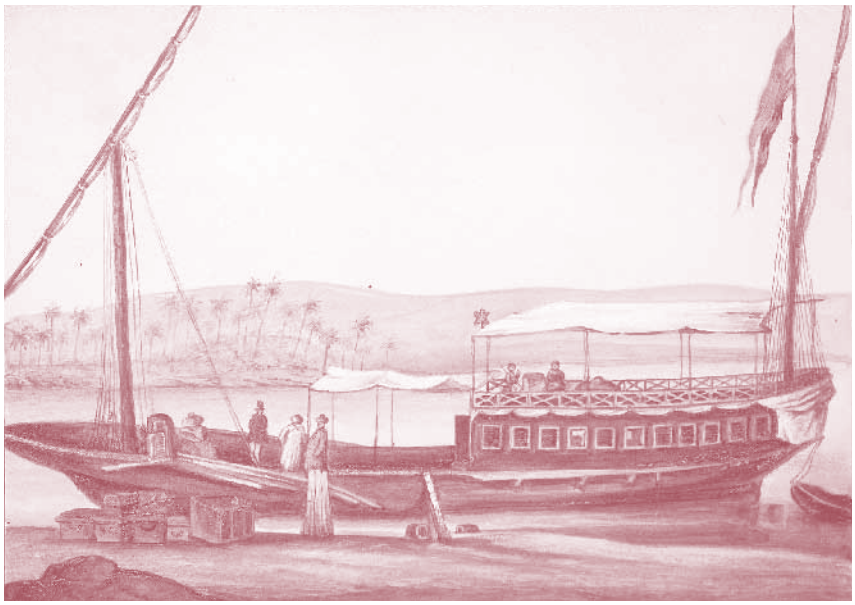
Dr. Ignacij Knoblehar (1819–1858)

Avstralijo, nato v Perzijo. Naposled so ugotovili, da bi morda lahko ostal v Rimu kot podravnatelj in profesor na Ukrajinskem zavodu. Knoblehar je bil v duhu ponižnosti pripravljen prevzeti vodenje zavoda in se odpovedati svojim mladostnim željam in viziji, kako bo šel v neznani širni svet oznanjevat Kristusov nauk. Vse je kazalo, da ne bo nikoli zapustil Rima, potem pa nenadoma vesela novica: papež Gregor XVI. je podpisal odlok o ustanovitvi apostolskega vikariata v osrednji Afriki, Maksimiljan Ryllo, poljski jezuit in ravnatelj Propagande, pa je bil zadolžen za organizacijo prve skupine misijonarjev, ki naj bi čim prej odpotovala v Afriko.

Misijonarji Ryllo, Knoblehar, Emanuel Pedemonte in Angelo Vinco so 24. julija 1847 odpluli iz egipčanske Aleksandrije in naslednje leto, 11. februarja 1848, so zapluli v pristanišče mesta na sotočju Belega in Modrega Nila. Ko so misijonarji prispeli v Kartum, so imeli velikopotezne načrte z organizacijo misijonske mreže, ki naj bi jo v nekaj letih razvili v južnih pokrajinah vse tja do ekvatorja. Čeprav so vse aktivnosti nameravali usmeriti na širjenje krščanstva med ljudstvi ob Belem Nilu, so potrebovali osrednjo misijonsko postajo v Kartumu zaradi logistike organiziranja ladijskih transportov do misijonov na jugu dežele. Uradna oblast turško-egiptovskega Sudana ni bila pretirano naklonjena katoliškim prišlekom iz Evrope. Tudi protestanti, predvsem Angleži in Nemci, so sumničavo gledali nove priseljence na obrežju Modrega Nila, kjer so Ryllo in njegovi trije tovariši kljub vsem težavam kupili zemljo in začeli postavljati zametke misijonske centrale. Težki klimatski pogoji in nalezljive bolezni pa so že po nekaj mesecih zahtevali smrtni davek: Ryllo, pobudnik za ustanovitev misijona, je umrl, še preden se je vse komaj začelo. Pred smrtjo je Ryllo vsa pooblastila prenesel na Knobleharja, ki se je dobro zavedal odgovornosti v kritični situaciji. Hitro je vzpostavil razmere za delovanje osrednje misijonske postaje v Kartumu, potem pa se je odpravil na pot proti ekvatorju.

Knoblehar je v Kartumu najel ladjo skupaj s posadko, ki jo je vodil Sulejman Abu Said. Ladja je bila del ekspedicije, ki jo je vsako leto poslal kartumski upravnik proti jugu. Pod upravnikovim okriljem so bili prisotni tudi trgovci, ki so v zameno za steklene bisere dobivali od domačinov slonovino. Iz pristanišča v Kartumu so izpluli 13. novembra 1849, na krovu sta bila poleg Knobleharja tudi Pedemonte in Vinco.

Na ladji je imel Knoblehar dovolj časa, da se je posvetil področju, ki mu je bilo poleg duhovnega poklica najbližje – naravoslovju. Z bogatim znanjem, ki ga je pridobil med študijem v Rimu, se je lotil pisanja ladijskega dnevnika. Med plovbo je skrbno zapisoval podatke o smeri kompasa, hitrosti ladje,

Knoblehar je ladjo z železnim trupom kupil v Kairu in jo imenoval *Stella matutina* (Zvezda danica). Na njej si je uredil bivalne prostore, saj je tam preživel večino svojega življenja v Sudanu. Ladjo je narisal Knobleharjev tajnik Jakob Šašel (Mestni muzej v Karlovcu).

geografski položaj, vremenske razmere, temperaturo ozračja in vode, zračni pritisk. Opisal je tudi rečno strugo z vsemi otoki, nevarnimi skalami in obrežje. V posebno razpredelnico je za vsak dan plovbe narisal vertikalno skico struge in posebej opisal desni in levi breg. Natančno opazovanje je strnil v kratke in jedrnate stavke. Obsežnejše besedilo je zapisal pod rubriko Reise Bericht, potopis. V dnevnik je narisal s svinčnikom tudi štiri risbe: dve s krajinskim motivom in dve z motivom bivališč domačinov. Besedilo v ladijskem dnevniku je napisano v nemški gotici in je lepo čitljivo. Posebej so zanimivi podrobni geografski opisi pokrajine in predstavitev različnih ljudstev, s katerimi je imel stike med plovbo. V Avstrijski narodni knjižnici na Dunaju hranijo Knobleharjev ladijski dnevnik iz prvega potovanja, v istem zvezku pa je opisano tudi potovanje leta 1853, 1854 in 1857.

Knoblehar je na prvi plovbi proti jugu spoznal mogočne dimenzije velike afriške reke, bogastvo naravnega okolja in številna ljudstva. Srečal je Šiluke, nato je spoznal Nuere in Kječe. Slednjim se je še posebej priljubil, saj jim je rešil vrača, ko je le-ta prepovedal svojemu ljudstvu stike s tujci. Ker so bili prikrajšani za slonovino, so besni mornarji hoteli vrača pokončati, Knoblehar pa jim je to namero odločno preprečil. Nadaljevali so pot in božič so praznovali na območju, ki sta ga naseljevali ljudstvi Heliab in Bor, na silvestrovo pa so zapluli na ozemlje ljudstva Čir. Novo leto 1850 so dočakali med Čirci, nekaj dni zatem pa so prispeli na ozemlje Barijcev, ki so daleč naokoli sloveli po kakovostnih železnih izdelkih, ki so jih izdelovali njihovi kovači. Prišleke je prišel pozdravit barijski poglavar Nigila. Knoblehar je že znal barijski jezik in se dogovoril, da na njegovem ozemlju v vasi Gondokoro, na desnem bregu Nila, zgradijo prvo misijonsko postajo.

Sredi januarja so pripluli do približno 4°40' zemljepisne širine, do 606 metrov visokega hriba Logvek, ki je bil znan tudi kot Džebel Redžaf (Djebel Redjaf). Ime hriba je povezano s pogostimi potresnimi sunki na tem območju. Ko se je

Na sliki tirolskega duhovnika in slikarja Josefa Gostnerja je upodobljen Knobleharjev tabor pred otokom File blizu Asuana na jugu Egipta jeseni 1853. V ozadju se vidi znameniti Trajanov kiosk v kompleksu velikega svetišča boginje Izide. V šotoru ob drogu z zastavo sedi Knoblehar, na sredini v rdeči obleki pa stoji barijski poglavar Muga (Slovenski etnografski muzej).

Knoblehar v spremstvu domačinov povzpel na vrh, je ravno takrat prišlo do močnega potresa. Ljudje so se vrgli na tla in začeli vpiti. Knoblehar jih je skušal pomiriti, oni pa so mu v paničnem strahu hiteli razlagati, da so potres povzročili duhovi umrlih prednikov, ki so pokopani ob vznožju hriba. Da bi se duše pokojnikov rešile podzemlja, skušajo na vse mogoče načine priti na površje in s tem povzročajo potresne sunke. Knoblehar jim je kot katoliški duhovnik razložil svoj pogled na posmrtno življenje, toda domačini ga niso vzeli preveč resno, saj niso razumeli, o čem govori. Ko je prišel na hrib, je na skalnem vrhu vrezal začetnice imena in priimka – I. K.

Med plovbo po Belem Nilu je Knoblehar razmišljal tudi o neznanih, skrivnostnih izvirih mogočne afriške reke. V Evropi ni bilo pretiranega zanimanja za raziskovanje reke Nil in na zemljevidih Afrike je bila vrisana gorska veriga z imenom »Mesečeve gore«, izpod katerih izvira reka Bahr el Abiad (Bela reka), arabsko ime za Beli Nil. Gorovje naj bi ležalo severno nad ekvatorjem oziroma na 7° zemljepisne širine. Toda Knoblehar se je januarja 1850 na lastne oči prepričal, da tam ni nobenih gora in da je treba izvir Nila iskati južno od ekvatorja. S tem odkritjem je veliko prispeval k pobudi, da so se raziskovalci znova vrnili k sloviti reki. Čeprav je imel veliko željo, da bi rešil uganko o izvirih Nila, se je zaradi nizkega vodostaja obrnil in se 7. marca 1850 vrnil v Kartum.

Misijonska postaja Gondokoro – tirolski duhovnik Franz Morlang v pogovoru z domačini. Bil je zadnji misijonar, ki je leta 1861 še vztrajal na jugu Sudana (Slovenski etnografski muzej).

Izjemno težke bivalne razmere, dolga sušna obdobja, arabski lovci na sužnje in različne bolezni bi marsikoga za vedno odgnali iz porečja Belega Nila. Za Knobleharja pa je bilo vse skupaj izziv, na katerega je dolgo čakal in

dobro je vedel, kako se ga bo lotil. Iz Kartuma se je vrnil v Evropo z namenom, da si zagotovi finančno podporo, nove sodelavce in – zelo pomembno – papeževo imenovanje za vodjo misijona. Vse to se mu je posrečilo, saj je na Dunaju navdušil mladega cesarja Franca Jožefa I., ki mu je obljubil osebno pokroviteljstvo nad misijonom in ustrezno gmotno podporo, v Rimu pa je odločno stopil pred novega papeža Pija IX. in mu v eni uri pojasnil, pod kakšnimi pogoji lahko ustvari uspešen afriški misijon. Knoblehar je avdienco pri papežu zapustil z dragoceno popotnico. V eni roki je imel listino o imenovanju za provikarja, v drugi pa torbo z lesketajočim se papeževim darilom, s kelihom in monštranco.

Barijski poglavarski stolček iz Knobleharjeve zbirke je izdelan iz enega kosa lesa in je na ogled na stalni razstavi v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani.

Otroška ovratnica. Na njej je amulet v obliki dvojne spirale, ki je odganjal nesrečo in varoval otroka.

Knobleharjev obisk Evrope je ostal nepozaben predvsem med rojaki, ki ga sprva sploh niso prepoznali, ko se je sredi poletja 1850 po ljubljanskih ulicah in po drugih slovenskih krajih sprehajal oblečen »po turško«, v dolgi halji in s svilenim šalom okoli glave. Bil je prava atrakcija, še bolj pa njegova afriška zbirka, ki jo je širši javnosti predstavil v ljubljanskem liceju, ki je nekoč stal na današnjem Vodnikovem trgu v Ljubljani. Glavnina Knobleharjeve zbirke je danes shranjena v Slovenskem etnografskem muzeju in nekaj predmetov je na ogled na stalni razstavi.

Ko se je Knoblehar leta 1851 vrnil nazaj v Afriko, mu je sledilo več prostovoljcev za delo v misijonu. Gradnja misijonske centrale v Kartumu se je razvila v obsežen stavbni kompleks s prostranim vrtom in sadovnjakom. Med ljudstvom Kiki je s sodelavci ustanovil manjšo misijonsko postajo Sveti Križ. Postaja je dobila ime po koščku lesa iz križa, na katerem je bil križan Jezus Kristus. Dragoceno relikvijo je podaril lavantinski knezoškof Anton Martin Slomšek.

Tudi postaja v Gondokoru, ki je stala blizu Džube (Juba), glavnega mesta Republike Južni Sudan, se je lepo širila okoli cerkve, ki so jo posvetili Mariji in jo imenovali *Sancta Maria ad Flumen Album* (Sveta Marija ob Beli reki). Spomladi 1855 so tja z ladjo pripeljali celo tri cerkvene zvonove, ki jih je za sudanski misijon naredila ljubljanska livarna na Prulah pod vodstvom Antona Samasse. Misijonski zvonovi bi verjetno še dolgo doneli ob robu ekvatorja v čast krščanskemu oznanjevanju vere, toda različne bolezni, proti katerim mladi fantje iz Evrope niso imeli zdravil, so odpirale grobove enega za drugim in večina duhovnikov in drugih prostovoljcev se nikoli več ni vrnila v domovino. Jeseni leta 1857 je tudi Knoblehar začutil, da z njegovim zdravjem nekaj ni v redu. Stanje se je hitro slabšalo, komaj je hodil in občasno izgubljal zavest. Zavedal se je resnega položaja in takoj zapustil Kartum. Prepotoval je cel Egipt z mislijo na vrnitev v varno zavetje doma v Škocjanu. Knoblehar nikoli več ni videl domačije na Dolenjskem, ampak se je moral nujno izkrcati že v Neaplju. Hudo bolnega so v samostansko zdravstveno oskrbo sprejeli bosonogi avguštinci, ki so se zaman trudili, da bi mladega misijonarja pozdravili. Ob molitvah redovnikov, ki so mu v zadnjih trenutkih stali ob strani, je zaradi kapi umrl v torek dopoldan, 13. aprila 1858, v starosti 38 let.

Milan Škrabec

ROMARSKI POZDRAV

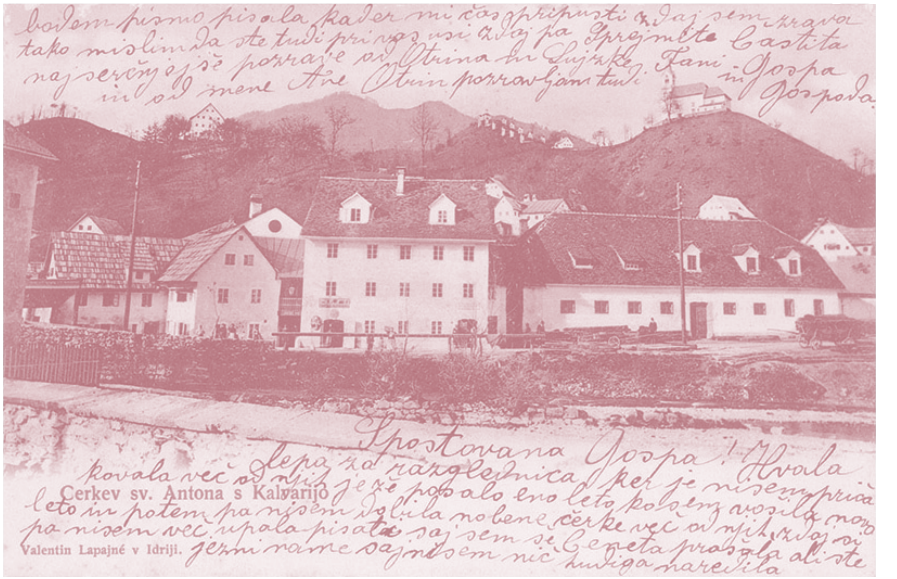
Slovenski božjepotni kraji na starih razglednicah

Izid: **julij 2018**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Mateja Kvartič Dolinšek**

IDRIJA

Župnija Idrija

Življenje idrijskih rudarjev je bilo trdo. Delo v nekdaj slabo opremljenem rudniku so zaznamovale številne nesreče. Rudarji so se zatekali po pomoč k svetemu Antonu Padovanskemu, ki so mu na hribu nad Idrijo najprej postavili preprosto znamenje s svetnikovo podobo in nato leseno kapelico, kjer so molili. Njihovo početje je ganilo rudniškega predstojnika Kasparja barona Lichtenheimba, ki se je odločil s svojim denarjem na tem mestu zgraditi cerkev, posvečeno svetemu Antonu. Z gradnjo so začeli 15. aprila 1678, ko so blagoslovili temeljni kamen, in nastala je današnja cerkev. Kapelice križevega pota so zgradili leta 1766, zvonik pa leta 1805. Cerkev je zaslovela kot romarska. Sem so v procesijah romali domačini iz Idrije in okolice pa tudi božjepotniki iz Cerknega, Škofje Loke, Vrhnike, Logatca, Postojne in Vipavske doline.

Idrija, cerkev svetega Antona s kalvarijo, Valentin Lapanje, Idrija, poslana okrog leta 1900.

Idrija, Bevk – Idrija, natisnjena med svetovnima vojnama.

Zaradi zgodovinskih okoliščin je bila najbolj svečana procesija v Idriji. Zakupnik rudarskih koncesij Valentin Kuttler je bil že precej v škripcih, saj rudarji nikakor niso naleteli na pravo žilo. Stroški so naraščali, denarja je primanjkovalo, rudarji so postajali vse bolj nejevoljni. Na dan svetega Ahaca (22. junija) leta 1508 pa so naleteli na bogato žilo. Vse je hitelo proti Kuttlerjevemu stanovanju. Gospa Kuttler, ki je bila sama doma, ni razumela, kaj pomeni ves ta hrup. Bila je prepričana, da je prišlo do upora rudarjev, ki jim je bil njen mož že precej dolžan. Vsa v strahu je zmetala rudarjem skozi okno ves svoj nakit in druge dragocenosti s prošnjo, naj prizanesejo njej in možu. Kar nekaj časa je trajalo, da so se sporazumeli. Od takrat se ta dan v Idriji praznuje s slovesno procesijo. Mihael Arko v *Zgodovini Idrije* nadaljuje: »Gospa Kuttler je celo izprosila pri sv. stolici dovoljenje, da se pri 4

Idrija, fotograf Jos. Pelikan, Idrija, natisnjena in poslana leta 1914. Pošiljatelj sporoča: »Tukaj ti pošiljam procesijo sv. Ahacija.«

oltarjih v ta namen opravijo poleg že predpisanih molitev še posebne za Idrijo, in sicer pri oltarju sv. Barbare, da bi noben rudar ne umrl brez sv. popotnice, pri sv. Tereziji za pravo modrost in učenost, pri sv. Ahaciju, da bi bili obvarovani izrednih nesreč, in pri sv. Janezu za odvrnjenje povodnji, katera je hotela Idrijo l. 1511 uničiti« (Arko 1931, 183).

Največji shod je bil na god svetega Antona Padovanskega (13. junija). Iz Idrije so prihajali v procesijah tudi na god svetega Jožefa (19. marca), svetih Petra in Pavla (29. junija), ob božiču in na nedeljo Marijinega imena (po 12. septembru). Rudarji so še posebej romali k svetemu Antonu Padovanskemu v procesijah z Najsvetejšim na velikonočni ponedeljek, na god svetih Filipa in Jakoba (3. maja), na binkoštni ponedeljek, na god svetega Ahaca (22. junija), svetega Janeza Krstnika (24. junija) in svete Barbare (4. decembra), zavetnice rudarjev. Vsa ta romanja je zatrl cesar Jožef II. (Arko 1931, 183). Še danes k svetemu Antonu v Idrijo romajo predvsem na praznik svetega Antona Padovanskega in svetega Antona Puščavnika (17. januarja) ter na nedeljo po malem šmarnu. Po drugi svetovni vojni so vandali opustošili idrijsko kalvarijo, ki so jo pozneje obnovili in okrasili s slikami Tomaža Perka (Petrič 2010, 387).

MARIBOR
Župnija Maribor – Sveta Marija

Maribor, založil V. Weixl, Maribor, poslana leta 1912.

Obe razglednici sta izrazito slovenski. Iz časa nekdanje Avstrije so precej redke razglednice Maribora s slovenskimi napisi, neprimerno več je nemških. Cerkev je bila od leta 1785 sedež slovenske župnije v Mariboru, kjer se je vse do prve svetovne vojne večina prebivalcev pri uradnih štetjih opredeljevala za nemško govoreče, zato je na razglednici napis »Slovenska cerkev«. Leta 1746 je grofica Ivana Felicite Khünburg romala k svetemu Frančišku Ksaveriju na Straži pri Gornjem Gradu v Savinjski dolini. Nazaj grede se je ustavila v (Slovenskih) Konjicah, kjer je v zakristiji župnijske cerkve opazila kip Matere Božje z Jezuščkom v desnici in žezlom v levi roki. Grofici je bil kip všeč, zato ga je kupila in odnesla s seboj v Gradec, kjer ga je izročila v obnovo slikarju

Maribor, založila Tiskarna svetega Cirila v Mariboru, poslana leta 1908.

Wigelfolsu. Slikarjeva žena, ki je trpela zaradi bolečin v sklepih, se je priporočila Mariji in pred njeno podobo čudežno ozdravela, kar se je hitro razvedelo. Grofica je za milostni kip, ki je imel vse več obiskovalcev, hotela dobiti primerno svetišče. Obrnila se je na mariborske minorite, ki so kip z veseljem sprejeli. 25. januarja 1747 so ga izpostavili v javno češčenje v minoritski cerkvi. Prihajale so množice romarjev, mnogi so bili uslišani, o čemer je govorilo tudi več sto zahvalnih tabel. Mariborčani so Marijini podobi dali ime »mati milosti« ali »mati usmiljenja« zaradi hitrih uslišanj tudi »nagla« ali »hitra Marija«. V procesijah so začeli prihajati tudi Kranjci, Korošci, nemško govoreči, Hrvatje in celo Čehi. Še posebej slovesno so obhajali obletnice javnega češčenja milostnega kipa 25. januarja. Jožef II. je prepovedal tudi to božjo pot in leta 1784 pregnal minorite v opuščeni kapucinski samostan; ti so s seboj odnesli tudi Marijino milostno podobo. Med letoma 1833 in 1849 so za cerkev in božjo pot skrbeli redovniki redemptoristi, nato svetni duhovniki, leta 1864 pa so svetišče prevzeli frančiškani, redovniki, ki zanj skrbijo še danes. Stara cerkev je bila premajhna, zato so leta 1893 položili temeljni kamen za novo. Mogočna cerkev s skoraj šestdeset metrov visokima zvonikoma, zgrajena v novoromanskem slogu po načrtih dunajskega arhitekta Riharda Jordana, je bila posvečena leta 1900. Kip matere milosti, ki je postala zavetnica cerkve, so postavili v glavni oltar. V času med svetovnima vojnama so prihajali romarji z Dravskega polja, Pohorja, iz Slovenskih goric, Prekmurja in od drugod. Največji shodi so bili na veliki šmaren (15. avgusta), mali šmaren (8. septembra), na porcijunkulo (2. avgusta) in 25. januarja, ko je proščenje. Prezbiterij je po drugi svetovni vojni okrasil Stane Kregar, med letoma 1941 in 1980 je v cerkveni grobnici počival blaženi škof Slomšek (Lavtižar 1933, 36; Petrič 2010, 263).

Giovannino Guareschi

Don Camillo in Peppone 7

Izid: **junij 2019**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedel: **Dean Rajčić**
Uredila: **Mateja Kvartič Dolinšek**

Rdeči in beli nagelj

To je banalna ljubezenska zgodba, ki se je precej nenavadno končala na velikem trgu Pepponejeve in don Camillove vasi. In to se je zgodilo v neposredni bližini enega od kamnitih stebrov, ki so ločevali trg v pravem pomenu besede od prostora pred cerkvijo.

In ta prizor je gledalo ogromno ljudi, kajti na trgu v pravem pomenu besede so bili Pepponejevi ljudje, ki so praznovali prvi maj in seveda nosili rdeče nageljne, medtem ko so bili na prostoru pred cerkvijo don Camillovi ljudje, ki so praznovali prvi maj in nosili bele nageljne.

V kakšni kolibi v Nižini je še mogoče najti kakšno staro oleografijo, na kateri sta upodobljena Jezus in sveti Jožef, kako, oblečena v rdeča oblačila, delata na mizarski mizi.

To, da sta bila Kristus in sveti Jožef oblečena v rdeče, je bila dobra ideja, ki jo je bilo mogoče s pridom uporabiti za namene politične propagande, in na njo so prišli stari socialisti, ki pa so jo nato opustili.

Minevala so leta in s tem so prihajale na dan tudi nove ideje, tako da so komunisti prevzeli idejo o Kristusu delavcu in o svetem Jožefu obrtniku, s čimer so zbudili veliko zanimanje pri ljudeh ob prvem maju, prazniku katoliških delavcev.

Zaključni dogodek naše ljubezenske zgodbe in političnega aktivizma se je zgodil natanko tedaj, ko sta praznik dela na vaškem trgu prvič praznovali sočasno obe strani, rdeča in bela.

In kljub temu da je bilo dopoldne precej sveže, je bilo ozračje med ljudmi dokaj razgreto.

***

Med najbolj sposobnimi ljudmi na strani belih je bila Gilda Marossi, ki je bila sicer mlado in lepo dekle, vendar je bila taka politična zagrizenka, da je veljala za dva moža skupaj.

Med Pepponejevimi ljudmi pa je bil eden najbolj zagrizenih Angiolino Grisotti, ki so ga vsi klicali Giolí; Giolí je bil postaven mladenič in če ne bi s takšno vnemo zastopal rdeče strani, bi ga lahko človek imel za običajnega lepega fanta.

Zgodba ne bi bila banalna, če se Gilda in Giolí ne bi srečala. Toda usoda je hotela, da sta se njuni življenjski poti večkrat prekrižali.

Prvič sta se srečala v šolskih klopeh, ko nihče od njiju ni vedel, kaj je politika.

Pozneje pa sta se srečevala ob vaških praznikih v posebnih objektih, ki so jim domačini pravili »festivali« in v katerih so potekale plesne prireditve; takrat sta sicer vedela, kaj je politika, vendar ju je zanimal zgolj ples.

Srečevati se nista hotela šele takrat, ko sta bila oba politično zelo dejavna, vsak na svoji strani, in sta se zavedla, da sta postala odkrita in nepopustljiva nasprotnika.

Toda nekega lepega dne sta se znašla iz oči v oči in ni jima preostalo drugega, kot da se pogledata, saj sta sedela v avtobusu drug nasproti drugega.

Ko sta se njuna pogleda srečala, sta se gledala kar lep čas, nato pa je bilo Gildi dovolj in je rekla: »Če bi imeli določeni ljudje vsaj malo spoštovanja, bi se morali sramovati tega, da gledajo v oči poštenim ljudem.«

»Tudi jaz mislim tako,« je odgovoril Giolí.

To je bilo tudi vse, kar sta si povedala, in sta še naprej gledala drug drugega z očitnim prezirom v očeh vse do končne postaje.

Čutila sta odpor drug do drugega, vendar vseeno ne do te mere, da Giolí ne bi mogel opaziti, da je Gilda postala še lepša, in da Gilda ne bi mogla opaziti, da se Giolí nikakor ni pogršal, čeprav je bil med najbolj zagrizenimi »rdečimi«.

Ko sta prispela v mesto, sta šla vsak po svoje, ne da bi se pozdravila. Toda ko je Giolí ostal sam, bi se začel najraje tolči po glavi.

Giolí je obiskoval šolske tečaje, ki jih je organizirala partija, in v partijski šoli so mu jasno razložili, kako je treba delovati na področju propagande. In Giolí, ki se mu je ponudila čudovita priložnost, da začne spretno obdelovati nasprotnika in raziskovati sovražnikov teren, pri čemer bi s pridom izkoristil staro prijateljstvo z Gildo, se je obnašal zelo vljudno, kot vohun, ki se vtihotapi med sovražnike.

Treba je bilo nekako zgladiti spor, ki je nastal med njima zaradi politike, in Giolí je hladnokrvno pripravil načrt za napad.

»Tovariš, ki je vreden spoštovanja, mora biti predvsem dober psiholog,« je rekel pri sebi. »In kaj pravi psihologija? Psihologija razloži, na primer, da bo neko dekle, če se odloči oditi iz vasi v mesto, to storilo zato, ker mora kupiti določene reči. In da bi kupila določene reči, se ženska ne zadovolji s tem, da vstopi v prvo trgovino, na katero naleti, in v njej kupi te reči, temveč hoče pogledati vsaj dvajset izložb, da bi primerjala cene, kakovost in tako naprej. Za to pa izgubi ogromno časa in ujame avtobus v zadnjem trenutku. In jaz moram to izkoristiti.«

Tako je Angiolino Grisotti, imenovan Giolí, vstopil v avtobus prvi med vsemi, in ko je sedel, je postavil vrečko z rečmi, ki jih je kupil v mestu, na sedež pred seboj in čakal.

V skladu s prej omenjeno psihologijo bi morala Gilda priti na avtobus povsem zadnja, torej takrat, ko bi bili vsi sedeži, razen seveda tistega, ki ga je s svojo vrečko zasedel Giolí, zasedeni. Toda Gilda je prišla le nekaj minut za Giolíjem, in ko jo je ta zagledal pred seboj, je ves prebledel.

Takoj ko je Gilda vstopila v avtobus, se je v iskanju prostega sedeža začela ozirati okrog sebe. Vsi sedeži razen tistega, ki ga je zasedel Giolí, so bili prosti, toda Gilda (le kdo bi razumel to psihologijo?) je menila, da je po njenem edini sedež, ki bi bil edini primeren zanjo, prav tisti nasproti Giolíja.

»Je prost ta sedež?« je zelo zadržano vprašala Gilda in pokazala na sedež, na katerega je Giolí postavil svojo vrečko.

Giolí je vzel vrečko in Gilda je sedla.

In tako sta kakšno minuto sedela vsak na svojem sedežu kot dva kupa nesreče, nato pa je Giolí, ki se mu je porodila genialna ideja, potegnil iz vrečke zavojček cigaret in jih ponudil nemi sosedi na nasprotni strani.

»Mi ne kadimo v javnih prostorih,« je odgovorila Gilda, ki je poudarila besedo mi. »Vaša dekleta lahko počnejo, kar hočejo, tako javno kot zasebno, ampak nas učijo, da se je treba obnašati spodobno.«

Giolí je spravil zavojček nazaj v vrečko.

»Kaj pa, če bi za trenutek pustila ob strani politiko in se začela pogovarjati o naju dveh?« je predlagal mladenič.

»Pogovarjati v kakšnem smislu?« je z nadvse hladnim in agresivnim glasom vprašala Gilda.

»V tem smislu, v kakršnem sva se, na primer, pogovarjala takrat, ko sva se srečala na plesu in plesala skupaj.«

Gilda je otrpnila.

»Le brezbožen in neolikan komunist je lahko tako nesramen, da javno očita ženski, da je imela trenutek šibkosti!« je prezirljivo vzkliknila Gilda. »Zakaj na svoj umazan stenski časopis ne napišeš, da sem določen čas celo poslušala tvoje neumnosti?«

»Zakaj pa bi to napisal?« je odvrnil Giolí. »To je zadeva, ki se tiče samo mene, ne partije. Če pa se nočeš pogovarjati z menoj zato, da ne bi prizadela zaročenca, ki ti ga je dodelil župnik, potem je to nekaj drugega.«

»Nimam zaročenca,« ga je popravila Gilda. »Ti pa raje pazi, da ne boš dal povoda za ljubosumnost tovarišici Giselli Cibatti!«

Giolí je prisegel, da med njim in tovarišico Cibatti ni popolnoma nič. Da je med njima le rahla simpatija. In Gilda mu je odgovorila, da zelo dobro ve, kako se končajo simpatije v stranki, v kateri zagovarjajo svobodno ljubezen.

Giolí je užaljeno ugovarjal, Gilda mu je zabrusila nazaj in pogovarjanje v tem slogu je trajalo vso vožnjo iz mesta do vasi. In ker téme očitno še nista izčrpala, se je razprava nadaljevala še naprej, dokler nista prišla pred Gildino hišo.

Bil je že večer in pred hišo sta se pogovarjala še lep čas, potem pa se je Gilda začela oddaljevati od mladeniča in korakati proti vhodnim vratom. Toda preden ga je dokončno pustila, je z velikim obžalovanjem rekla: »Škoda, da naju ločuje politika!«

Toda to so bile neumne in neiskrene besede, kajti ko sta se pred tremi minutami Gilda in tovariš Angiolino, imenovan Giolí, objela, med njima zagotovo ni bilo politike.

Take ljubezenske zgodbe so vedno enake, vedno enako bedne, in ni mogoče razumeti, kako se človeštvu téma, ki se ponavlja že tisoče in tisoče let, zdi še vedno zanimiva.

Dejstvo je, da je dva večera prej Gilda, ki je stala na oknu svoje sobe, videla tovariša Angiolina, kako sedi na ograji mosta v bližini njene hiše. Nekaj časa ga je gledala, potem pa ji je bilo vsega dovolj in je šla iz hiše vprašat mladeniča, kaj išče v teh krajih.

Bila je nadvse odločena in pripravljena na vse, tudi na to, da se predrzno vede do njega, toda ko ji je mladenič naravno odgovoril, da išče prav njo, je bila Gilda začudena in mladenič je njeno zbeganost izkoristil ter jo objel.

Namesto da bi se Gilda razjezila in zasula predrzneža z žalitvami, se je odločila, da iz te nenavadne situacije potegne določene koristi.

»Ta butec je zatreskan vame,« je razmišljala. »Sprejela bom to igro, potem pa ga bom obdelala in prisilila k temu, da bo zapustil svojo prekleto partijo. In nazadnje mu bom dala košarico.«

Naslednje večere je Gilda resnično sprejela to igro in ugodila mladeničevim željam, ko pa se ji je zdelo, da je napočil pravi trenutek, mu je rekla: »Giolí, ti prisegaš pri vsem, kar je svetega, da me imaš rad. Ali si pripravljen dokazati to ljubezen?«

»Pripravljen sem na vse.«

»No, potem odidi iz te svoje preklete stranke. Za nobeno ceno se ne nameravam poročiti z izobčencem.«

Giolí je otrpnil: »Gilda, ti prisegaš pri vsem, kar je svetega, da me imaš rada. Dokaži to ljubezen do mene in odidi iz svoje umazane stranke. Za nobeno ceno se ne nameravam poročiti s pobožnjakarico, ki se hodi spovedovat farju.«

Gilda je v trenutku obrnila ploščo.

»Potem pa pojdita k vragu ti in vsa Rusija!« je zavpila.

»V redu,« je mirno odvrnil Giolí. »Medtem ko bom šel jaz k vragu, naj vrag pobere tebe, Vatikan in Ameriko!«

Zapustila sta se kot dva najbolj srdita sovražnika. Toda ni ju zapustil Bog zaljubljencev.

Prav v tem času so se spravili nad Giolíja in Gildo njuni širši družinski člani. Kot da bi se dogovorili med seboj, so jima sorodniki začeli polniti glavi, češ da naj pustita drug drugega.

Po mnenju Giolíjevih sorodnikov in prijateljev Giolí ne bi smel niti pogledati Gilde, tiste svetohlinke in pobožnjakarice.

Po mnenju Gildinih sorodnikov in prijateljev pa bi morala Gilda nemudoma pretrgati vse odnose z Giolíjem, tistim podležem in boljševikom.

Tako sta se odprli dve pravcati fronti in obsipavanje teh dveh nesrečnikov z vsemi mogočimi besedami s strani njunih sorodnikov je bilo nadvse intenzivno in je trajalo ves teden; na koncu tedna pa je Giolí, ki je imel glavo trdo kot marmor in ni niti za trenutek odnehal, napisal Gildi ekspresno pismo z naslednjimi besedami: »Če te bom jutri zvečer čakal na mostu pred tvojo hišo, te bom lahko videl?«

In Gilda mu je odgovorila s pismom, ki ga je prinesel Giolíju skrivni kurir:

»Ne. Če hočeš govoriti z menoj, bodi danes zvečer ob osmih na mostu pri Malem mlinu, tako da naju bodo videli vsi vaščani.«

In tako sta prišla oba ob osmih zvečer na most pri Malem mlinu in so ju videli vsi. Vsi tisti, ki ju niso videli, pa so izvedeli, da sta bila skupaj na mostu pri Malem mlinu.

Ofenzivi obeh družin, ki sta napadali vsaka na svoji fronti, sta postali še silovitejši: Gilda se je tako znašla v položaju, ko so bili proti njej vsi njeni, vključno s tistimi iz njene stranke, in enako se je zgodilo Giolíju. Toda bolj ko so drugi pritiskali nanju in ju skušali ločiti, bolj sta se zbliževala in obešala drug na drugega.

Če smo čisto pošteni, je bil tovariš Angiolino, imenovan Giolí, kljub temu da se je delal pobalina, pošten in v redu fant. Na drugi strani pa je bila Gilda, naj se je še tako delala, da je pošteno in v redu dekle, po svoje pobalinka; oba sta bila človeka trdnega značaja in sta imela svoje dostojanstvo, zato nista med pogovorom nikoli omenila, kaj vse morata prestajati zaradi njunih sorodnikov in prijateljev. Dajala sta si duška tako, da sta se imela čedalje bolj rada.

Toda Gilda je nekega dne, ko so ji njeni sorodniki in prijatelji začeli celo groziti, izgubila potrpljenje.

Jože Celin

Številka 66229

Izid: **julij 2019**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Polona Mlakar**

»Lepo je, ko piha močna burja, ki ti v obraz nosi ledene snežinke. Na koži jih čutiš, kot bi te zbadalo tisoče igel, zebe te. Ti pa si mlad in zdrav. Burja te poriva nazaj, ti pa rineš naprej, naprej …«

Celin Jože Stanislav – Pepe
1923–2008

Sam imam v spominu dogodek, ki mi je dolga leta odpiral le vprašanja. Danes bi lahko rekel, da poznam nekaj odgovorov, a verjetno res le nekaj. Ko bi le imel čas in bi lahko pobrisal še katero pajčevino s spominov. Bilo je nekega dne, ko sem prišel iz šole. Bil sem v tretjem ali četrtem razredu osnovne šole. Takoj po pouku sem prišel domov in že na dvorišču zaslišal, da je nekdo pri nas na obisku. /…/.

Moški, ki je bil na obisku, mi je bil znan, čeprav sem ga le redko videval. Morda enkrat na leto ali pa niti to ne. Mama mi je povedala, da je moški naš sosed, ki pa ne živi več v naši vasi, ampak se je poročil in se preselil na Hrvaško. V Gerovo, nekje tam pri Delnicah.

Pogovora takrat nisem preveč razumel, danes mi je veliko bolj razumljiv. Govorila sta dolgo časa. Ure. In tisto, kar mi ni šlo v račun, je bilo to, da sta dva odrasla moška v najboljših letih večino časa med tem pogovorom jokala. Da. Jokala. Očeta nisem videl v tistem času nikoli jokati. Da bi pa še sosed jokal, ko pride na obisk. Kaj takega! Razumel sem tisto o vojakih. Onadva sta bila vojaka. In o nekakšnem rudniku črnega premoga. Govorila sta o Franciji, Nemčiji, Avstriji in vse v preteklem času. Bilo je nekaj v njuni mladosti, o čemer sta govorila. Nekaj skrivnostnega, nekaj samo njunega. /…/.

Danes mi je ta dogodek še vedno živ. Morda še bolj kot kdaj koli. Odpirajo se mi nove misli in odpiram predalčke spominov z namenom razumeti. Razumeti nekaj, kar je bilo. /…/.

Očeta smo pokopali pred kratkim. Star je bil petinosemdeset let. Mnogi bi rekli, da so to kar lepa leta, še posebej za moškega, a meni vseeno manjka. Pogrešam ga. Vedno sva se dobro razumela. No, prav zmeraj tudi ne, a kdo se zmeraj razume s svojim očetom. /…/.

Odpiram predal stare omare. Saj ne vem niti, ali je to omara ali predalnik. Kredenca s petimi velikimi predali. Eden zadnjih kosov starega pohištva v očetovi hiši. Le redko sem hodil v ta prostor in še redkeje odpiral to omaro. /…/.

Vzamem v roke drugi kup. Na vrhu je moj rojstni list. Jože Celin, rojen v Postojni. Mati Marija Celin, rojena Prosen. Oče Jože Stanislav Celin. No, ta

Stanislav mi je bil vedno zanimiv. Ne vem, zakaj so imeli vsi moški v času Italije po dva imena. Kdo v vasi je sploh vedel, da ima oče ime Stanislav. Nihče! Vedno je bil Pepe, zame oče, za druge pa Pepe, [Giuseppe].

Kuteževo (Italija), nekaj let po prvi svetovni vojni
Zagledal je luč sveta

Sedmi marec. Zadnji dnevi zime, ki se počasi umika prebujanju narave. Sneg še vedno leži po osojnih legah, na južnih straneh pa že prijetno greje sonce. Globoko v gozdu je še vedno zima. Snega je še do kolen, višje proti Snežniku pa kar do pasu. Moški so še vedno doma ali pa delajo v dolini, v Dletu in na cestah. Za delo v gozdu še ni napočil čas. To je čas, da se doma postori vse, kar se lahko; uredi se hlev, ko se sneg stopi, se zapelje gnoj na njive in se preorje zemlja. Takoj ko se vsadi prvo seme in se sneg v gozdu stopi, pa žage in sekire na rame in v gozd. Treba je priti do kruha. In doma je tega premalo.

Sedmega marca leta 1923 proti večeru je bilo nebo proti zahodu rdeče kot obraz najlepše deklice v soncu. Oblaki so se razšli in Kozlek je pokukal na plano. »Talijan se smeje. Jutri bo pa vreme,« so rekli ta stari. In kar se tiče vremena, ti ne grešijo. Narava vse pokaže, le če si jo pripravljen opazovati. In ji tudi prisluhniti.

V Kuteževem je bil običajen dan. Vsak je delal svoje delo. Zima je odhajala in posejano je bilo novo življenje. Narava se je začela prebujati. Trpljenje prve svetovne vojne je počasi izginjalo in v družine se je vrnil mir. Država je bila sicer nova, Italija, a tudi to se bo počasi prijelo med ljudmi.

Tudi pri Pograjkinih je teklo življenje naprej. Odkar se je najstarejši sin Jože vrnil iz Amerike, je bilo veliko lažje. Poročil se je in domov pripeljal pridno, delavno ženo. Dobila sta tudi že prvega otroka, hčerko Milko, ki se je rodila leta 1921. Vse je bilo, kot je treba. Tretja generacija Pograjkinih je bila na svetu. In tistega sedmega marca leta 1923 se jima je rodil drugi otrok, sin Jože z drugim imenom Stanislav. Tako kot je bilo zdaj pod Italijo moderno, z dvema imenoma; vsaj enim pravim slovenskim. In da ne bi bilo težav z dvema Jožetoma v družini, očetom in sinom, je sin dobil še domače ime Pepe, iz italijanskega Giuseppe, Pepe je bilo prav za Slovence in Italijane. Jože Stanislav Pepe. Pravzaprav jaz. Ne spominjam se ravno, ali sem se s tem strinjal ali ne, tudi se ne spominjam, ali je bilo nebo zvečer res rdeče, bo pa res držalo, da je bil to ravno ta dan.

April 1945

Ograja okrog taborišča ni postala nižja in bodeča žica je še vedno enako bodla. Stražar na stražnem stolpu je bil zelo vesel, ko je kdo želel bežati. Kako lepo je bilo videti suhega in izmučenega jetnika, ki je preko dvorišča v temi prilezel do prve ograje in se začel vzpenjati proti vrhu. Potem ga je običajno razsvetlil reflektor, in ko je bil že čisto pri vrhu, je zarezgetal mitraljez. Prerezal je hrbet in telo je še nekaj časa obviselo na žicah, potem pa omahnilo na blatna tla. Zanimivo, da je obraz vedno pristal v zemlji in blatu.

Včasih je komu celo uspelo prilesti preko prve ovire, a na področju med prvo in drugo ograjo so se sprehajali psi. Kot vem, je nekomu celo uspelo priti do druge ograde, a to je bilo tudi vse.

Vsak dan smo iz rudnika s sabo prinesli tudi nekaj trupel. Imel sem občutek, da je to edini material, ki ga nikoli ne zmanjka. Trupel ni hotelo biti konca. Prav

lahko bi se zgodilo, da bi bilo taborišče kmalu prazno. Pa ni bilo tako. Taborišče je bilo ves čas polno, trupla pa kot da bi se množila. Ali se lahko trupla razmnožujejo?

Trupla dobijo posebno obliko, ko jih je dovolj na kupu. Recimo, da imamo na kupu približno trideset ali štirideset trupel. Kakšna skulptura je to. Kakšna arhitektura. Prepletene stegnenice in podlahtnice, harmonija prsnih košev iz lestvic reber in navzven štrleče razprte dlani in glave. Kar naenkrat so vsi imeli tako štrleča ušesa in velike nosove. Izrazito močne ličnice in udrte oči. Ni si treba poskusiti zamisliti, da ima katera od teh lobanj celo odprta usta in vate zijajo redki na pol beli in na pol črni zobje.

Ob jutrih smo nemo odhajali na postroj. Občasno je imel naš oficir še vedno veselje na zadnje, ki so prihajali iz barak, spustiti svojega psa. In ta je še vedno rad vlekel iz ljudi njihovo drobovje. Le mi smo postali drugačni. Ko enkrat vidiš skulpturo človeških trupel, lahko tako početje spremljaš, ne da bi sploh čutil. Kajti če še vedno čutiš, potem ti postaneš tisti, ki beži proti ograji in pleza po njej. In ubogi stražarji so mislili, da hoče človek zbežati in mu ni uspelo. Kakšna zmota. Neumni stražarji. Seveda mu je uspelo. Seveda je zbežal. Za vedno je zbežal.

Hlebec kruha je bil po naši vrnitvi v rudnik še na pol manjši, skupina ljudi na en hleb pa je bila še vedno enako številčna. Poleg tega pa je bil ta kruh pomešan s toliko drugimi primesmi, da je bil že praktično neužiten. Normalen človek bi po enem kosu tega kruha umrl. A mi nismo bili normalni.

Prehod, sreda, 30. julij 2008, 8.30

V trenutku se počutim dobro. Prijetno toplo je in svetloba je močnejša. In ni mi več neprijetna.

»Pepe, Pepe,« zaslišim nekje v bližini. Glas, ki ga nisem slišal že dolgo. Neskončno dolgo. »Mama, a si to ti?« vprašam.

»Ja, otrok moj, jaz sem. Poglej me. Ne morem odpreti oči. Ne gre.«

»Saj ne pravim, da odpri oči. Pravim, da me poglej. Ne potrebuješ oči, da bi me videl. Tisti, ki imajo oči odprte, me ne vidijo.«

»Mama. A hočeš reči, da sem umrl? Zato ni nobene bolečine več. In ni pome prišla Matilda. Ti si ob meni?«

»Kakšna Matilda. S tem se straši otroke. Nisi ti umrl. Umrlo je tvoje zemeljsko telo. Umrl je Jože Stanislav Celin, rojen 7. 3. 1923. Ti si tukaj, z mano. Zdaj me pa le poglej in povej, kaj vidiš.

»Mama, pa saj ti si mlada in tako lepa. A si sama? A je še kdo s tabo? Kam pa greva zdaj? ...«

»Sin moj najdražji. Sama sem, a videl boš kogar boš hotel. Vsi naju čakajo. Nisem mlada in lepa. Le ti me vidiš tako. Glej, tile okrog me pa sploh ne vidijo. Ne sprašuj preveč. Imava dovolj časa na razpolago. Veš, zdaj si v prehodu. Kot takrat, ko si se iz Nemčije vračal domov in si se zaustavil na Prevalu, preden si stopil na [domača] kuteževska tla. Potem pa bova stopila do vrat v večnost. Tam ni več časa.«

Videl sem mamo. Bila je lepa in mlada. Nič me več ne boli in ni več nobene skrbi. Ob meni leži telo, staro, zvito, koščeno. Ljudje se ukvarjajo z njim. Drugi bolniki me ne vidijo in mame tudi ne.

Slovo, četrtek, 31. julij 2008, 17.00

Telo so prenesli v vežico v Podgraje. Lepo je tukaj. Mirno in tiho. Borovci varu-

jejo cerkev in zadnje počivališče Kočancev. Tukaj bo ležalo tudi moje telo. Tukaj bodo lahko našli stik z mano moji domači. Prižgali bodo svečo in vem, da mi bodo prinesli tudi zeleno vejico, kot sem si vedno želel. »Ne cvetja, ni treba, da je cvetje,« sem jim govoril, »zeleno vejo ob poti odlomite in mi jo prinesite. Zeleno sem vedno imel rad.«

Ljudje se vrstijo v vežici. Tukaj so vsi, ki jih imam rad. Žena Marija, s katero sva veliko pretrpela, da sva si ustvarila dom in družino. Nismo živeli v najboljših časih, a je z veliko dela šlo. Vsi trije otroci Irena, Olga in Jožko. Najstarejše med njimi, Marije, pa ni. Ona je odšla v večnost še kot otrok. Tu so vnuki, pa zeta in nevesta. Tu so drugi sorodniki, ki mi veliko pomenijo. Žal mi je, ker je njihova bolečina neizmerljiva. Če bi lahko pomagal, bi pomagal. A spet ne gre. Nekatere reči so pač take, kot so.

Veliko je ljudi, ki jih poznam, pa tudi takih, ki jih prvič vidim. V vežici je cvetje, na pokopališču pa temna jama. Solze se plazijo po obrazih, v srcih je mrak. Veliko je lepih spominov, vsak ima v sebi svojo misel, ki ga drži pokonci.

Nekaj minut pred peto uro vstopijo pogrebci in prosijo svojce, da se poslovijo. Stopajo bliže h meni in se me dotikajo. Vidim bolečino v očeh in ljubezen, od katere se ni lahko ločiti. Ostal bi z vami, a tudi to ne gre. Nisem več v telesu, a čutim dotike obraza. Kako je prijetno, ko se me dotikajo. Čeprav zadnjič.

Duhovnik moli, kolona se pomakne proti cerkvi in vstopi. Zvonovi pojejo ubrano, tudi iz Kuteževega se oglašajo. Vedno sem rad poslušal zvonove. V cerkvi se oglasi pevski zbor. Tudi tisti, ki so do zdaj skrivali bolečino, popustijo. Pesem je prelepa, pesem je mehka, pesem je boleča, pesem polni praznine in močno boli.

»Pridite na pomoč, svetniki božji, pridite naproti, angeli Gospodovi. Sprejmite njegovo dušo, nesite jo pred obličje Najvišjega.« /.../. Odidejo s cerkve in zemlja sprejme telo.

Vrata v večnost. Rad bi ostal tukaj, a pot pelje le naprej. Pred mano so vrata, mogočna velika vrata iz domačega hrasta. Kljuka in okovje so iz železa, narejenega, kot bi ga koval najboljši kočanski kovač. Okrog je meglica, kot bi bila vrata na oblaku. Temni se. Edina svetloba prihaja iz odprtine v vratih. Mama me kliče, naj pohitim.

Ozrem se še enkrat. Pod mano je Kočanija. Ta krasna dolina obdana s hribi, ki mi je nudila dom, me krepila in redila. Še bi pil vodo s potoka, še bi s koso na rami odšel v vrt in še bi pripravljal drva za zimo. Sadil bi krompir in ga jeseni pobiral. Pomagal bi teličku na svet in po molži nalil mleka mladim mačkam. Po dolgih letih bi še enkrat odšel v vaško gostilno in se pogovarjal z ljudmi. Pogledal bi, ali so smreke na Gurah kaj zrasle in ali bo kaj jabolk na jesen. Vprašal bi vnuke, ali so že slišali za kočanske dobre vile in ali poznajo zgodbo o iskrovi repi. Objel bi Mero in jo stisnil k sebi in na kolena bi posedel svoje tri otroke in jih pestoval do večera. In šele, ko bi pozno zvečer vsi mirno zaspali, bi odšel.

Stopim do vrat in jih na široko odprem. Svetloba, ki prodira skozi vrata, je tako močna, da ne vidim na drugo stran. Mogoče me tam čaka pašnik z zeleno travo in krave, ki se mirno pasejo. Potok, ki žubori, in ptice, ki pojejo najlepše melodije. Čaka me drevje, odeto v zeleno obleko.

Bivanje tukaj na zemlji je kratko. Tako kratko, da ne utegnemo svojim najbližjim niti tega povedati, koliko jih imamo radi.

Stopim skozi vrata in jih zaprem za sabo. Z Bogom!

Alena Mornštajnová

Hana

Izid: **junij 2019**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedla: **Nives Vidrih**
Uredila: **Polona Mlakar**

Maj 1954 – september 1955

Teta Hana je vstala, segla v kredenco in otipala ključ. Malo ga je mečkala v dlani, kot da se ne bi mogla spomniti, od katerih vrat je, nato pa se je vsa zgrbila, zavzdihnila in se namenila proti babičini sobi. Hitro sem zdrsnila s stola in stekla za njo.

Teta je odklenila, ne da bi se razgledala, stopila proti oknu in na široko odprla obe krili. Bila sem razočarana. Zakaj so se šli okrog te sobe take skrivnosti? Pri steni je stala lesena postelja, zraven nje garderobna omara in nasproti dva predalnika za perilo. Nobene preproge, nobenih zaves, prtičkov in niti slik. Samo rumeno pobarvane stene in okno, ki gleda na dvorišče. Počakala sem, da je teta odšla po posteljnino, in hitro pokukala v predale. V spodnjem sem odkrila poškrobljene bele kvačkane prtičke, ki so moleli iz ovojnega papirja. Sicer nič, čisto nič.

»Zakaj je bila soba zaprta?« sem vprašala, ampak teta me verjetno ni slišala ali pa je že spet mislila na kaj drugega. Začela sem se privajati, da s teto Hano ne bom prav veliko klepetala.

Prenesla sem svoje stvari in z njimi napolnila cele tri predale. Svojega ljubega medveda, ki mu je Ida iztaknila obe očesi, teta Ivana pa ju je spet prišila nazaj, sem posadila na posteljo. Potem sem se usedla zraven njega in se razgledala po svojem novem domu. V kratkem času že tretjem.

Celo sobo sem imela samo zase, ampak tega sploh nisem bila vesela.

Trajalo je nekaj dni, preden se mi je posrečilo teto Hano prepričati, naj gre z mano v našo staro hišo v ulici, ki pelje proti cerkvi. Želela sem si prinesti nekaj stvari, ki sem jih nujno potrebovala, toda pri Horáčkovih zanje ni bilo prostora. Na primer svoj lonček, punčko, ki je hodila, mežikala in se jo je dalo česati in sem jo dobila za prejšnji božič, in čisto nove vodene barvice. Prvotno sem nameravala vzeti tudi Dagmarkine posodice za punčke, s katerimi sem se na skrivaj igrala, kadar Dagmarke ni bilo doma, ker mi jih od takrat, ko sem razbila en lonček, ni več hotela posojati. Ampak ko sem videla posodice, kako stojijo na polički v najini skupni sobi, mi naenkrat niso bile več všeč in počasi sem začenjala razumevati, zakaj je teta Hana zaprla sobo babice Else in ni kaj dosti hodila tja.

V veliko platneno torbo sem zbasala vse svoje perilo, pižame in zimske stvari ter zaklenila vrata hiše, ki je bila sicer moja, vendar ni bila več moj dom.

Najbrž se ne bi smeli vrniti tja, kajti čeprav sva bili v starem stanovanju nad urarstvom samo kratek čas, mi je bilo grozno težko, teta pa, četudi je ves čas

čakala na stopnicah, po vrnitvi v svojo kuhinjo spet sploh ni odgovarjala in je samo sedela in bolščala v prazno.

Sicer pa moram reči, da se je teta Hana trudila. Za kosilo sva imeli krompir z mlekom ali krompirjeve hlebčke ali krompirjev kolač ali kar koli iz krompirja, zelenjave in stročnic – razen graha – in meni se je po tetinem strmem pogledovanju v zlizano denarnico posvetilo, da to niti ni zaradi pomanjkanja njene domišljije, temveč bolj denarja. Jaz sem imela kosila v šolski jedilnici, tako da sem se najedla, teta Hana pa se je zadovoljila s krompirjem in kruhom.

Žrlo me je, kako se čisto nič ne briga zase.

Sram me je bilo hoditi po mestu s teto, našemljeno v razvlečen črn pulover in obuto v razdrapane čevlje, in sem iskala vse mogoče izgovore, da bi se temu izognila. Bilo mi je neprijetno, da se ljudje obračajo za nama, nekateri se celo vznejevoljeno odvračajo stran in drugi – posebej otroci – kričijo sramotilne pripombe. Njej je bilo to čisto vseeno.

»Zakaj si vsa v črnem?« sem jo napadala. »Pa zakaj vsaj ne pozdraviš, ko prideš v trgovino? Zakaj tukaj kar naprej sediš tja v en dan?«

Teta ni odgovarjala. Moja vprašanja so polzela po njej kot voda po povoščenem platnu, in jaz sem čez čas prenehala spraševati.

Težave z denarjem sva občutili vedno bolj mučno. Teta ni delala. Sploh ni mogla. Kakšen poklic bi bil primeren zanjo? Prodajalka? Predstavljala sem si, kako bi bilo videti, če bi sredi trgovine naenkrat začela bolščati in se ne bi niti ganila. Učiteljica? Kdo bi zaupal otroke tako čudni ženski? Čistilka ali kuharica? Saj je bila šibka, da bi jo veter odpihnil.

Ves čas se je držala za srce, hrbet ali trebuh in na trenutke tako stežka dihala, da sem se bala, da se bo zadušila. Mislim, da ne bi mogla delati, niti če ne bi bila malo čez les. Da je čez les, je o njej govoril očka, mama pa se je vedno potegnila za teto. »Ni čez les,« je oporekala, »samo duševno je utrujena.« Glede sožitja s teto Hano sem bila bolj na očkovi strani.

Teta Hana je dobivala majhno pokojnino, ampak potem ko je bila pri naju na kontroli gospa z občine z lasmi, počesanimi v najvišjo figo, kakršno sem kdaj videla, je dobila denar tudi zame in nama je malo odleglo. Teta sicer ni izboljšala svojega jedilnika, vendar je vsakič dala na stran nekaj bankovcev, in če sem potrebovala nove žabe ali barvice, je bilo kje vzeti. Dneva, ko se je pojavila gospa z občine, se zelo natanko spomnim. Tedaj sem živela pri teti Hani že tri mesece. Čisto sem se že navadila in bala sem se, da se mi ne bi bilo treba spet seliti.

Sožitje s teto Hano je imelo svoje prednosti in pomanjkljivosti. Tetino kuhanje ni bilo preveč raznolično in s čudaško teto se ni dalo kaj prida klepetati. Ampak čez čas se mi je nehalo zdeti čudno, da mi ne odgovarja. Usedla sem se ji nasproti in ji razkladala o vsem, kar se je zgodilo v šoli, kaj je kdo rekel, kaj je imela za malico Jarmilka Stejskalová – kar mi je pač padlo na pamet. Teta me ni nikoli prekinila, ampak včasih je vstala in odšla v spalnico.

Še ena prednost je bila v tem, da mi ni nič prepovedovala in niti zapovedovala. Če bi se odločila, da ne grem v šolo ali da se bom tja odpravila bosa, tega najbrž ne bi niti opazila. Tega začuda nisem nikoli naredila.

Gospa z občine se je usedla na rob stola, si nataknila očala in se razgledala po kuhinji. S tem, kar je videla, je bila lahko zadovoljna, ker je teta pospravljala vsak dan. Najbrž je pričakovala, da ji bo teta ponudila vsaj čaj, ampak Hana si je

primaknila stol nasproti nje in molčala. Uradnica je pred sabo razložila papirje in začela govoriti.

Razlagala je predpise, naštevala zakone, postavljala vprašanja in si sama odgovarjala nanje, spraševala, zakaj nisva zaprosili za družinsko pokojnino, in nama takoj izpolnila prošnjo in jo teti samo primaknila v podpis, medve s teto pa sva samo zijali vanjo in mislim, da je bil tetin nerazumevajoči izraz popolnoma enak mojemu, tako da se to uradnici ni zdelo prav nič čudnega.

Po četrturnem samogovoru, od katerega sem si zapomnila samo to, da bom ostala pri teti in da nama bo poštarica vsakega petnajstega prinesla denar, je gospa pobasala papirje, živahno skočila na noge in me uščipnila v obraz: »Torej ti je pri teti všeč?«

Odpirala sem usta v odgovor, ampak uradnica me je potrepljala po obrazu in si sama odgovorila: »Seveda ti je všeč, punčka,« in izginila.

Obrnila sem se k teti, da bi ji povedala svoje mnenje, ampak ta je vstala in se napotila proti spalnici, po čemer mi je postalo jasno, da ima za ta dan dovolj ljudi in da se mora odpočiti. Zunaj je deževalo in tako sem si na široko okensko polico položila blazino in iz spodnjega predala v svoji sobi prinesla svojo najljubšo knjigo o osiroteli deklici po imenu Pollyanna. Odprla sem jo vsakič, kadar mi je bilo hudo. Imela sem jo tako rada, da je nisem vrnila v knjižnico in gospe knjižničarki sem rekla, da se mi je nekje izgubila. Sprva sem mislila, da gospa knjižničarka ne bo huda, če se bom držala dovolj poklapano. Ni bila huda, rekla je celo, da se to dogaja, vendar sem morala plačati kazen. Plačala sem jo iz denarja za šolska kosila in potem sem bila nekaj dni samo ob kruhu, torej sem imela občutek, da sem svojo kazen odslužila in nisem imela nobene slabe vesti.

Usedla sem se na blazino, poiskala najljubše poglavje, v katerem Pollyanna pojasnjuje pravila svoje srečne igre, in si želela, da bi se tudi pri meni vse srečno zasukalo, da bi tudi znala videti na svetu samo lepe stvari in da bi se teta Hana čudežno spremenila v ljubečo tetko kot Pollyannina teta Polly. Toda ko sem dvignila glavo, sem bila v kuhinji čisto sama in zunaj je še vedno deževalo.

Kmalu sem opazila, da imajo tetini dnevi utečen red. Ob isti uri je vstajala, jedla in hodila spat. Po nakupih je hodila ob istih dnevih in na iste kraje, prati je bilo treba ob sobotah in kakršen koli odmik od običajnega ritma jo je za precej časa spravil v tisto čudaško stanje odrevenelosti, v kakršnem sem jo poznala z obiskov v naši hiši. Njena stanja molčeče otopelosti me niso več begala, so mi pa zelo presedala. Kaj se ne more obvladati tako kot drugi ljudje, sem si govorila. Je tako strahopetna ali komot? Prav tako mi ni bila jasna tetina nenehna utrujenost. Jaz sem bila polna življenja in tetino vzdihovanje mi je bilo nadležno, čeprav sem se sčasoma naučila, da se nisem več menila zanj.

Če je bilo mogoče, sem cele popoldneve preživljala zunaj z Jarmilko Stejskalovo. Imela sem tudi druge prijateljice, toda nobena od njih mi ni bila tako blizu kot blond Jarmilka, ki sem ji lahko odpustila tudi to, da je bila lepa. Ob lepem vremenu sva se igrali zunaj, najpogosteje pri Stejskalovih na dvorišču. Jaz sem se mirno prilagodila, kajti teti Hani je bilo čisto vseeno, kje sem, in dvomila sem, da bi sploh opazila, če se ne bi vrnila.

Ob hladnem vremenu sva bili doma pri Stejskalovih, sčasoma pa sem opazila, da me Jarmilkina mama ne vidi rada. Prej je klepetala z mano, mi ponujala malico, spraševala po mami in pustila pozdraviti očka, od takrat pa, ko sem

živela pri teti, me ni nič več vprašala in mi ni ponudila niti vode s sirupom. Potem me je Jarmilka sploh nehala vabiti. To mi ni dalo miru, vendar sem se bala vprašati, da ne bi izvedela česa neprijetnega, na koncu pa vseeno nisem zdržala. Deževalo je, zunaj nisva mogli biti, in tako sva kratek čas klepetali na suhem pod arkadami in se zabavali s tem, da sva šteli dežnike.

»Jaruš,« sem začela, »zakaj me nikoli več ne vzameš k vam domov?«

Jarmilka je zardela, da se tega ni dalo spregledati. »Kaj pa bi tam?«

»Lahko bi se igrali, kadar zunaj dežuje.«

»Kaj pa če bi šli k vam?« Jarmilka se je izmotavala. Zelo dobro je vedela, da k nam ne moreva iti.

»Misliš k teti Hani? Saj veš, da jo je groza obiskov.«

»Točno.«

Svojo najboljšo prijateljico sem presenečeno pogledala.

»Kako to misliš?«

»Tvoja teta je prismuknjena.«

»Ni, samo duševno je utrujena.« V tem trenutku mi je prišel prav mamin ublaženi izraz.

Jarmilka je oklevala, potem pa je rekla: »Mami trdi, da je tvoja teta prismuknjena in da se s takimi ljudmi ne bi smeli kazati v javnosti.«

Kot bi zlila name vedro hladne vode. »Saj se družiš z mano, ne s teto Hano. Kaj ima to skupnega z mano?« sem jo napadla.

Jarmilka je skoraj zajokala. »Jaz tega ne mislim, res ne, ampak mami pravi, da se to že vidi na tebi. Da zraven tete propadaš in da si ne želi, da bi bila moja najboljša prijateljica. In da si za povrhu še Žid.«

»To pa že nisem,« sem protestirala. Nisem mogla biti Žid, ko sploh nisem vedela, kaj to pomeni.

Jarmilka me je prijela za roko. »Mene to ne moti, res ne. Ti boš vedno moja najboljša prijateljica – za stalno.« Nos si je obrisala v rokav in jaz sem si rekla, da najbrž zares slabo vplivam nanjo, saj bi se prej olikano useknila v robec.

Čeprav je deževalo, me je Jarmilka spremila vse do vrat tetine hiše in obljubila, da bo naslednjega dne po šoli zagotovo šla ven z mano. Vzpenjala sem se po stopnicah in na jeziku valjala to čudno besedo.

Teta Hana je v zgledno pospravljeni kuhinji sedela za mizo. Čeprav me je morala slišati, me ni niti pogledala. Snela sem si torbo s hrbta, se ustavila na vratih in gledala, kako zbrano lupi krompir. Ruto si je zavezala preveč ohlapno, tako da ji je zdrsnila nazaj in odkrila lase. Bili so popolnoma beli, ampak enako gosti, kot sem jih imela jaz. Mogoče sem se navadila nanjo ali pa se je zadnje čase malo poredila, ker se mi je zdelo, da lic nima več tako upadlih in brade ne tako špičaste kot prej. Če bi imela vse zobe, sem pomislila, ne bi vzbujala tako obupanega vtisa. Ampak njej za to najbrž ni bilo niti malo mar.

Pricapljala sem bliže in se usedla k njej. »Teta?«

Malo je trajalo, da se je obrnila proti meni.

»Kaj pomeni, da si Žid?«

Molče me je gledala, potem je odložila nož, si zavihala rokav in razkrila dolgo številko, tetovirano na podlakti.

Potem je vstala, niti rok, umazanih od krompirja, si ni umila, in spet odšla v svojo sobo.

Laurent Seksik

Poslušni sin

Izid: **julij 2019**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedla: **Mateja Petan**
Uredila: **Tadeja Petrovčič Jerina**

Rjavolasa mlada ženska na sedežu desno od mene, stara kakih trideset let, s črnimi, mandljastimi očmi in visokimi ličnicami, oblečena v kavbojke, na katere pada bež satenasta srajca, bere knjigo; vsa je zatopljena vanjo, mršči se in napenja oči, da bi se privadila motni svetlobi kabine. Preden je sedla, me je prosila, naj ji pomagam pospraviti prtljago; komaj sem jo dvignil, že sem začutil bolečino, ki me že leta zbada v križu. »Vem, težka je,« je vljudno zavzdihnila in nagajivo veselje ji je razsvetlilo obraz. Malce neprepričljivo sem jo zavrnil, kar jo je spravilo v smeh.

Čarobno goro bere in zavidam ji, da je šla dihat čist zrak vršacev, da potuje po sledeh Hansa Castorpa, v počasnem nizanju vrhov in obronkov. Zadnje leto se, razen pri klasikih, ki jih berem tako rekoč po dolžnosti, nikakor ne zmorem vživeti v roman. Urok ne deluje več, branje mi ponuja le še neskončen seznam brezdušnih pokrajin s pogrošnimi kulisami in bitji brez mesa, odrešenih trpljenja, otrplih gibov, nedoumljivih misli, samovoljnih dejanj. Lik stopi na vlak, jaz ostanem na peronu. Neki par se razide, kot bi si pred spanjem voščil lahko noč. Vse ljubezni so mogoče, želje izpolnjene, šibkosti vnaprej premagane. Pred mano se vrsti počasno zaporedje besed brez čara, iz katerih ne odzvanja nič, ki ne zmorejo prenesti idej in niso pravšnje, da bi posredovale pomen. Vrstice odstavkov so, kakor da bi bile napisane z bledim peresom, s katerega ne kane nič razumljivega, ki ne povzdigne nobenega speva, ne odtisne nobene bolečine, ne izriše nobenega sveta, ne naplavi nobene resnice. Samodejno obračam strani, tujec onemu, ki govori. Prepričan sem, da sem tistega dne, ko sem izgubil očeta, izgubil občutek za branje.

Moja sopotnica si sname elastiko s fige in lahkotno strese z lasmi, nato dvigne glavo k meni in vpraša, ali vem, koliko časa bo trajal polet. Odgovorim ji, da štiri ure in trideset minut ali pet ur, odvisno od moči vetra.

– Vetra? nejeverno vzklikne. Kako to veste?

Ne da bi se spustil v podrobnosti, pojasnim razloge svojih potovanj tja in nazaj; lani sem večkrat zapored letel na tem letu.

Zaupa mi, da bo prvič obiskala Tel Aviv. Sestala se bo s prijatelji, katerih navdušenje nad deželo je v nasprotju z negativnimi besedami, ki jih običajno sliši. Rada bi si sama ustvarila vtis, radovedna je. Pa vi, zakaj vi potujete?

– Za svojega očeta nočem niti vedeti, kje bo pokopan, ko bo mrtev, prizna po tem, ko sem ji odgovoril na vprašanje.

Oče je bitje, ki ga na svetu najbolj sovraži, človek brez vesti in morale, ki se je oblastno in nasilno vedel do njene matere, sestre in nje, danes pa trpinči svojo drugo ženo in dva otroka.

– Taki tipi se ne bi smeli razmnoževati! doda, a potem premolkne, kakor da bi se bila preveč razburila. Niti predstavila se nisva …

Nekoliko nagajivo mi ponudi roko, kakor da želi popraviti vtis, ki ga je morda pustilo njeno vedenje.

– Ime mi je Sandra, Sandra Gauthier …

Dela v Parizu, v enajstem okrožju, uradnica je v neki notarski pisarni.

– Pisarna Germond, Pratier, Olivent, Granger, prenos premoženja, pravo gospodarskih družb, korporacijsko pravo, obdavčitev nepremičnin, zakupništvo, prodaja in posojila, podrobneje navede z nasmeškom v kotičkih ustnic.

Moje ime ji ni neznano, slišala je govoriti o *Zadnjih dnevih Stefana Zweiga*.

– Ampak knjige nisem brala. Moram priznati, da Zweigu za razliko od večine drugih nisem niti malo naklonjena. Nisem dovzetna za njegovo pisanje, za njegov svet. Če si je nekje bogu za hrbtom v Braziliji vzel življenje, to še ne pomeni, da je dober pisatelj, tudi junak ne, prej slabič. Mogoče vas bom šokirala, ampak ko ga prebiram, imam občutek, da se mi kar naprej vrti film *Cesarica Sissi*. Tisti njegovi *noro* obupani, *strastno* zaljubljeni liki! Tiste njegove kratke zgodbe, ki smrdijo po naftalinu. Biografije pa … njegova *Marija Antoaneta*, to je ista Bernardka Lurška. Oprostite, če se vam zdim preveč skrajna, sestra mi kar naprej ponavlja, da je to moja največja hiba. Ampak zakaj je vas Zweig tako zelo pritegnil, da ste mu posvetili knjigo?

Pojasnim, da moja strast do tega Dunajčana sega v začetek osemdesetih let, ko so Zweigova dela potegnili iz vic, kamor jih je bil odrinil nacizem, in jih začeli znova objavljati.

– Na začetku osemdesetih let me še ni bilo, zine in zapre knjigo, kakor da je v hipu sklenila, da se zavoljo pogovora le splača prekiniti branje, nato pa vpraša, kje sem bil v tistem obdobju.

– Študiral sem.

– Na filozofski fakulteti?

– Na medicinski … Zdravnik sem.

– In med posameznimi predavanji anatomije ste požirali Zweiga?

– Recimo, da me je branje potegnilo iz brezdelja.

– Kako je lahko človek pri študiju medicine brezdelen?

– Bogsigavedi …

– Povejte kaj več, no … Saj sem vam rekla, da sem radovedna!

Tisto leto, ko sem bil star dvajset let, sem v predavalnicah preganjal dolgčas. Predavanja iz kirurgije in zdravstva me niso niti malo pritegnila. Naštevanje tumorskih označevalcev, elektrokardiografski znaki angine pektoris in biološke anomalije ciroze so me pustili popolnoma hladnega. Ves čas sem si zaman prizadeval, da bi bil med dolgimi urami predavanj videti pozoren; čutil sem se krivega, ker me učne ure profesorjev niso zanimale, medtem ko so moji prijatelji kar srkali iz zakladnic čudes. Zavistno sem opazoval kolege, za katere se je zdelo, da s plemenitim užitkom rišejo obrise trebušne slinavke, kot študent slikarstva obline modela. Ko sem si nadel belo haljo, sem imel občutek, kot da sem v gasilski uniformi. Med urami seciranja me je obšel gnus, v meni se je zganilo sočutje do vrste trupel, ki so bila na milost in nemilost prepuščena medicincem. Njihovi nekdanji prebivalci so si gotovo predstavljali častivrednejšo usodo, ko so jih sklenili darovati znanosti. Moji kolegi so stremeli k temu, da bodo ozdravili naš

planet, jaz pa sem si samo prizadeval pozdraviti nevrastenijo. Zjutraj sem se pred ogledalom trudil prepoznati dijaka, prekipevajočega od vneme in strasti, kakršen sem bil nekaj let prej, ko sem se nadejal spremeniti svet, in sanjal, da mi bo ljubezen na vsakem vogalu prekrižala pot. Pri dvajsetih letih sem opustil svoje sanje. S tem, ko sem ubral pravo pot, sem zašel v slepo ulico.

Sopotnica me malce razočarano pogleda, kakor da sem pravkar razblinil drobec mita.

– Ampak zakaj ste potem izbrali to pot?

– Predolgo bi trajalo, da bi pojasnil.

– Na voljo imava ves čas … Z veseljem bi študirala medicino. Ampak za sprejemne izpite v prvi letnik nisem imela dovolj dobre ocene iz matematike. Trapasto, ne? Človek ni nič boljši zdravnik, če obvlada računanje na pamet! Ampak tudi če bi bila dobra matematičarka, si ne bi izbrala te poti, ker me je strah.

– Pogleda na kri?

– Ne, na kri se požvižgam, odkar mi je sestra pri osmih letih zlomila nos, ko mi je zabrisala punčko v obraz. Še danes trdi, da je bilo po nesreči. Bi vi verjeli, da lahko sestri po nesreči zabrišeš punčko v obraz? Mama je v tej zgodbi, tako kot v vseh najinih sporih, držala z njo, čeprav je trdila, da nikoli ne bi mogla izbrati ene ali druge. Pa je kljub temu izbrala, ves čas je izbirala, in zmeraj izbrala njo! Nekoč mi je priznala, da čuti posebno naklonjenost do Chloé, ker se ji zdi bolj krhka. Krhka! Pa ni bila ona tista, ki so ji vrgli punčko v obraz … A vrniva se k medicini. Nisem se hotela lotiti tega študija, ker se bojim smrti. Pri dnevniku ob osmih se lahko zjokam, spremljati pacienta do zadnjega diha pa … Imam mogoče napačne predstave? Mogoče se vas smrt neznanca ne dotakne?

Ime ji je bilo gospa Boyer. Tako se je pisala prva pacientka, ki je umrla pred mojimi očmi, in v množici silhuet, ki se srečujejo na bolnišničnih hodnikih in v bolniških sobah, še vedno razločim zaskrbljeni soj v njenih očeh, nagubano kožo njenega čela, tisti otožni, izmučeni obraz, ki ga je razvedrila vsaka še tako drobna ljubeznivost, ki si ji jo namenil. Sprejeli so jo na oddelek za reanimacijo, v zadnjem stadiju srčnega popuščanja.

Ko sem jo ob prihodu na oddelek pregledal, sem jo slišal, kako je z zadrgnjenim glasom rekla:

»Ne delajte si skrbi, mladenič, nekaj malega že vem o svoji bolezni, pomagala vam bom, če vas bo profesor kaj vprašal. Če smem, bi vam svetovala, da brž izkoristite mojo izkušnjo: ne bom več dolgo zdržala … O, kako vam zavidam. Vse življenje imate pred sabo. Pa se tega sploh ne zavedate! Pri vaši starosti človek verjame, da še ima čas … Veste, tudi jaz sem bila nekoč mlada. Pri dvajsetih letih sem imela krasno postavo! Pa poglejte, kaj je ostalo od nje …«

V naslednjih dneh je imela motnje zavesti, ure budnosti so postajale vse redkejše, bila je čedalje bolj zasopla, njena pljuča so bila zalita zaradi edema, ki mu infuzijske črpalke niso bile več kos. Kadar sem ob njeno srce prislonil stetoskop, sem zaslišal neskončne premore, polne tišine iz onstranstva.

Neko jutro sem jo našel omotično, z zaprtimi vekami, v nekakšni polkomi, ampak dotlej še nikogar nisem videl umirati. Med stotinami ur predavanj na fakulteti, ki so se dotaknila celo najredkejših bolezni, niti eno samo ni bilo namenjeno

umiranju. Noben profesor ni razložil, kako ravnati v navzočnosti umirajočega bolnika. Poučevanje znanstveni napredek kuje v nebo, o porazih pa pove bore malo, z izjemo nekaj zamotano skrivnostnih stavkov, ki mimogrede preletijo razočaranja in neuspehe sicer zmagoslavne medicine. Ko me je zaskrbljena hči gospe Boyer prišla vprašat po novicah o materi, sem jo pomiril; z najpristnejšo iskrenostjo sem ji svetoval, naj je nikar ne skrbi. »To stanje bo minilo,« sem pojasnil, zelo prepričan vase in v kar najboljši veri, saj naj bi po mojih zanemarljivih, deviških izkušnjah s smrtjo vse ženske ozdravele, vsi moški preživeli. Pacientkina hči je nejeverno zmajala z glavo. »Vaša mati si bo v nekaj tednih opomogla, najpozneje v enem mesecu.« Njen obraz se je razvedril. »Ste prepričani?« Malo je manjkalo, da me ni objela. Pokimal sem, da drži kot pribito. Veselo, z lahkotnim korakom je odšla po hodniku. Zaslišal sem jo, ko je pri oddelčnem stažistu, ki ji je prekrižal pot, poiskala potrditev mojih besed. Radost, ki jo je izžarevala, je v hipu izginila, pred sogovornikom je povesila oči, on pa jo je z zadrževanim besom in skrbno pretehtanimi besedami takoj postavil nazaj v neusmiljeno stvarnost. Ko je odhajala z oddelka, mi je namenila pobit pogled, v katerem ni bilo sledu kake zamere. S težkim korakom in sklonjeno glavo je šla svoji nesreči naproti.

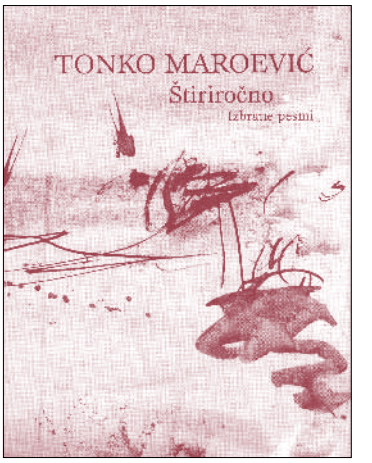
Petintrideset let pozneje bo mene doletela podobna preizkušnja z očetom. Enako optimističen in nič manj brezbrižen študent mi bo ponudil enake, prisrčne spodbude. Olepšano minljivost pred hladno prho.

Naslednjega dne se primarij med glavno vizito ni pomudil pri gospe Boyer. Žalostno je pogledal radiografijo prsnega koša, se na kratko pogovoril s stažistom, potem pa skupino, ki ga je spremljala, že odpeljal k naslednji postelji. Ko je bilo vizite konec, sem stažista zagledal ob starkinem vzglavju. Premišljeno počasi je potiskal vsebino brizge v infuzijo. Nezavestno pacientko sem prijel za roko, da bi ji vlil pogum. Med vbrizgavanjem se je na aparatu oglasil dolg, opozorilen pisk. »Izgubljamo jo! Nehaj injicirati!« sem zavpil. Stažist ni odnehal, brizgo je izpraznil do konca. Na zaslonu se je kmalu prikazala nepretrgana ravna črta. »Umira, stori kaj!« sem moledoval. Nisem si mogel zamisliti nepojmljivega. Stažist je odložil brizgo, me mrko pogledal, z robom rjuhe pokril pokojničin obraz in odšel. V dlani sem pridržal še vedno toplo roko gospe Boyer.

– Navsezadnje sem ravnala prav, ko nisem izbrala medicine … malce trpko reče sopotnica. Dajva, prosim vas, govoriva o čem drugem. Raje bi se vrnila k vašemu odkritju Zweiga.

Po tistem mladostniškem strmoglavljenju, ko se je sfižilo, kar naj bi veljalo za najlepše obdobje mojega življenja, sem se oklenil želje, da bi postal pisatelj, v upanju, da mi bodo objavili delo, ki bi me lahko odrešilo začrtane prihodnosti. Pisal sem podnevi, pisal ponoči, med enim in drugim predavanjem in vmes. Takrat sem že pisal zdravniške zgodbe pa judovske zgodbe in zgodbe o mladih judovskih zdravnikih, ki v pisanju iščejo odrešitev. Na hitro in nadvse goreče sem urejal pretirano lirične in izrazito izpovedne romane. Čutil sem, da sem pisateljska duša. Pobožno sem spremljal veliko literarno mašo na televiziji, ki jo je ob petkih zvečer vodil Bernard Pivot, in prepoznaval svoje sobojevnike. Ni me motilo, da so rokopise, ki sem jih pošiljal založbam, drugega za drugim zavračali. Morda bo moja literarna zrelost podobna moji puberteti, prišla bo z zamudo.

Tonko Maroević
Štiriročno
Slovenska matica in Slovenski center PEN (ob podpori SAZU), 2019, 107 strani

Andrej Arko

Ko je to pomlad Ljubljano obiskal akademik dr. Tonko Maroević, je v slovenščini izšel izbor njegove poezije. Ta hrvaški pesnik, esejist, literarni in likovni kritik ter uveljavljeni umetnostni zgodovinar, ki je s svojo poezijo odločilno zaznamoval hrvaški postmodernizem kot eden njegovih začetnikov, je v knjigi predstavljen predvsem z izborom iz treh svojih zbirk: *Slepo oko*, *Štiriročno* in *Sonetna stroka*. Dodanih pa je še nekaj Zimskih rimskih sonetov iz zbirke *Baffonerije – Igrivosti*. Potemtakem sta v slovenski izdaji zajeti tako pesnikovo zgodnejše, bolj bivanjsko zaznamovano obdobje, kot tudi prevladujoče postmodernistično.

Skupni naslov Maroevićeve zbirke v slovenščini *Štiriročno* namiguje na prevajalsko početje, ko pesnik in prevajalec soustvarjata isto umetnino, kakor je to pri klavirskem muziciranju v dvoje. V knjigi s svojimi prevodi predstavljajo Maroevićevo poezijo Marjan Strojan, dr. Miha Pintarič in dr. Boris A. Novak, ki je zbirko tudi uredil.

V njej se Tonko Maroević kaže kot mojster besede, kot virtuoz pesniškega izražanja. Živo in osvajajočo pa napravljajo to poezijo igrivost, posmeh in samoposmeh. Življenja radujoči se Sredozemec, doma s Hvara, si tako ne pomišlja posegati po najbolj pretanjenih jezikovnih možnostih. Zaradi tega njegove poezije, zlasti pesmi v sonetni obliki, ni bilo prav lahko sloveniti.

Ti prevodi pesmi torej predstavljajo Tonka Maroevića, sicer tudi pisca niza monografij o hrvaških slikarjih, kot umetnika jezika; sredstvo njegovega izražanja je potemtakem beseda, v katero prevaja celo slike. Sploh je za njegovo pisanje značilno povezovanje, če ne celo stapljanje literarne in likovne tvornosti. To se pravi, da so odsevi upodabljajoče umetnosti opazni v njegovi poeziji, hkrati pa poezija zaznamuje tudi njegove umetnostnozgodovinske razprave, med katerimi se jih nekaj nanaša na slovensko likovno ustvarjalnost. Sicer njegova mediteransko zaznamovana poezija razodeva pozornost in discipliniranost, kar zadeva pesniško obliko, ki je v tem izboru pretežno klasična. Vendar je Maroevićeva sonetna oblika poseben tip postmodernističnega soneta z vsemi jezikovnimi bravurami in izraznimi inovativnostmi.

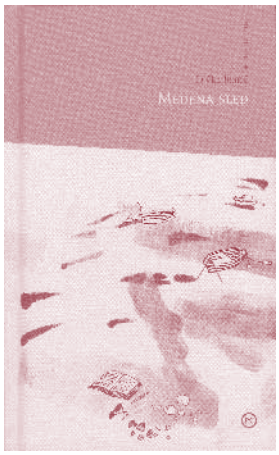
Veliko Maroevićevih pesmi, zlasti sonetov, izbranih za to knjigo, se nanaša na literarne ustvarjalce, povečini književnikove sodobnike pretežno s hrvaškega govornega območja. Z nekaj soneti pa se klanja tudi Francetu Prešernu in hkrati njegovima izvrstnima prevajalcema v hrvaški in srbski jezik, svojima vrstnikoma akademiku Luku Paljetku in Kolju Mićeviću. Kljub temu, da je osnovni ton teh pesmi rahlo posmehljiv, se hkrati dvigajo v občudovanje in spoštovanje Maroevićevih sodobnikov in predhodnikov.

Ob sedanjem splošnem pomanjkanju smisla za poezijo v našem okolju se ne-

mara vsiljuje banalna pomisel, kolikšen domet ima lahko danes postmodernistična poezija, ali, če se vprašamo še bolj zagrenjeno, kako daleč dandanes sega poezija nasploh. Tu seveda ni govor o pesnikih samih ali o literarnih sladokuscih in presojevalcih literarne ustvarjalnosti, ampak »navadnih« bralcih. A dvomljivcu, ki se ga postmoderno izražanje v poeziji na splošno morda ne dotakne kaj dosti, lahko Maroevićeve pesmi s svojo radoživostjo, svežino in domiselnostjo zbudijo vsaj pozornost. Še zlasti zato, ker bralcu prihajajo na pomoč koristne opombe k pesmim, kar je še ena dobra stran te knjige.

Spremna beseda ponuja zanimiv pregled hrvaškega pesniškega ustvarjanja druge polovice prejšnjega stoletja, obenem pa lovi vzporednice z razvojem slovenskega modernističnega in postmodernističnega pesnjenja, tudi soneta. V tej zvezi je med drugim opazna in zanimiva kratka ocena dogajanja v poznih šestdesetih letih prejšnjega stoletja, ki je imelo za posledico korenito spremembo vrednostnega sistema. Danes ob podcenjevanju, če ne preziranju tradicionalnih vrednot in posledicah tega zlasti v zahodnem civilizacijskem območju se namreč tisti dogodki spričo občutljivih in nepredvidljivih posledičnih tokov in ravnanj v sodobni družbi kažejo že v drugačni, nikakor ne v vabljivi optiki.

Kljub temu da je Novakova spremna beseda osebno napisani esej o pesniškem prijatelju, je v predstavljanju njegovega ustvarjanja in sočasnih literarnih tokov izčrpna in tehtna. K celovitosti ji poleg opomb med drugim pripomore navajanje Maroevićevega obsežnega in zahtevnega prevajalskega dela, pri katerem imajo svoje mesto tudi Slovenci. Tako je ta izbor Maroevićeve poezije hkrati poklon njegovim prepesnitvam iz slovenske pesniške ustvarjalnosti.

Lučka Jenčič
Medena sled
Mladinska knjiga, 2019, 107 strani

Ljubiti onkraj besed

Dr. Edvard Kovač

Poezija Lučke Jenčič razkriva njeno globoko intimo. Gre za bogato osebnost z intenzivnim notranjim doživljanjem, ki najde sledove svojih občutij v besedah, ki postajajo odmev bitja njenega srca in pljuskanje valov njenih pretanjenih čustev.

Žal je pesniški prvenec, ki sicer prinaša literarne zapise iz več desetletij, izšel posthumno. Tako izjemna prevajalka nikoli ni bila deležna tiste kritike, ki bi ji pomagala, da bi izklesala svoj slog in še rasla v izrazni moči svoje besede. Toda ko beremo njena besedila, ki nas pogosto pretresejo, dobivamo občutek, da se avtorica za takšne kritike, četudi bi jih bila brala, sploh ne bi zmenila. Bila je zavezana svojemu pristnemu občutju življenja in ljubezni, ki ga je neposredno pa vendar tudi skrivnostno razkrivala v pesniških prispodobah. Hotela je prisluhniti svoji duši in potem neposredno izraziti svoje misli in doživetja, brez zavirajočih usmerjevalnih velelnikov.

Pa vendar je tudi Lučka Jenčič imela svoje učitelje, ki jih je spoštovala. Gre namreč za germanistko, ki je bila izvrstna prevajalka. Njen najbolj priljubljen avtor je bil Thomas Bernhard, v katerem se je tudi sama prepoznala. Kot je zatrdila v svojem pogovoru z Mirjam Drev, ki je tudi objavljen v njeni pesniški zbirki, se je vedno lotevala le besedil, v katerih je začutila odsev sebe same: »Vedno sem prevajala besedila, v katerih sem se našla; ko prevajam, stopim v sled nekoga drugega, in ponovno pišem njegovo zgodbo; ne moti me, če so stopinje moške« (95). Toda blizu so ji bile tudi avtorice, ki so obravnavale sodobne ženske probleme in takšna je bila Ingeborg Bachmann. V Lučki Jenčič je vedno zmagovala pesniška duša, zato je rada dejala: »Berem prozo, piše pesmi.« V njej se je porajala nostalgija po neki izgubljeni ljubezni, kakor ob pogledu na valove morja, ki se razblinjajo ob obali njej ljubega Lošinja.

In kot pravi pisec tehtne spremne besede, žal zdaj tudi že pokojen, Peter Kolšek, ki je skupaj z Nelo Malečkar naredil izbor njene poezije za objavo, je pesnici morje nudilo tolažbo. Kajti njene pesmi so polne žalosti, ki je sicer ne mara in bi ji rada ubežala. A pravo zatočišče za njeno grenkobo bi bil tisti pristni objem ljubezni, ki nakazuje pot k čisto presežnemu, vendar tja, v absolutno ne upa do konca seči. Ta paradoks, ki je hkrati hrepenenje in strah pred neskončnim, nakazuje pesem iz njene zapuščine: »Žalostna Mati Božja / tega ne moreš razumeti / saj zate žalosti ni nikoli dovolj« (11).

Pesnica izraža upanje, da bo presegla napetost med »strahom in lepoto«, ko bo s svojo ljubeznijo preskočila nespravljivost »poletja in jeseni«, a takrat bo žal nastopila smrt. Zato si želi občestva s pokojnimi, ki jih najbolj pogreša. Tudi s tistimi živimi, ki so zaradi svoje odsotnosti zanjo že pokojni. Le ti bi lahko z enim samim nežnim objemom pregnali njeno žalost.

Tako pa »medeni spomin nanje«, kot pravijo prvi verzi izbora njene poezije, ki so tudi podarili naslov njeni zbirki, »kopnijo na soncu«. To je smisel njene daljše pesmi (57–59), ki razkriva tragično občutje ljubezni, ker jo njen ljubi nosi v srcu, hkrati pa hodi po njej. Toda pesem se konča z upanjem v pogledu na nebo, ki uzre »belo ovčko«. To je večplastna simbolika, ki izraža odhajanje in izgubljenost lepega oblaka, hkrati pa nakazuje odpuščajočo ljubezen darovanega jagnjeta.

Pesmi Lučke Jenčič so pretresljive v svoji hkratni neposrednosti in zakritosti, v pretresljivem razkrivanju občutij in povabilu k meditaciji o skrivnosti življenja in smrti, prava poezija pač.

Gregor Čušin
Zgodbe iz velike knjige in malega predala
Ognjišče, 2019, 120 strani

Božo Rustja

Ob desetletnici sodelovanja z revijo Ognjišče je Gregor Čušin pri istoimenski založbi izdal knjigo *Zgodbe iz velike knjige in malega predala*. Lahko napišemo, da je te zgodbe pisal »po komandi«. Najprej po »komandi od zgoraj«, saj jih sam pisec vidi najprej kot navdih, ki je umetniku dan. Po komadi pa jih je pisal tudi zato, ker jih je najprej pisal za portal v adventnem času in je bil omejen s številom zgodb – eno za vsak dan. Lep primer, kako lahko pisatelj napiše zanimivo in izvirno delo »po prisili in meri«. Posebna »komanda« pa je, da so zgodbe nastale po navdihu »knjige knjig«, saj so osnovni motivi vzeti iz »velike knjige«, a jih pisatelj tako »predela«, da še bolj

poudari njihovo osnovno sporočilo. Čušin je domač s Svetim pismom že od svojega zgodnjega otroštva. V družini so namreč imeli izvod priljubljenega *Kratkega Svetega pisma s slikami*, knjige, ki je zaznamovala rodove Slovencev in je bila doslej natisnjena v več kot 140.000 izvodih. Podobe, objavljene v tej izdaji, so ga zaznamovale za vse življenje. In zanimivo, da je prav ta izbor zgodb našel odmev tudi v njegovi knjigi. Poznavanje Svetega pisma, pridobljeno v otroštvu, je stalno nadgrajeval in poglabljal ter ga soočal s svojim življenjem in življenjem drugih. Knjiga knjig je zanj temeljna knjiga, saj se je kot igralec srečal z mnogimi zgodbami, a je tudi spoznal, da so na ta ali drugačen način že zapisane v Svetem pismu. Vse to je našlo odmev tudi v »veliki knjigi«, za katero je svoje zgodbe najprej hranil v malem predalu – v malem predalu svojega srca pa tudi v malem predalu svoje pisalne mize. V knjigi jih je ponudil tudi drugim. V presojo, predvsem pa v bralni užitek.

Zagotovo ima knjiga dve odliki. Ena so ilustracije, ki jih je prispeval akademski slikar, kapucin Luka Modic, sicer duhovno povezan s piscem besedila, kar se pozna tudi v likovni opremi. V ilustracije je vložil toliko pomena, da je čutil dolžnost, da ob koncu knjige napiše in razloži skrit pomen ilustracij, kar se v knjigah zgodi poredko. Druga odlika pa je slog pisanja. Gre za pristen slog, lasten pisatelju Čušinu, ki navdihuje mnoge bralce. S koprskim škofom Jurijem Bizjakom, ki je napisal uvod v knjigo, lahko bralec »velikemu pripovedniku iskreno čestita za izviren pristop in sveže misli, za ustvarjalno in hkrati stvarno obdelavo izbranih besedil, zlasti pa za brezkončno bogastvo duhovnega sveta, ki ga nosi v sebi in iz njega velikodušno nataka vsakemu, ki pride mimo«.

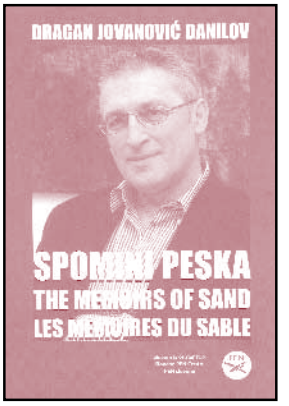
Dragan Jovanović Danilov
Plavam, ko me gledaš
KUD Logos, 2017, 141 strani

Spomini peska / The Mémoires of Sand / Les memoires du sable /
Slovenski center PEN, 2019, 44 strani

Potapljanje v skrivnostno globino morja
Dr. Edvard Kovač

Eden najvidnejših današnjih srbskih pesnikov Dragan Jovanović Danilov je prepričan, da bo po svoji poeziji segel v globino človeške duše in tudi v globino sveta. Zato je treba njegovo literarno delo jemati kot celoto. Kajti njegova proza prav tako zveni zelo pesniško in tudi obratno, njegova poezija se kdaj spusti v pripovedništvo ter bralca ne izpusti, dokler tudi sam v sebi ne zapoje sklepa zgodbe.

Eden od njegovih romanov nosi naslov *Valovi beograjskega morja* (*Talasi beogradskog mora*). Pesnik je prepričan, da se na nek način morje še vedno pretaka pod njegovim ljubljenim mestom, kjer je študiral in kjer zdaj deluje. Zato mu je tudi mestni vrvež kot pljuskanje razburkanega morja, ki ga ni mogoče umiriti. Prav tako pa se mu zazdi lepo dekle, ki je podoba lepote in resnice, kot

tista, ki plava po mestu. Lahko jo samo gleda in občuduje, nikoli polasti, kot se ne more polastiti same Lepote.

Toda poet Danilov odkriva pljuskanje morja tudi na dnu svoje duše. V njem se prepletajo čudoviti spomini iz njegovega otroštva. Čeprav gre za zaklade njegove »Atlantide«, jih bo s podoživljanjem znova našel in njegova pesniška beseda bo imela čudežno moč, da te starodavne podobe znova potegne na površje in jih razkrije svetu.

Danilov se poklicno posveča umetnostni zgodovini, v kateri se najbolj zanima za slikarstvo. Zato čuti, da morajo tudi besede odsevati slikovito in podobno kot platna izražati odtenke barv, predvsem pa svetlobo. Da bi prebudil tudi v bralcu takšno domišljijsko moč, išče ritmiko in zvočnost besed.

Vendar pa se naš poet zaveda, da bodo barve in svetloba njegovih besed zaplavale tudi v nas samo, če jih bo pospremila močna pesniška prispodoba. V tem duhu brska ne samo po svojem spominu in ne sega samo v svoj domišljijski svet, ampak uporablja prav tako stara besedila, med katerimi privilegira svetopisemske tekste. Danilov je odkril moč bibličnih podob in izrazov, zato je lahko še posebej slikovit in zaradi teže svojih besed lahkotno zapoje svoboden do dogodkov zunaj sebe in tudi do same zgodovine.

Vsak pravi pesnik je enkraten in neponovljiv, vendar pa je človeška duša od nekdaj trpela in ljubila, zato je razumljivo, da v vsakem poetu prepoznamo tudi njegove predhodnike. Tako lahko rečemo, da Danilov, morda celo nevede, nadaljuje tisto visoko literarno tradicijo srbskega pesništva, ki se je pred drugo svetovno vojno navezovala na francoski surrealizem in bila potem v Beogradu odrinjena, danes pa je znova priznana kot nacionalna kulturna dediščina.

Danilov pa predstavlja še veliko več kot povratek sodobnega pesnika v nedolgo tega še prepovedano srbsko izročilo. Pomeni ponovno odpiranje srbske poezije k pravoslavni metaforiki, čeprav sam ni bil vzgojen v tem bogatem izročilu. Njegova prva pesniška zbirka nosi naslov *Evharistija*, kot da bi želel povedati, da bodo njegove pesmi znova navzočnost neizrekljivega med nami, v naši telesnosti, in na drugi strani, da jih bo kakor kruh delil svojim bralcem. Tudi njegova pesem *Obraz*, ki je objavljena v večjezičnem zvežčiču, ki ga je izdal Slovenski PEN ob njegovem obisku na letošnji blejski konferenci, spominja na »ikonopisca«, ki prav tako piše pesem obličja. Toda podoba obličja izgine in z njim se je treba pogovarjati v njegovi odsotnosti. Podobno kot pogled na ikono, se tudi pesnik mora zazreti onkraj nje. Vendar ob zrenju obličja ljubljene osebe tudi poet izriše svoj obraz in tega ne more več izgubiti.

Tomaž Šalamun je v spremni besedi blejske zbirke navedel pesnikov verz: »Najtežje je, kar držimo na praznih rokah« (42) in prevajalka ter prav tako avtorica poglobljene spremne besede Mateja Komel Snoj pravi, da je »tako poezijo mogoče brati tudi z zaprtimi očmi« (141). Da, v njej je toliko teže, da jo lahko bralec dojame le takrat, ko je sam razlaščen, ko postane berač smisla in besede. Le tako bo lahko sprejel besede z dna duše in iz daljave sanj ter jim začel prisluškovati z zaprtimi očmi.

Bruna Balloch
Lučice na oknah
KD Ivan Trinko, 2018, 478 strani

Neva Zaghet

KD Ivan Trinko iz Čedada je pred časom poskrbelo za hvalevredno pobudo, saj je izdalo obsežno publikacijo Brune Balloch z naslovom *Lučice na oknah*. Avtorica, doma iz Subida v Terskih dolinah, je sicer že leta 2010 v knjigi *Mlada lipa* objavila veliko pripovedi o svojem rojstnem kraju, tokrat pa je zaobjela ljudsko izročilo s širšega terskega območja v Italiji, ki sega od Subida do Mažerol, Čenebole, Prosnida in Barda. S tem je avtorica opravila vsestransko zanimivo delo, saj so Terske doline najzahodnejši predel Benečije in so imele precej različno zgodovino od Nadiških: gre namreč za območje štirih vzporednih dolin, kjer se je slovenski govor tradicionalno prenašal izključno v ustni obliki in je bil vedno v izrazitem stiku s furlanščino in italijanščino.

Zbirka pripovedi *Lučice na oknah* ni namenjena samo terskim domačinom, saj je njena zasnova karseda obširna: na začetku namreč avtorica oriše okolje, v katerem so pripovedi nastale, nato pa Roberto Dapit z videmske univerze in Danila Zuljan Kumar z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša predstavljata kulturne in jezikovne posebnosti dolin. Jedro knjige sestavlja deset tematskih razdelkov, kjer se 172 pripovedi razvršča najprej v živalske, razlagalne, verske in zabavljive zgodbe, tem pa sledijo še pripovedke o duhovih, verovanjih, vremenskih pojavih ter krajevnih šegah in navadah. Zaradi lažjega branja so vse pisane v poenostavljeni fonetični transkripciji in v italijanskem prevodu, da bi lahko nagovorili tudi tiste domačine v Terskih dolinah, ki ne obvladajo domače govorice.

Ob tako bogati vsebini bi rada izpostavila vsaj prispevek Roberta Dapita, ki je v svoji spremni študiji opravil primerjalno analizo terskih pripovedk, saj je marsikatero vzporejal z motivi, ki so prisotni tudi drugod po Evropi: v živalskih zgodbah se na primer pojavljata predvsem lisica in volk; med prikaznimi izstopa mrtvec, ki pride po ljubico in se s tem navezuje na znano zgodbo o Lenori; prisotna je različica pripovedke o ugrabljenem Jezuščku, ki jo poznajo še v Reziji in drugih slovenskih krajih. Tudi v terskih zgodbah hudič zaman preži za človekovo dušo, divji možje in divje babe pogosto izstopajo s svojimi dejanji, preprosti ljudje pa si v primeru hujšega pomagajo s tradicionalnim zdravilstvom. Med raznimi značilnostmi Dapit izpostavlja predvsem kresnika, precej skrivnostnega lika, ki se z različnimi imeni pojavlja tudi v Nadiških dolinah in v Furlaniji (*benandant* ali *beladant*).

Skratka, knjiga Brune Balloch je prava zakladnica, ki jo je mogoče brati na različnih nivojih, saj lahko nagovori tako radovednega bralca kot jezikoslovca ali raziskovalca kulturne dediščine. Dodano vrednost publikacije predstavljajo črno-bele fotografije krajev in ljudi, pravih protagonistov te lepe knjige.

Mag. Hanzi Filipič

Valentin Inzko – sedemdesetletnik

Kdo bi si mislil, da je Valentin Inzko mlajši – domači, sorodniki, prijatelji, (koroški) Slovenci ga kličemo Zdravko – prejšnji mesec dopolnil 70 let, saj ga nespremenjeno mladostnega vidimo kot visokega predstavnika v Bosni in Hercegovini v raznih televizijskih poročilih in časopisih, »v živo« pa ga ob koncih tednov srečamo na številnih kulturnih prireditvah koroških Slovencev. A hkrati se temu ne čudim, saj ljubezen do soljudi, globoko spoštovanje človekovega dostojanstva, trud za mir in spravo kot dosledna hoja za Kristusom, ki odlikujejo slavljenca – kljub številnim obveznostim –, prinašajo tisto mladostno svežino, ki ji leta ne morejo blizu.

Valentin Inzko mlajši se je rodil 22. maja 1949 kot prvi otrok Marije in Valentina Inzka starejšega v Celovcu. Kot potomec znamenite Einspielerjeve rodbine je odraščal v Svečah v Rožu, kjer je obiskoval dvojezično ljudsko šolo. Starši so ga leta 1959 vpisali na kratko predtem ustanovljeno Slovensko gimnazijo v Celovcu. Leta 1967 je maturiral na Zvezni gimnaziji za Slovence v Celovcu. Med letoma 1967 in 1972 je študiral pravo, srbohrvaščino ter ruščino na Univerzi v Gradcu, leta 1972 promoviral iz prava in nato obiskoval Diplomatsko akademijo na Dunaju.

V času odraščanja in tudi pozneje sta mu bila na narodno-političnem, kulturno-izobraževalnem in verskem področju zgled in velika podpornika njegova starša. Oče Valentin Inzko starejši (1923–2002) je v času hudih nasprotovanj in pritiska na koroške Slovence v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja oral ledino in se trudil za odpuščanje, iskren pogovor, dialog in sožitje med slovensko in nemško govorečimi rojaki. To očetovo dediščino Zdravko Inzko še posebej neguje kot visoki predstavnik v Bosni in Hercegovini, saj v pogovorih vedno znova poudarja, da je za to državo in njene državljane, ki so doživeli in tudi delili toliko hudega, »iskren dialog mnogokrat edina rešitev«. Pa tudi v domači, koroški srenji je za Inzka »iskreni pogovor« zlato pravilo.

V času študija je s pomočjo drugih navdušenih nogometašev študentov leta 1970 ustanovil Slovenski atletski klub (SAK) – bil je tudi njegov prvi predsednik – in je v ta namen prodal celo svoj prvi avto, spačka (citroen), da je s tem omogočil mladini slovensko ozračje tudi na področju nogometa.

Novopečeni avstrijski diplomat je med letoma 1974 in 1978 svojo prvo službeno mesto nastopil na predstavništvu Programa Združenih narodov za razvoj v Ulan Batorju v Mongoliji, nato je bil dve leti na OZN predstavništvu v Kolombu na Šrilanki. V letih od 1982 do 1986 je bil tiskovni in kulturni ataše na avstrijskem veleposlaništvu v Beogradu, kjer je od blizu spremljal zaton komunistične Jugoslavije.

Bil je več let svetnik pri avstrijski misiji OZN v New Yorku, kjer je bil namestnik predsednika komisije za razorožitev, in nato namestnik vodje tiskovnega

oddelka avstrijskega zunanjega ministrstva na Dunaju. Nato je bil v letih 1991–1995, torej po razpadu komunističnih totalitarnih vladavin v vzhodni Evropi, kulturni svetnik na avstrijski ambasadi v Pragi in ustanovitelj Avstrijskega kulturnega instituta v Pragi. Iz tega časa izvira tudi navdušenje za misleca, pisatelja, politika in kritika komunističnega režima Vaclava Havla, čigar knjigo *Življenje v resnici* je skupno z Vinkom Ošlakom prevedel v slovenski jezik.

Foto: Sissi Furgler

Leta 1996 je za štiri leta prevzel odgovorno službo prvega povojnega avstrijskega veleposlanika v Bosni in Hercegovini in v porušenem Sarajevu zgradil novo avstrijsko veleposlaništvo. Nekdanji predsednik Bosne in Hercegovine Alija Izetbegović je Inzka zato imenoval za častnega meščana mesta Sarajevo. Med letoma 1996 in 2005 je bil tudi vodja oddelka za Vzhodno Evropo in Centralno Azijo na avstrijskem zunanjem ministrstvu na Dunaju. Nato je bil v letih od 2005 do 2009 avstrijski veleposlanik v Sloveniji. Dne 21. marca 2009 je bil imenovan na doslej najbolj odgovorno mesto, namreč za Visokega predstavnika v Bosni in Hercegovini.

V vsem tem času je Valentin Inzko stalno negoval povezanost s kulturnim in političnim življenjem koroških Slovencev. Trdno je zasidran v domačih rodnih Svečah, kjer skrbi skupno z ženo Bernardo za dediščino ugledne Pregljeve hiše, ki je bila dom znamenite Einspielerjeve rodbine, med njimi tudi duhovnika, politika, kulturnika Andreja Einspielerja, ki je bil leta 1851 med glavnimi ustanovitelji Mohorjeve družbe v Celovcu. Zdravko Inzko aktivno in na vodilnih mestih sodeluje v kulturnem in zlasti politično-zastopniškem življenju koroških Slovencev. Tako kakor je bila Mohorjeva srčna zadeva očeta Valentina Inzka, je Mohorjeva srčna zadeva tudi za Zdravka Inzka: od leta 1998 je odbornik Mohorjeve družbe v Celovcu, od leta 2002 pa njen podpredsednik. Prav tako opravlja funkcijo podpredsednika Krščanske kulturne zveze. Od leta 2010 je predsednik Narodnega sveta koroških Slovencev in je bil v tej funkciji potrjen na volitvah NSKS leta 2013 in leta 2018.

Valentin Inzko je poročen s svetovno znano mezzosopranistko Bernardo Fink, v zakonu sta se jima rodila sin Simon in hči Valentina.

Sicer za zdaj še ne kaže, da se bo Zdravko lahko »dokončno« vrnil na Koroško, a tudi za ta čas ima že svoje načrte, namreč da bi deloval na kulturnem področju, predvsem v Svečah, in bi s tem »malo teh izkušenj in kontaktov, ki jih imam, vrnil ožji domovini«.

Dragi Zdravko, naj tebe in tvoja prizadevanja blagoslavlja Gospod še mnogo let!

Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Mateja Gomboc

»Vsi otroci so lepi«

Ob osemdesetletnici Jelke Reichman

»Poglej te otroke! Kot bi jih narisala Jelka Reichman …«

Kolikokrat sem slišala take besede. Otroci, lepi že zato, ker so otroci, so v svoji resničnosti nagovorili ilustratorko, da je znala pogledati v njihovo dušo in jih narisati prav take, kot so: radovedni, veseli, radoživi, pošteni.

Taka je tudi ona.

Že preprosta računica pove, da je Jelka, Ljubljančanka, svoje najzgodnejše otroštvo preživljala med vojno. Mati in oče sta bila učitelja in med vojno brezposelna, a kljub revščini se je v družini veliko bralo. Že mama je v hčerki vcepila ljubezen do knjig, ki se je v gimnaziji, na »Šubički«, še bolj poglobila pri profesorju slovenščine Jožetu Mahniču.

Menila je, da se bo po študiju na Likovni akademiji posvetila slikarstvu, a prav kmalu je čopič zarisal prve ilustracije, naprej *Šiviljo in škarjice*, nato *Miškolina*, *Nano, malo opico*, *Abecedo na polju in v gozdu* … Poseben ustvarjalni izziv so ilustratorki postala besedila Kajetana Koviča in Janeza Bitenca: *Moj prijatelj Piki Jakob*, *Maček Muri*, *Zmaj Direndaj*, *Zlata ladja*, *Pisani klobuček*. Kdo bi naštel vse, med katerimi so mnoge prevedene tudi v tuje jezike! Maček Muri je v svoji likovni upodobitvi prava prapodoba junaka, ki spremlja Slovence od prvih, zgodnjih let otroštva do odraslosti, saj je s svojimi človeškimi lastnostmi postal že kar naš someščan.

Jelka Reichman ustvarja neprenehoma. S svojimi ilustracijami bogati otroške in mladinske revije, njene podobe so v mnogih učbenikih in berilih, didaktičnih in družabnih igrah, celo na spletnih portalih. Otroško oko se potolaži in spočije na njenih poslikavah Pediatrične klinike v Ljubljani, s celostno podobo lisjaka Hermana pa je popestrila Hermanov muzej v Celju, ki je edini pravi otroški muzej pri nas.

Ob avtoričinem jubileju je Mladinska knjiga izdala izbor njenih ilustracij ob otroških pesmicah z zgovornim naslovom *Rasla je jelka*, Celjska Mohorjeva družba pa je ponatisnila knjigo z njenimi ilustracijami *Lučka na klekljarskih počitnicah*.

Jelkine ilustracije so prepoznavne, žive in večne. Vedno znova zbudijo otroka v nas in nas spomnijo, da je svet lep, pisan, radoživ.

Jelka, Bog vas živi!

Ifigenija Simonović

Krhkost in krutost lepote

Mirko Malle, *Pejsaž EU*, akvarel na papir, 21 cm x 30 cm

Ob razstavi Izidorja Sterna in Mirka Malleja v galeriji Družina

Ob 17. Koroških avstrijskih kulturnih dnevih v Ljubljani aprila 2019 sem si v Galeriji Družina na Krekovem trgu ogledala razstavo Izidorja Sterna, slovenskega umetnika iz avstrijske Koroške, ki slika na steklo in porcelan. To je stara umetnost, ki zahteva veliko tehnološko znanje. Umetnik me je pritegnil zlasti zato, ker pravzaprav piše na posode. Tudi pisanje na izdelke iz gline, naj bojo industrijsko ali ročno izdelani, ni nekaj novega, a pri Sternu izstopata estetskost zapisa in izbor besedil. Pomislila sem na stare perzijske, islamske posode – beseda v zlatu ali kobaltu, bakru ali železu uporabni predmet spremeni v obredno ali spominsko vazo, skledo, vrč.

Za ljubljansko razstavo je Izidor Stern izbral besede najbolj cenjenih slovenskih koroških pisateljev, kot so Valentin Polanšek, Milka Hartman, Gustav Januš, Jani Oswald, Maja Haderlap. Tako posode postanejo literarni kipi. Besede niso le dekoracija, temveč posodo oplemenitijo v vizualnem in vsebinskem smislu. Ko pesem na Sternovi posodi dobi tudi notni zapis, se zapis podredi obliki; pisanje tako rekoč zapleše ob robu svetleče, krhke, elegantne in dragocene posode.

V Galeriji Družina pa je hkrati razstavljal tudi slikar Mirko Malle, ki sicer živi v Ljubljani, a je, vsaj po razstavljenih slikah sodeč, močno vezan na Koroško. Njegove slike so karikature koroških politikov in umetnikov. Objavljal jih je v celovškem tedniku *Novice*.

Razstava nosi izjemno posrečen naslov *koЯoške kaЯikatuЯe* – beseda sama postane karikatura tistega, kar izreka. Izpostavljen je »koroški R«, ki ga naši rojaki onstran Alp tako »fletno« (prisrčno in prepoznavno) izgovarjajo. Ker obrazov nisem poznala, mi razstavljene karikature niso »spregovorile« tako živo in neposredno, kakor bi mi sicer in kakor seveda nagovorijo Korošce, saj so vzete iz njihove vsakdanjosti. Vsekakor so domiselne, polne večpomenskih dodatkov. S karikaturo se umetnik nasmeje na račun tega ali onega, po možnosti ne zlonamerno. To so karikature s kronističnimi komentarji.

Ustavila pa sem se ob dveh slikah Mirka Malleja, ki ju ne smem komentirati. Ni potrebno, sta popolnoma razumljivi, pa ne le Evropejcem. Ti dve sliki nista karikaturi. To sta ilustraciji stanja današnjega sveta, tukaj, zdaj, povsod in že od davno, žal morda že od nekdaj, le da zdaj in tukaj žal še posebej izrazito natančni. Ozaveščata relativnost svobode. Po vsezaobjemajoči bodeči žici, najmočnejšem simbolu krutosti človeka, preskakuje iskra zgroženosti in obupa. To sta dramatični podobi, ki silita v molk in srepo strmenje.

Ifigenija Simonović

Brezčasno zorenje spomina

Strinjam se z znano oznako pisanja kot takega: ne glede na to, kaj pišeš, vedno pišeš o sebi. In ko gledam slike, jih gledam skozse. Ne zmorem biti objektivna. Konec koncev se podpisujem s svojim imenom. Začenjam zapisovati misli ob slikah Rezke Arnuš z letošnjih njenih treh razstav v Finžgarjevi galeriji v Ljubljani, v Centru Otto Mauer na Dunaju in v Kulturno kongresnem centru v Dolenjskih Toplicah.

Ta slikarka je posebna – ker zelo slabo vidi. Je skoraj slepa. Od mladih let. Bom morala pisati v rokavicah? Kako naj like gledam brez vednosti o slabovidnosti umetnice? Do zdaj sem bila v zagati, kadar nisem vedela, ali je sliko slikal moški ali ženska. Podobno se lovim, če ne vem, iz katerega stoletja je umetnina. Marmornata konjska glava na Panteonu je čisto nekaj drugega kot Chagalov turkizni krilati konj. Afriška maska je morda novejša od Picassovega portreta, za katerega je dobil navdih pri Afričanih? Vendar tudi na koncertu drugače dojemam simfonijo, če vem, da je nastala kot odziv na strahote prve svetovne vojne, kakor če mislim, da je morda salonski ples.

Postaviš se pred umetnino in zavzameš stališče. Stališče pa je zametek predsodka. Gre tudi za snobizem. Človek bi moral znati odstraniti plasti podatkov, kakor obriše potne kaplje s čela. Slučajno vem, da je Rezka Arnuš skoraj slepa. Ne zmorem potlačiti tega podatka.

Skušam se osredotočiti na en sam spomin, za katerega sem prepričana, da mi od nekdaj lebdi za veko očesa. To so bele rokavičke »na prste«, narejene iz mrežaste tkanine, ki mi jih je podarila teta Ivanka, ko mi je bilo kakih pet let. Ona je lahko hodila čez mejo, bila je iz Gorice, prinesla mi je tudi »bambolo«, punčko iz »celuloida«, ki je zapirala in odpirala veke. V moji vasi sem bila gotovo prva in edina, ki je dobila kaj takega. Počutila sem se imenitno. Z mamo sva šli na polje za vasjo, od koder sva gledali prvomajski ognjemet, verjetno 1958. Ne spomnim se ognjemeta, spomnim pa se čudovitega objema tiste čipkaste tkanine. Takrat otroci nismo imeli rokavic »na prste«, kaj šele, da bi imeli bele rokavice. Tudi elastično tkanino so takrat šele izumili. To je bil čas prvih najlonskih nogavic, najlonk, takrat še »na črto«, torej s šivom. In mama je rekla: »Sva kot dve gospodični.« In jaz sem vrtela dlani, razpirala prste, jih občudovala, odločena, da teh rokavic pač ne bom nikoli slekla. Spomin na to malenkostno doživetje se mi oživlja zelo pogosto, to je srž moje nostalgije. Kadar mi gre za nohte, ko me kdo ponižuje ali ko me zapušča samozavest, si rečem: saj sem gospa! To mi pomaga in prepričana sem, da me je okrepil prav dogodek z belimi rokavičkami.

To je čuden uvod v pisanje o slikah Rezke Arnuš! Odziv na tisto, o čemer želim pisati, je torej vedno pripet na že naložene izkušnje. Glede tega se lahko približam umetnici. Sva istih let (rojeni 1953), iz iste dežele. Slikati ali opisovati, torej prikazovati nekaj po svoje, po svojih močeh, to pravzaprav obe počneva. Beseda in barva sta najina pripomočka za izražanje. Na sliki je lahko upodobljen roman Dickensovih razsežnosti (William Hoghart), lahko je bežna Murnovska impresija (*Cvetoča jablana* Ivana Groharja), lahko je cankarjanski trenutek iz

Rezka Arnuš, *Pridite, vse je pripravljeno*, 2017, akril na platnu, 80 cm x 60 cm

drame (na primer Jožef Tominc: *Tri dame iz družine Moscon*). Kaj pa se dogaja na slikah Rezke Arnuš?

Pokrajine, intimni trenutki v družini, narodni motiv … Rezka Arnuš ne komentira videnega, ne slika pokrajin, rož, ljudi, torej tega, kar vidi, temveč slika po spominu na tisto, kar je nekoč, davno, takrat, ko je bila še otrok, videla, si za vedno zapomnila. In naslanja se na neko prastaro izročilo, ki puhti iz naše pokrajine: bajke, melodije, barve. Brez zadržkov rečem, da jo k slikanju žene podobna nostalgija, kakršno je upodabljal Marc Chagall: judovsko življenje v Belorusiji, otroštvo, sanje, spomin, nostalgija in hrepenenje. Arnuševa slika Belo Krajino (kako nežno naključje!), otroštvo, običaje, spomin, ki ga s slikanjem ohranja in predaja drugim. Chagall je »videl« več, gledal je do smrti, Arnuševa pa je »videla« kratek čas. Arnuševa dela čisto isto kot Chagall, samo drugače!

Ko premišljujem o tem, se mi skrha predpostavka, da je vidno res izključno tisto, kar vidim in kar si lahko predstavljam na podlagi že videnega, nekje, nekoč. Če na sliki vidim žensko v rumeni obleki, mi ni več treba misliti, da

je tista obleka res rumena. Mogoče pa je umetnica z rumeno izrazila sivo barvo, ker morda rumeno vidi kot sivo ali obratno. Po prvem pretresu lastne omejevalne zaznave se mi »posveti«: ne gre za »barvno slepoto«, temveč za barvno svobodo. Pastelne rumene, oranžne, zelo rumenozelena in izrazito nebeško modra. Potem, ko slike zaobjamem, pa sploh ne razmišljam več o barvi, temveč začenjam vsrkavati vzdušje. In prav tako vsrkavam turkizno vijolično vzdušje, ki ga sevajo Chagallove slike. Drugačno vzdušje, a gre za spomin, nostalgijo, hrepenenje. Oklepati se spomina je isto kakor oklepati se svoje osebne osi.

Nekatere slike Rezke Arnuš se izrazito naslanjajo na belokranjsko tradicijo, imajo simbolne pomene, lahko tudi ponazarjajo svetopisemske zgodbe. Slike z naslovi *Grajske vile*, *Ob kolpske vile v mesečini*, *Ples vil na Kolpi* se ujemajo z žuborečo belokranjsko ljudsko glasbo in mitologijo. Večino slik pa je osebnoizpovednih, izrazito nostalgičnih, so podobe otroštva v hrepenenjskih tonih. Podobe, ki jih obuja Rezka Arnuš, bi bile brez njene sposobnosti spominjanja nam, ki mislimo, da vse sproti vidimo, za vedno pahnjene v pozabo. »Se spomniš?« sprašuje. »Ja, prav tako je bilo,« odgovarjam.

Miza za mesenje kruha, »mentrga«, okrog nje ženska, ki mesi kruh, in otroci, naslov slike: *Diši po kruhu*. Podobno nostalgične podobe so igranje otrok v krogu, *Gnilo jajce*, čepenje otrok na pragu, *Na pragu doma*, v naročju skodelica bele kave, skleda vroče kaše, deklica s knjigo. Spomini na srečno otroštvo so položeni v slike *Spletanje venčka*, *Naš Zeleni Jurij*, *Sam*. Podoba plišastega medvedka z jabolkom v tački, *Topliško jabolko*, ki je ves pretipan, obložen z izpisanimi besedami, imeni, podpisi, razporejenimi v vzorec velikega prstnega odtisa s središčem na trebuščku, ki je najbolj občutljiv in najbolj prebožan del igrače. Otroštvo je mimo, pripada drugim. Predmeti ostanejo ali se izgubijo, navezanost nanje pa ne popušča.

Postave so naslikane s »praznim« obrazom, a se izražajo s telesom. Kljub temu da nimajo oči, nasmeha, se ne zdijo mrtvi ali neizrazni. »Vidne govorice obraza« slabo videči ne morejo zaznati, zato pa so izraznost torza, položaj nog v koraku, ovitost rok okrog drugega telesa toliko bolj izpovedni. Gre skoraj za simbole materinske ljubezni, ženske zapeljivosti, topline, otroške vedrine, žalosti. Odraslega moškega na slikah ni. Arnuševa ima družino, tudi vnuke, a ti niso predmet njenega slikanja. Ona slika zanje! Pripoveduje jim zgodbo svojega otroštva – časa, ko je še videla.

V novejših slikah rezke Arnuš se barve začenjajo umikati v sive tone, s tem pa se tisto, kar za vedno ostaja v spominu, še bolj izostruje. Ploskve nežno oranžnih odtenkov barv zrelega žita in toplega poletja od slike do slike temnijo, prehajajo v zelenkasto siv oker, medtem ko izrazito nebeško modra ostaja kot vodilna svetlo hrepenenjska melodija. Vstop črne risbe v poznejših slikah daje čutnozaznavnim barvnim ploskvam vsebinski poudarek. Kakor da bi slikarka rekla: *Naslikala sem goro, z risbo poudarjam njene obrise, ker podoba bledi, a želim, da veste, na kaj mislim*. Z ogljem kakor s prstom tipa robove barvnih ploskev, da jih tudi sama »bolje vidi«.

Nehote pomislim na dan, ko slikarka ne bo več zaznala niti temne sence. Bo spomin onemel? Bo našla nov način izpovedi? Kdor ima srečo, da to damo sreča, ne bo podvomil o njeni iskrenosti in moči.